

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, prof. dr.
E. Jóna, dr. F. Miko, doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc.
dr. J. Ružička

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

ROČN

OBSAH

Dvonč L., Trpné prídastie sloviac vzoru <i>triet</i> — — — — — 129
Místrík J., O gramatických prostriedkoch expresívnosti — — — — — 144
Horecký J., Niekoľko znakov popularizačnej literatúry — — — — — 159

Diskusie

Horák G., K prídavnému menu <i>dudkovie</i> u Ruda Morica — — — — — 156
Dvonč L., Dva sporné tvary druhových prívlastňovacích prídavných mien — — 169
Uhlár V., O niektorých dvojtvaroch v praxi — — — — — 174
Miko F., <i>Byť si verný či verní?</i> — — — — — 177

Zprávy a posudky

V. Blanár, Zo slovenskej historickej lexikológie. J. Horecký — — — — — 180
J. Místrík, Praktická slovenská štylistika. M. Šalingová — — — — — 182
Nový terminologický časopis. J. Horecký — — — — — 185

Rozličnosti

<i>Vietor severných smerov?</i> F. Miko — — — — — 187
O slovenčine Zemplínskych novín. L. Dvonč — — — — — 188
<i>Samo osebe.</i> F. Miko — — — — — 189
<i>Skóre.</i> E. Tvrdoň — — — — — 190

Odpovede na listy

<i>Domov dôchodcov.</i> — — — — — 191
<i>Fuška.</i> G. Horák — — — — — 191

Po
a br
D
maj
tvor
zrie
žrie
treb
grar
a ne
rozč
tieto
rých
črie
zany
V
trpr

S.
stra
príci
že t
odo
príp
triet

1
Trpn
2
1955,
3
4
5

TRPNÉ PRÍČASTIE SLOVIES VZORU *TRIEŤ*

Ladislav Dvonč

Po výskume tvorenia trpného prídavného slovesa *volať*, *rozumieť* a *brať*¹ venujeme sa teraz štúdiu trpného prídavného slovesa *trieť*.

Do vzoru *trieť* sa podľa Slovenskej gramatiky² zaraďujú slovesá, ktoré majú prítomníkovú kmeňotvornú príponu *-ie/ø-* a neurčitkovú kmeňotvornú príponu *-ie/e-*. Gramatika uvádza ako príklady tieto slovesá: *pozrieť*, *načrieť*, *vydrieť*, *zaprieť*, *umrieť*, *zaškrieť*, *vrieť*, *smieť*, *vystrieť*, *prežrieť*. Ako sme uviedli v cit. štúdiu o trpnom prídavných slovesa vzoru *brať*³, treba do vzoru *trieť* zaradiť aj sloveso *mlieť* — *melím*, ktoré sa v tejto gramatike zaraďuje do vzoru *brať*. Ukazujú na to rovnaké prítomníkové a neurčitkové kmeňotvorné prípony (podľa ktorých sa v tejto gramatike rozdeľujú slovesá do jednotlivých vzorov)⁴. Do vzoru *trieť* patria celkovo tieto základné bezpredponové slovesá a od nich odvodené slovesá, od ktorých sa tvorí tvar trpného prídavného slovesa (usporiadané v abecednom poriadku): *črieť*, *drieť*, *mlieť*, *mrieť*, *prieť*, *striť*, *škrieť*, *trieť*, *vrieť*, *-vrieť* (tzv. viazaný slovtvorný základ), *zrieť*, *žrieť*.

V doterajších gramatických príručkách sú rozdiely v určovaní podoby trpného prídavného slovesa vzoru *trieť*.

S. Czambel⁵ uvádza na str. 107 tvar trpného prídavného slovesa *trený*. Na ďalšej strane hovorí, že neurčitkový kmeň „krátke vyznieva“, čo dokladá príkladmi prídavných sloves *trený*, *drený* (popri *treľ*, *dreľ*). Ďalej sa však výslovne zmiňuje o tom, že trpné prídavné slovesa i príponou *-tý*: *stretý*, *vystretý*, *odretý*, *odopretý*, *zovretý*, *dozretý*, *prežretý*, a slovesá *mrieť*, *mlieť* v živej reči výlučne príponou *-tý*: *umretý*, *zomletý*. Ako vidieť, podľa Czambela je pri slovesách vzoru *trieť* prípona *-ný* alebo prípona *-tý*.

¹ L. Dvonč, *Trpné prídavné slovesa vzoru volať a rozumieť*, SR 26, 1961, 6—17; *Trpné prídavné slovesa vzoru brať*, SR 26, 1961, 354—371.

² E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955, 247.

³ C. m., 355.

⁴ C. d., 241.

⁵ S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, 3. vyd., Martin 1919.

J. Damborský⁶ uvádza v prehľade tvarov sloviess vzoru *trieť* tvar pričastia *trený* a v zátvorke dodáva: aj *tretý*. Na str. 290 uvádza ešte tieto tvary trpného pričastia: *čretý*, (*u*)*dretý* (*ďrený*), *mletý*, (*u*)*mretý*, (*za*)*pretý*, (*vy*)*stretý*, *tretý* (*trený*), *vretý*, (*po*)*zretý*, (*pre*)*žretý*. Na ďalšej strane sa však podáva ešte ináč poučka o tvorení trpného pričastia: „Trpné pričastie minulé tvorí sa príponou *-ný* alebo *-tý*, napr.: *vystrený* — *vystretý*, *zavrený* — *zavretý*, *uzrený* — *uzretý* atď.“ a ďalej: „Sloveso *mleť* dostáva výlučne príponu *-tý* a *-tie*: *zomletý*, *-á*, *-é*; *zomletie*. Sloveso „mreť“ má *zomretý* (*-á*, *-é*), *umretie* (*zomretie*).“ Tu sa teda na prvom mieste uvádzajú skôr tvary na *-ný*.

Podľa Pravidiel z r. 1931⁷ sú pričastia na *-tý* pri slovesách I. tr. s kmeňovou spoluhláskou *m*, *n*, *r* v prítomných tvaroch. Medzi inými príkladmi sú aj príklady (*odo*)*pretý* a *umretý*. Pri porovnávaní stavu v češtine a slovenčine sa na tejže strane spomína tvar *mletý*, ďalej *zavretý* a dvojtvary *odrený* i *odretý*, *prestrený* i *vystretý*. Ako vidieť, prvé Pravidlá uvádzajú pri slovesách vzoru *trieť* popri prípone *-tý* aj príponu *-ný*. V ďalšom vydaní Pravidiel z r. 1940⁸ sa tiež uvádza, že od sloviess I. tr. sú tvary na *-ný* aj na *-tý*, napr. *vyrastený*, *dorastený* atď.; popri iných tvaroch je tu aj tvar *utretý*. Tvar na *-ný* sa však výslovne neuvádza.

Podľa J. Mihála⁹ slovesá vzoru *trieť* (u neho typu *črieť*) dávajú prednosť tvarom na *-tý*: *zomletý*, *vytretý*, no nie sú zlé, ako píše, ani tvary na *-ný*. Tvary na *-ný* však výslovne neuvádza.

J. Orlovský a L. Arany¹⁰ sa vo svojej gramatike otázkou tvorenia trpného pričastia sloviess vzoru *trieť* osobitne nezapodieávajú.

Podľa E. Paulinyho¹¹ slovesá vzoru *trieť* (u Paulinyho typu *umrieť*) tvoria trpné pričastie príponou *-tý*. Pri slovese *mleť* sa výslovne spomínajú tvary *mletý* a *mleňý*.

B. Letz¹² spomína v prehľade tvarov slovesného vzoru *trieť* tvar trpného pričastia *tretý* a v zátvorke pripojuje tvar *trený*. Ďalej tu spomína aj tvar *na-tretý*. Prehľad tvarov trpného pričastia pri jednotlivých slovesách tohto vzoru má na str. 315: (*na*-)*čretý*, *vretý*, (*pre*-)*žretý*. Pri slovesách *ďrieť* a *prieť* uvádza tvar slovesného podst. mena *ďretie* a *pretie*, čo by ukazovalo na tvary *ďretý* a *pretý*. Predtým však uvádza poučku, že trpné pričastie má len zriedka príponu *-ný*. Obyčajne má podľa Letza príponu *-tý*, ktorej — ako hovorí — dávame prednosť: *mletý*, *tretý*, *prestretý*, *umretý*. B. Letz zaznamenáva teda dvojtvary, pričom ich hodnotí z hľadiska výskytu (frekvencie). Sám je skôr za tvary na *-tý*.

Podľa M. Šalingovej¹³ sú dvojtvary nielen v trpnom pričastí sloviess vzoru *brať*, ale aj pri slovesách vzoru *trieť*. Ako príklad uvádza dvojtvar *odretý/odrený*.

⁶ J. Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy I*, 5. vyd., Nitra 1930, 289.

⁷ *Pravidlá slovenského pravopisu*, Martin 1931, 68.

⁸ *Pravidlá slovenského pravopisu*, Martin 1940, 104.

⁹ J. Mihál, *Slovenská gramatika s cvičeniami pre I. a II. triedu slovenských gymnázií*, Bratislava 1943, 211.

¹⁰ J. Orlovský — L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 191, 198.

¹¹ E. Pauliny, *Slovenské časovanie*, Bratislava 1949, 51.

¹² B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 344.

J. Ružička¹⁴ v štúdií o tvorení trpného prídavia hovorí, že príponu *-tý* majú slovesá bez neurčitkovej kmeňotvornej prípony, ktorých koreň sa končí na samohlásku alebo dvojhĺasku: *žať — žatý, biť — bitý, siať — siaty*... Ďalej píše: „Ale slovesá, ktorých koreň v neurčitku sa končí na dvojhĺasku *-ie*, skraccujú túto dvojhĺasku: *plieť — pletý, rozochvieť — rozochvetý, trieť — tretý*... Pri týchto slovesách skraccuje sa prípona *-tý* po dlhej slabike: *siaty, liaty, hriaty*...“ Toto spracovanie preberá sa aj do Slovenskej gramatiky (str. 257.)

Š. Peciar¹⁵ uvádza *tretý/-ný*.

Podľa Pravidiel z r. 1953 a 1957¹⁶ je v trpnom prídaví sloves v zoru *trieť* prípona *-tý*: *utretý, začretý, vydetý, zapretý, umretý, vystretý, prežretý*. Zrevid. vyd. z r. 1957 pridáva však tvar *trený* s príponou *-ný*.

Tvarov trpného prídavia sloves v zoru *trieť* dotkla sa v svojom posudku Slovenskej gramatiky M. Marsinová.¹⁷ Autorka pripomína, že striedanie prípon *-ný* a *-tý* sa pri trpnom prídaví neobmedzuje len na vzor *brať*, ale sa vyskytuje aj pri vzore *trieť*. Podľa jej mienky „bude však potrebné presne zachytiť a normovať stav, aký je v súčasnom spisovnom jazyku pri jednotlivých slovesách“.

Vo vysokoškolskej učebnici pre poslucháčov českých vysokých škôl¹⁸ sa uvádza tvar trpného prídavia (*na*)*tretý*, ďalej k slovesu *drieť* tvar (*vy*)*aratý*, ktorý však sem nepatrí (alebo ide o tlačovú chybu), k slovesu *oprieť* tvar *opretý*, (*vy*)*vretý* a na str. 92 (*vy*)*stretý*, *načretý*. V posudku tejto gramatiky A. Keder¹⁹ pripomína, že v spisovnej slovenčine sú v niektorých prípadoch častejšie varianty na *-ný*. Keder uvádza tvar *trený* v združenom pomenovaní *trená spoluhláska*.

Ešte si pripomeňme stav na území slovenského národného jazyka. Podľa J. Stanislava²⁰ pri slovesách v zoru *trieť* býva prípona *-tý*, redšie *-ný*. Autor tiež pripomína, že na východnej Morave bývajú tvary na *-tý*, v češtine viac tvary na *-ný*.

Prehľad literatúry o tvaroch trpného prídavia sloves v zoru *trieť* ukazuje, že staršie príručky a naposledy B. Letz sa pri slovesách v zoru *trieť* zmiňujú o dvojtvaroch v trpnom prídaví, kým novšie príručky spomínajú pri slovesách tohto vzoru len príponu *-tý* (ak neberieme do úvahy sloveso *mlieť*, pri ktorom Pauliny uvádza dvojtvary). Na tvary trpného prídavia na *-ný* poukazujú v novšom čase len autori posudkov najnovších gramatických príručiek spisovnej slovenčiny. Ukazuje sa, že pri slovesách v zoru *trieť* treba preskúmať skutočné používanie podôb trpného prídavia. Treba zistiť ponajprv, či sa popri prípone *-tý* používa aj prípona *-ný*, a ďalej zistiť, v akom rozsahu sa používa.

¹³ M. Šalingová, *O dvojtvaroch v spisovnej slovenčine*, SR 18, 1952—1953, 29.

¹⁴ J. Ružička, *O tvorení trpného prídavia*, SR 18, 1952—1953, 177.

¹⁵ Š. Peciar, *K diskusii o triedení slovenských sloves*, JS 5, 1951, 51.

¹⁶ *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1953, 94; zrevid. vyd., Bratislava 1957, 101.

¹⁷ M. Marsinová, SR 21, 1956, 310.

¹⁸ J. Bělič a kol., *Slovenština*, Praha 1957, 91.

¹⁹ A. Keder, SR 23, 1958, 302.

²⁰ J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka II, Tvaroslovie*, Bratislava 1958, 410.

Celkove náš materiál — ako sa ukáže v ďalšom rozbere — ukazuje na prevažné používanie prípony *-tý*. Pri rozbere trpného prídavia jednotlivých slovies budeme preto postupovať tak, že najprv budeme ukazovať výskyt a používanie tvarov na *-ný* ako zriedkavejších. Prípona *-tý* sa potom dá jednoduchšie vymedziť tak, že sa vyskytuje v „ostatných“ prípadoch. Zachovávame pritom postup, ktorý sme uplatnili pri rozbere tvorenie trpného prídavia slovies vzoru *brať*.²¹ Používame tu aj rovnaké skratky.

črieť

čretý i *črený* P31 107, P40 159; *čretý* P53 144, P57 154; SSJ I 223; L 345; D5 290, M 211 — *načretý* P53 144, 235, P57 154, 249; SSJ II 220; L 345; M 211, S 92; Z 160, Z2 162 — *začretý* P53 94, P57 101; PŠPŠ2 164

V dokladovom materiáli, ktorý máme k dispozícii, nemáme doložený tvar trpného prídavia slovesa *črieť*. Máme len doklady na tvary trpného prídavia slovies *načrieť* a *začrieť*. Sú s príponou *-tý*.

Voda teraz na *čreť* je mŕtva. (Dobšinský) — Pre vás na *čreť*. (Hviezdoslav) — Toto hlboko *načreť* oslovenie bolo ešte vždy častou prijímacej ceremónie. (Spevák prekl.)

Otázku trpného prídavia slovesa *črieť* bude treba ešte ďalej sledovať na novšom materiáli (ktorý sa však pri podobných slovesách veľmi ťažko získava).

drieť

drený P31 118, P40 175; Cz3 108; *dretý* (*drený*) D5 290 — *odrený* — *odretý* P31 68, *odretý*, *odrený* P40 288, *odretý/odrený* P53 257, P57 273; *odreté dvere* SSJ II 509; *odretý* Cz3 108; *odretý/odrený* Š 29, Z 224, Z2 297 — *udretý* P53 358, P57 378; *udretý* (*udrený*) D5 290; *udretý* Z 160, **udrený* = *udretý* Z 274, *udretý* Z2 162, **udrený* = *udretý* Z2 407 — *vydretý* P53 94, P57 101 — *zodretý* i *zodrený* P31 278, 351, *zodretý* P40 469, P53 397

J. Stanislav v *Dejinách slovenského jazyka II* (ďalej DSJ II), 410 uvádza tvar *zodretý*.

Náš materiál ukazuje na tento stav.

Doklady na tvar trpného prídavia slovesa *drieť* nemáme.

Z predponových slovies máme doložené slovesá *obdrieť*, *odrieť*, *udrieť*, *vydrieť*, *zadrieť*.

S viacerými prípadmi používania prípony *-ný* popri prípone *-tý* stretávame sa v našom materiáli len pri slovese *odrieť*. Podoba *odrený* je doložená u starších aj novších autorov.

²¹ Pozri pozn. č. 1.

Zabudol som spomenúť tabuľu, či vlastne o d r e n ú širokú dosku nad kufrom. (Tajovský) — Aj tak máme križie o d r e n é. (Tajovský) — Hľa, aké máš o d r e n é telo. (Tajovský) — Títo mali na polici otrhané kufriky a uzly, jeden o d r e n é žlté topánky a roztrhané nohavice. (Tajovský) — Richtár našiel iba zopár kúskov o d r e n é h o a špinou zájdeného nábytku. (Zguriška) — Staré, o d r e n é dvere neboli ani zatvorené. (Tomaščík) — Z o d r e n ý c h pliec skĺzol gver. (Pártošová) — Potrhaný, o d r e n ý exemplár im vracal ich vlastné myšlienky. (Kultúrny život) — O d r e n é miesta na nábytku zahladíme. (Inovecká)

Inak je tu však bežný tvar na -tý. Niekoľko príkladov (pri citovaní dokladov s tvarmi trpného prídavia na -tý budeme ďalej postupovať čo najúspornejšie):

odretý Maco Blažková, *kôrou z jedlí o-ou* Kukučín, *o-á noha* Alexy, *o-á koža* Kultúrny život, Ferencík prekl., *o-é osky* Jilemnický, *o-i úbožiaci* Spevák prekl., *o. zo zlata* Botto, *o-é plecía* Ondrejov, *o-é husle* Ondrejov, *o-é nosy* Bešeňovský, *o-é ruky* Zúbek prekl., *o-é líce* Javor prekl.

Pri ostatných slovesách, ktoré sem patria, je v absolútnej väčšine prípadov trpné prídavia na -tý.

obdretá doska Sedlák prekl., *steny o-é* Kukučín, *udreté brucho* Bešeňovský, *u-é telo*, *u. ukazovák* Slovenské pohľady, *vrecom u.* Jesenská prekl., *vrecom u-i* Kukučín, *mechom u.* Kukučín, Karvaš, Kultúrny život, *cepom u.* Jégé, *polenom u.* Jašík, *bleskom u.* Ponická prekl., *nebohá môže byť u-á* Slovenské pohľady, *z-chvel som sa ako u.* Sedlák prekl., *má vydretú lekciu* Jégé, *v-ú zem* Kultúrny život, *hodnoty z tuđu v-é* Odpovede na otázky, *zadretá triesočka* Vajanský, *z-á trieska* Jesenská prekl., *drevo bolo z-é* Vansová, *z-ých nechtov* Jilemnický, *z-é drierka* Lazarová, *dom iný zodretý* Novomeský, *z-á kôra* Horák

V prípadoch ako *mechom*, *vrecom*, *polenom*, *bleskom*, *cepom* *udretý* sa bežne používa len podoba *udretý*.

Prípona -ný je v týchto prípadoch veľmi zriedkavá. V našom materiáli máme len dva doklady.

V duše z a d r e n ý c h. (Rázus) — Je nesprávna mienka, že len u d r e n ý je vystavený nehode. (Štart)

Celkove pri slovesách odvodených od slovesa *drieť* je tvar trpného prídavia s príponou -tý. Prípona -ný sa vyskytuje menej často. V našom materiáli je prípona -ný hojnejšie doložená len pri trpnom prídaví slovesa *odrieť*.

mliet

mletý P31 68, 180, P40 255, P53 230, P57 243; SSJ II 160; L 336, 345, SG 185, SG3 258, Py 106; D5 290; Z 160, Z2 162, *mletý* — *mlený* Py SC 51 — *namletý* T2 306, SSJ II 256 — *rozmlatý* P40 364; *rozomletý* Z 160, Z2 162 — *umletý* P31 310, P40 418, P53 360, P57 380; T2 653; Z 275, Z2 409 — *zomletý* P53 398, P57 420; T2 808; Cz3 108; OA 191; M 211, PŠPŠ2 164

J. Stanislav uvádza *zomletý* (DSJ II, 410).

Dokladový materiál, ktorý máme k dispozícii, ukazuje celkom jednoznačne na používanie prípony *-tý*. S príponou *-ný* sme sa vôbec nestretli. Tak je to najprv pri slovese *mlieť*.

mletý muškát Práca, *m. vápenec* Kožuch, *m. kremeň* Fábry, *ďumbier* sa predáva *m.* Grman, *m-ým makom* Inovecká, *m-ej papriky* Pradné a priemyselne rastliny, *m-ou sírou* Kerata, *m-é mäso* Štefan, *m-é uhlie* Viest, *m-ým korením* Richterová — Jasenáková, *m-é oriešky* Hajková, *m-é jadrové mydlo* nápis na obale výrobku

Podobne je to aj pri trpných príchastiach sloviess *namlieť*, *podomlieť*, *pomlieť*, *zomlieť* atď.

namletá múka Kukučín, *bol podomletý* Kukučín, *bol podmletý* Práca, *pomletú šunku* Móda — textil, *p-é oriešky* Hajková, *rozomletý slad* Betina, *r. na prach* Kultúrny život, *r-ú kukuricu* Kultúrny život, *r-ých kvetov* Naša veda, *vymlétej ceste* Mináč, *cesta je v-á* Jesenská prekl., *zomletou paprikou* Práca

Na záver opakujeme, čo sme už povedali vyššie, že pri slovese *mlieť* a jeho predponových derivátoch sa v trpnom príchasti používa jedine prípona *-tý*, ako to správne uvádzali staršie príručky, najmä Czambel, Damborský, Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 (pozri vyššie v prehľade literatúry).

mrieť

mretý D5 290 — *odumretý* Z 225, Z2 298 — *umretý* P31 68, 310, P40 419, P53 94, 360, P57 101, 380; Cz3 108; D5 290; Z 160, 275, Z2 162, 409, Py SČ 51 — *zomretý* P53 398, P57 420; D5 291; Z 298, Z2 460

J. Stanislav uvádza tvary *umretý* (DSJ II, 410, 439, 441) a *zomretý* (410).

Doklady na tvar trpného príchastia slovesa *mrieť* nemáme. Podľa tvorenia tvaru trpného príchastia ostatných predponových sloviess môžeme usudzovať, že je tu najskôr tvar na *-tý*.

Trpné príchastie predponových sloviess (*odumrieť*, *vymrieť*, *zomrieť* atď.) máme doložené len s príponou *-tý*.

Tak je to najprv v dokladoch zo starších slovenských spisovateľov.

odumreté dumy Sládkovič, *zrak kams' primretý* Hviezdoslav, *mlčali, jak p-í k skale* Hviezdoslav, *bola ako vymretá* Kukučín, *všetko ako po cholere, ako v-é* Kukučín, *na ulici bolo ako v-é* Vajanský, *dedina ako v-á* Timrava, *domky akoby v-é* Vansová, *stáli ako zamretí* Kukučín, *z-é mušky* Šoltésová, *zomretých rodičov* Tomášik

Podobne aj u novších a súčasných spisovateľov.

ukazovali sa pomretí Jégé, *p-ých detí* Fr. Král', *vymretej ulice* Mináč, *v-ého dvora* Alexy, *v-ými ulicami* Kavec, *Jašík, močiar bol ako v.* Romanovský, *cesta bola ako v-á* Skalka, *dedina je ako v-á* Lazarová, *dedina býva ako v-á* Lazarová, *dedina bola ako v-á* Mináč, *dedina ako v-á* Reisel, *Rázusová-Martáková, sú akoby*

v-é Zúbek, Nettuno bolo ako v-é Žáry, mesto je akoby v-é Tomaščík, dediny sú ako v-é Rázus, Brodno je ako v-é Hečko, kraj zďal sa v. Ondrejov, zamretým pohľadom Horák, leží z. Mihálik, stál ako z. Jesenský, od strachu z. čaká Šteinhibel, dedina bola z-á Mináč, dedina zostávala hrôzou z-á Tatarka, ako z-á ostala ležať Bodenek, ženy z-é čakali Horák, z-ým srdcom Zima, všetko je z-é Mináč

Takisto v dennej tlači, týždenníkoch a mesačníkoch.

odumretého tkaniva Slovenské odborné názvoslovie, o-ého kresťanstva Slovenský filozofický časopis, o-ých organizmov Prada, umretý duch Kultúrny život, u-ých vojakov Večerník, vymretej generácie Slovenská reč, v-ých Slovanov Jazykovedný časopis, dom bol ani v. Slovenské pohľady, vrátnica utíchla ani v-á Pravda, dediny sú ako v-é Pravda, zamreté sily Litteraria Historica Slovaca, zomretého autora Večerník, rozdiel medzi živo narodenými a z-ými Práca, z-ých jednotlivcov Príroda a spoločnosť, z-ých bubeníkov ABC pionierov, výkyvy v počte z-ých Naša veda

Rovnaký stav je aj v prekladoch.

odumretý ťl Felix, údy sú o-é Takáčová, pomretých generácií Sitniansky, prievozník duší umretých Okál, vymretý vták Kyška, v-é ulice Spevák, v-é vresoviská Choluj, v-ých národov Jamrichová, mŕtvolý ľudí počestne zomretých Zúbek, uctil z-ú Okál

Podobne aj vo vedeckých prácach, popularizačnej a inej literatúre.

odumretého materiálu Omanik, o-ú tkaň Čársky, pôda je nakyprená, kultúry o-é Slovenské ovocinárstvo, o-ých čiastok Stráňai, o-ými stebami Bodnárová, o-ými rukami Hrušovský, o-á je skupina názvov pre jednotlivé pády Horecký, o-ej sliznice Betina, vymretých kmeňov Slovník slovenského jazyka, v-é druhy Marxistská filozofia, zamretý život Mráz

Na záver opakujeme zistenie, ktoré potvrdzuje aj literatúra, že trpné príčastie od predponových sloviac odumrieť, primrieť atď. má vždy formu na -tý.

prieť

odopretý P31 58, P53 257, P57 272; T2 362; Cz3 108 — oprený/opretý P53 263, P57 278; opretý S 91; opretý/oprený Z 227, Z2 303 — upretý T2 655 — zapretý P53 94, 389, P57 101, 411; zaprený/zapretý PŠPŠ2 164; zapretý Z 160, Z2 162 *zaprený = zapretý Z 292, Z2 447

J. Stanislav uvádza tvar opretý (DSJ II, 410).

S trpným príčastím na -ný popri trpnom príčastí na -tý stretávame sa v našom materiáli pri slovesách oprieť, podoprieť, podprieť, rozoprieť, uprieť, zaprieť. Aj keď sa tvary na -ný používajú aj dnes, vcelku badať, že boli častejšie v staršej literatúre; v novšej literatúre sú najčastejšie v dennej tlači a v prekladoch.

Ruky o bok oprené... (Urban) — Uskutočňujeme vedecko-technickú propagandu, oprenú o vedecké poznatky. (Pravda) — Hrobák je separatistom, ktorý sa usiluje o utvorenie tzv. slovenského štátu, opreného opäť o nemecký imperializmus. (Pravda) — Odhodlanie k brannosti musí byť oprené

o najzákladnejšie vlastnosti ľudskej povahy. (Slovenský učiteľ) — Púhe úvahy o týchto odboroch vedú často na scestie, ak nie sú oprené o prieskum skutočných pomerov. (Krysl) — V Jene sa prednášala teológia oprená o racionalizmus. (Literatúra národného obrodenia) — Pred zámkom stála stará žena, oprená o dlhú olovenú palicu. (Polívka) — ... o stôl zo zlata oprení (Pišút) — Tu Loktibrada naprostred cesty zastane s podoprenými boky. (Škultéty — Dobšinský) — Starý sedel za lipovým stolom, držal podoprenú hlavu. (Škultéty — Dobšinský) — Konštrukcia obyčajných a rozoprených zrubov. (Hlavaj) — Uprnený zreteľ prisne na poctivosť. (Hviezdoslav) — Uprneným pozorom stopujúc na mojej tvári... (Šoltésová) — Tak sa pletie a mylí pri pohľade Javorčika, v očakávaní, uprenom na ňu. (Timrava) — Vedela, čo znamenajú tie na ňu túžobne uprené pohľady mužských. (Jégé) — Divala sa do očí, uprených na ňu. (Barč-Ivan) — Snažil sa čo najskôr prejsť popri uprených pohľadoch lekárov. (Jesenská prekl.) — Naliehavo ma volal k sebe upreným pohľadom aj obrvami. (Ličko prekl.) — Jeho pohľad bol uprený. (Klas prekl.) — Najprv si v ňom prezerá tvár a účes a potom sa k nej obrátil, s upreným pohľadom a s pripraveným perom v ruke. (Dovalová prekl.) — Do neba zrak má uprený. (Pišút) — Kto sa bude chcieť vyhnúť onému falošnému zjednodušovaniu, v ktorom je zložitost a rôznorodost jednoducho zaprená. (Kultúrny život) — zaprená pohľadávka (Fajnor — Zátarecký) — Nesmú byť dodávané podvaly zaprené. (Slovenská lesnícka a drevárska príručka)

Osobitne treba spomenúť sloveso *poprieť* vo význame „nepotvrdiť, negovať“. Tvar trpného prídavia je v tomto prípade na *-ný*.

A tým je, myslím, s plnou istotou poprená hypotéza. (Slovenské pohľady) — Do vecnej príslušnosti krajských súdov patria: spory súvisiace s konkurzným pokračovaním (obzvlášť o poprenú pravost a poradie pohľadávok...) (Štajgr)

Inak náš materiál ukazuje, že pri týchto slovesách v tvare trpného prídavia býva bežne prípona *-tý*. Z bohatého dokladového materiálu, ktorý tu máme k dispozícii, uvedieme aspoň časť na potvrdenie tohto konštatovania.

Doklady zo starších slovenských spisovateľov:

Ožegovič o zákony opretý oboril sa na zradcu Hurban, spí o. na kláte Botto, o-ú majúc ruku Vajanský, stojí o. Kukučín, o-é o dvere divalo sa pred seba Vansová, stála o-á Timrava, stál o. Timrava, zastal si s podopretými bokmi Veselé prechádzky, roztriasa priadzou popretou Hviezdoslav, p-ú slamu Kukučín, oči upreté boli na súboj Tomášik, oči mal u-é Vajanský, zrak v jedno miesto u. Hviezdoslav, oko u-é je kamsi do neznámych končín Kukučín, mal oči u-é Timrava, zrak k širej zemi u. Podjavorinská, bol som vo chlieve zapretý J. Král, je na zámok z-á Vajanský, vodou svet z. Vajanský, pošta bola z-á Čajak, chalupa je z-á Podjavorinská, brána je z-á Kukučín, jarmoky sú z-é Kukučín, už je Ondro z. Tajovský

Doklady z novších a súčasných spisovateľov:

nohy opreté o stolček Rázusová-Martáková, stál o. Mináč, Barbara bola o-á Tallo, stál tak o. Lajčiak, dvere sú pripreté Hečko, sedával s očami nehybne upre-

tými Urban, pohľadom, u-ým kamsi do diaľky Zúbek, všetky oči na mňa u-é Barč-Ivan, u-ých pohľadoch Gabaj, s očami u-ými Štefan, u-ým pohľadom Lazarová, oči keby nemala prosebne u-é Jašík, držia vás zapretého Stodola, dvere neboli z-é Švantner, ležia z-i lakťami Procházka, kuchyňu nájdú z-ú Hečko, mávali bránku vždy z-ú Lazarová, klasy, z-é v plote Lazarová

Doklady z denníkov, týždenníkov a mesačníkov:

stól opretý o stenu Večerník, stál plecóm o. Kultúrny život, prosté líčenie udalostí, o-é o výraznú skratku Mladá tvorba, detailný výskum, o. o metódy poskytujúce čo najviac objektívnych faktov Vestník SAV, má tvár podopretú dlaňou Práca, piliere, ktorými sú p-é ohrozené budovy Práca, počín, p. záväzkami Večerník, musí byť p-é základmi Slovenský jazyk a literatúra v škole, porovnania sú p-é pozorovaniami Slovanský prehľad, domy podopreté brnami Kultúrny život, oči sú k hviezdám upreté Práca, pred ich očami, u-ými do budúca Kultúrny život, u-á pozornosť Život

Podobne je to v prekladoch:

tieň ostal opretý o čalún Zúbek, lakte o-é o kolená Pribus, s hlavou o-ou o podušku Dočevská, sedel o. o stól Jesenská, spal o. o ruku Jađuďová, s hlavami, o-ými o jatagány Takáčová, protéza stojí o-á o stenu Ličko, o. o balustrádu hľad som Sedlák, rukami o. o klaviatúru Jamrichová, boli o-i o stól Marčok, besedoval s ním, pohodľne o. Májeková, hlava je o-á Horváth, sedel pohodľne o. Trachta, brada o-á o hruď Vilikovský, s lakťami o-ými o kolená Hušková, s hlavou o-ou o stenu Brandobur, okrúhla prístavacia plocha, podopretá mrežovou vežou Sedlák, sedela p-á podhlavnicami Šimo, bradou, p-ou o ruku Trachta, opät vyzeral naoko ako mních, pripretý prísnyimi regulami kláštorskými Hušková, don Efram, tak tvrdo p. Májeková, s pohľadom upretým na dvere Dočevská, u-ých očí Freistadtová, u-ým pohľadom Takáčová, cči som mal u-é Májeková, u-ých očí Felberovci, oči boli u-é Telgársky, pohľad mal u. do prázdna Hušková, zrak u. na dlažbu Pažitka, s otvorenými očami, u-ými na neho Bártová, dvere boli zapreté Jađuďová

Tak aj vo vedeckých prácach a v iných dokladoch:

argumentami, opretými o materiál Slovo a tvar, východisko výpovede je o-é o znalosť situácie Slovenská reč, 1. a 3. os. g. boli o-é o iný stupeň Sborník FFUK, príbuznosť, o-ú o priame susedstvo Slovanské štúdie, bola podopretá vtedajšími poznatkami Slovenský filozofický časopis, zdôraznenie býva p-é protikladom Jazykovedné štúdie, jednoznačnosť je p-á súvislosťou Slovenská reč, totožnosť je p-á striedaním Jazykovedný časopis, Bajzova slovenčina nebola p-á sústavnou gramatikou Dejiny slovenskej literatúry, spretú priadzu Uhlár, vypretá koža Ružička, s úspechom zapreté otcovstvo Rodinné právo

Záver: prípona -ný v trpnom prídaví slovies odvodených od slovesa prieť je častejšia v staršom jazyku. V novšom jazyku je prípona -ný v tvare poprený „negovaný“. Inak sa dnes bežne používajú tvary trpného prídaví na -tý.

striet

stretý Cz3 108; D5 290, S 92 — obostretý SSS II, 439 — odostretý P53 257, P57 272; T2 362 — prestrený P31 68; prestretý Z 160, Z2 162 — rozprestretý P53 317,

P57 335; *rozostrený = rozostretý Z2 356 — vystretý P31 68, P53 94, 381, P57 10, 402; Cz3 108; D5 290, S 92, vystrený — vystretý D5 291, vystretý PŠPŠ2 164; Z 160, Z2 162, *vystrený = vystretý Z 286, Z2 436

J. Stanislav uvádza tvar *prestretý* a spomína tiež, že na západe je *prestrený* (DSJ II, 410).

Na trpné prídavné slovesa základného slovesa *striet* nemáme doklady.

Pri predponových slovesách býva trpné prídavné sloveso v absolútnej väčšine prípadov na *-tý*.

Prípona *-ný* sa najčastejšie vyskytuje v staršej literatúre. V novšej literatúre sa bežne používa trpné prídavné sloveso na *-tý*; tvary na *-ný* máme doložené len z dennej tlače a z odborných prác.

A okrem toho mala teplý koberec na nohách *prestrený*. (Vansová) — Plášť tvoj, matuška naša, Slovensko, po svätých Tatrách rozostrený! (Kuzmány) — Na lone rozostrené šitie. (Timrava) — Zďaleka videl široko rozprestrenú rovinu. (Škultéty — Dobšinský) — Nezaštrneným cieľom tohto provokačného vystúpenia malo byť oživenie križiackych a militaristicko-pružiackych tradícií (Pravda) — Guturálna spiranta do istej miery zachováva svoju sonórnosť na začiatku slova; na konci slova ju stráca a ako hláska geminovaná je zaštrnená. (Sborník FFUK) — Je zaštrnený vedľajšími procesmi. (Filkorn)

Inak je bežná prípona *-tý*, čo zas možno ukázať na dokladoch zo všetkých oblastí používania spisovného jazyka. Pre nedostatok miesta stručne iba uvedieme autorov jednotlivých tvarov.

Tvar *prestretý* máme doložený u Kukučina, Timravy, Lukáča, Hečku, Kostru, Jégého, Jesenského, Pártošovej, Lajčiaka, Nižnánskeho, z Luđu, Kultúrneho života, Módy — textilu, Hasičských listov, v prekladoch Příbusa, Jesenskej, Steinerovej, Trachtu, Bednára, Kýšku, Javora, Rypáčka, Huškovej, Sitnianskeho, Ličku (*novoprestretý*), ďalej zo Slovenského filozofického časopisu, Jazykovedného časopisu. Z Tatarku, Zgurišky, Hrušovského, Kultúrneho života, Slovenských pohľadov, Naše telovýchovy, zo Zúbkovho prekladu a z prekladu Rázusovej-Martákovovej máme doložený tvar *obostretý*. Z Historického časopisu máme tvar *predostretý*. Tvar *rozostretý* je u Kukučina, Hviezdoslava a v Zúbkovom preklade. Z Rázusa, Gabaja a Slovenských pohľadov máme doložené trpné prídavné sloveso *pristretý*. Doklady na tvar *rozprestretý* sú z knihy Z rozprávky do rozprávky, z Rozhlasu a televízie, z ABC pionierov, ďalej z prekladov Jaďudovej, Sedláka, Trachtu a Brandobura, ako aj z Jazykovedného časopisu. Na tvar *vystretý* máme doklady z Tomášika, Bottu, Zechentera-Laskomerského, Kukučina, Vansovej, Timravy, Jégého, Hrušovského, Hečku, Urbana, Zgurišky, Jilemnického, Gabaja, Ondrejova, Švantnera, Plávku, Barča-Ivana, Alexyho, Krnu, Štítnického, Lazarovej, Mináča, Pártošovej, z Luđu, Mladej tvorby, Štartu, z prekladov Jesenskej, Ferenčíka, Sedláka, Speváka, Májekovej, Petráša, Bednára, Kýšku, Chmelovej, Bukvovej-Daxnerovej, Szathmáry-Vlčkovej, Javora, Šimu, Vilikovského, Dovalovej, Huškovej, Pažitku, Brandobura, Kováča-Vargu, Brandobura, Bártovej, Felixa a Ponickéj, ako aj z Vikárovej publikácie. Tvar *zastretý* potvrdzujú doklady z knihy Z rozprávky do rozprávky, z Večerníka, Kultúrneho života, Života, Slovenských pohľa-

dov, z prekladov Zúbka, Sedláka, Vrbackého, Marčoka, Javora, Ponickéj, Huškovej, Pažitku, Brandobura, ďalej zo zborníka Studie a práce lingvistické, zo Sborníka FFUK, zo Slovenskej literatúry a z Mikovej štúdie.

Sumárne môžeme opakovať zistenie, že v dnešnej spisovnej slovenčine absolútne prevažuje používanie tvaru trpného prídavia od slovesa *striet* a jeho predponových odvodenín s príponou *-tý*. Tvary na *-ný*, ktoré sa častejšie vyskytujú v dokladoch zo staršej literatúry, sú dnes pomerne zriedkavé.

škriet

oškrený/oškretý P53 266, P57 281; SSJ II 618

V dokladovom materiáli, ktorý máme k dispozícii, máme len doklady na trpné prídavia s príponou *-tý*.

pot mrazil chrbát oškretý Kultúrny život, *o-é lyže štart, o-ú kožu* Veľké dni, *zaškretú tvár* Májeková prekl.

triet

trený — tretý P31 68, 303, P40 412, *tretý/trený* P53 91, P57 98, *trený/tretý* P53 354, P57 374, *trený* P57 101; *trený* Cz3 107—108, *tretý (trený)* L 344, *tretý* L 345, SG3 257; *trený (tretý)* D5 289, 290, *tretý* S 91; *trený/tretý* Z 272, Z2 403, *tretý* R 177, *tretý/-ný* Peciar 51, *trený* Keder 302 — *natrený/natretý* P53 241, P57 256; *natrený/tretý* SSJ II 299, *novonatretý* SSJ II 395; *natretý* L 344; *natretý* S 91; *natretý* Z 160, Z2 162 — *rozretý/rozotretý* P53 318, P57 336 — *utretý* P40 104, P53 94, P57 101; Z 160, Z2 162, *utretý (*utrený)* Z 276, Z2 412 — *vytretý* M 211; *vytretý (*vytrený)* Z 287, Z2 437

J. Stanislav v *Československej mluvnici* (Praha—Prešov 1938, 104) uvádza že v slovenčine je *trený* i *tretý*. V DSJ II, 410 hovorí, že zriedkavejšie je tvar *trený*. Na str. 439 teže práce sa uvádzajú dvojtvary *trený* i *tretý*, teda rovnako ako v Československej mluvnici.

Z prehľadu literatúry vidíme, že trpné prídavia slovesa *triet* sa prevažne uvádza v podobe *trený*, teda s príponou *-ný*. Keder uvádza tvar *trený* v združenom pomenovaní *trená spoluhláska*. V našom dokladovom materiáli máme doloženú jedine podobu *trený*. Táto podoba sa pevne používa jednak v jazykovednej terminológii v spomenutom už fonetickom termíne, jednak v potravinárskej terminológii.

Trené spoluhlásky (Základná jazykovedná terminológia) — Ušľahať trené a piškótové cestá nemusíte sama. (Lud) — Detaily, ornamenti a komentáre boli: smotana, čerstvý kaviár, losos a trený syr. (Roháč) — Musel sa jej pripraviť šalát špeciálne bez oleja iba s trenými žĺtkami. (Turňa prekl.) — Kysnutá trená bábovka (Slovenská kuchárka) — Trená piškóta (tamže)

Podobne sa používa aj trpné prídavia *utrený* vo význame „rozmiešaný“: *utrené olejovky* (Móda — textil), *u-ého masla* (tamže), *u. roquefort* (tamže)

Pri iných trpných prídavných prídavných sa už prípona *-ný* vyskytuje celkom sporadicky, ako sme to videli aj pri predchádzajúcich slovesách.

Práve tak čistíme aj biele natrené dvere. (Inovecká) — Takto natrený sa vkladá do myšíc dier. (Markovič) — Sklo natrené tenkou vrstvou glycerínu nezamŕza. (Grman) — A toto prikladá sa na handričku natrenú ako náplast na brucho. (Národopisný sborník) — Lavica čistá. Novo natrená. (Detský rok) — Upečené spojíme jemne rozotreným roquefortom. (Móda — textil) — Odvar z rozotreného semena ľanového lieči chrapot. (Národopisný sborník) — Jemne rozotrený prach zmieša sa s vodou. (Jirků)

Inak je tu bežný tvar trpných prídavných na *-tý*.

Tvar *natretý* máme doložený u Timravy, Jesenského, Jégého, Hrušovského, Alexyho, Jilemnického, Markovičovej-Záturreckej, Figuliovej, Karvaša, Lazarovej, Tomaščíka, v Lude, Práci, Technických novinách, ABC pionierov, Odpovediach na otázky, Móde — textile, v prekladoch Zúbka, Ušáka, Jesenskej, Choluja, Speváka, Bednára — Boora, Javora, Szathmáry-Vlčkovej, Mihála, Šimu, Rypáčka, Zálupského, Dovalovej, Huškovej, Sitnianskeho, Brandobura, Ponickej, ďalej z Jazykovedných štúdií, Slovenskej kuchárky, Janovjaka, Jablonského, Straňana — Hefku. F. Buřfa (*Deverbatívne adjektíva v terminológii*, SON 3, 1955, 260) spomína termín *natretá náplast*. Podobu *otretý* máme doloženú z Jesenského a z publikácie Studený stôl, podobu *potretý* zo Šoltésovej, Lukáča, Kýškovo prekladu, zo Živeny a Dullovej. V *Terminológii silikátového priemyslu* (Bratislava 1955, 32) sa spomína termín *potretá sklovina*. Podoba *pretretý* je zastúpená v našom materiáli dokladmi z Novej ženy, Dullovej, Sečanského a Slovenskej kuchárky. Podoba *rozotretý* je u Karvaša, ABC pionierov, Prírode a spoločnosti, Móde — textile, v preklade od Jesenskej, Bednára a Boora, ďalej u Dullovej, v Slovenskej kuchárke a v Slovenských liečivých rastlinách. Tvar *utretý* (vo význame „osušený“) máme vypísaný z diela Timravinho, Gregora-Tajovského, Jančovej, Tomaščíka, ďalej ho používa Dullová. Doklady zo Škultétyho, Tajovského, Pártošovej, Novej ženy, Tridsať rokov KSČ, Slovenského lekára dosvedčajú tvar *vytretý*. Tvar *zatretý* je u Vajanského, Kukučina, Podjavorinskej, Bodenska a v Kultúrnom živote. Z Kukučina, Zúbkovho, Sedlákovho, Bednárovho prekladu a prekladov Zálupského, Jamrichovej a Májekovej, ako aj zo Slovenského divadla a z Jazykovedného časopisu máme doklady na tvar *zotretý*.

Celkove sa ukazuje, že pri základnom slovese *trieť* sa používa trpné prídavné na *-ný*, kým pri odvodených predponových slovesách sa používa podoba na *-tý*. K tvaru *trený*, ktorý sa používa v názvosloví kuchárskych výrobkov, sa pripája podobne utvorený tvar *utrený*.

vriet

vrený P31 324, P40 436, *vretý* P53 373, P57 394, *vrený* P53 373, P57 394; *vretý* L 345; D5 290, S 91; *vretý*, *vrený* Z 282 — *navrený* P53 242, P57 256; SSJ II 306 — *vyvretý* P53 374, P57 394, *vyvrený* P53 373, P57 394; *vyvretý* S 91; *vyvretý*, *vyvrený* Z 282

Pri slovese *vriet* máme jeden doklad na tvar trpného prídavného, a to na tvar s príponou *-ný*. Treba ho brať s rezervou.

Som sklár z Chlumu, dychom jemne nadúvam v r e n ú penu. (Kultúrny život)

Pri odvođených slovesách sú všetky doklady na tvar trpného prídavia s príponou *-tý*.

navreté ramená Urban, *tvár n-á spánkom* Chrobák, *n-á žila* Letz, *je v ňom n-á aféra finančného rázu* Hoza, *n-é žily* Bešeňovský, Plávka, *n-á žila* Plávka, *mala n-ú podliatinu* Jesenská prekl., *n-ými žilami* Ličko prekl., *žily mala n-é* Pažitka prekl., *n-é guče* Ponická prekl., *už sú uvreté* Rysul'a, *vyvreté horniny* SSJ I, *v-ej horniny* SSJ I

Podľa nášho materiálu bol by rozdiel medzi tvorením trpného prídavia od základného bezpredponového slovesa *vrieť* a príslušných odvođených predponových sloviess *navrieť*, *vyvrieť* atď. Otázku bude treba ešte ďalej sledovať.

-vrieť

privretý Z 160, Z2 162 — *rozovretý* P53 317, P57 335; **rozovrený* = *rozovretý* Z 250, Z2 356 — *uzavretý* P53 364, P57 384 — *zavretý* P31 68, P53 392, P57 414; **zavrený* = *zavretý* Z 294, Z2 451 — *zovretý* Cz3 108

J. Stanislav uvádza, že na západe je *zavrení* (SSJ II, 410).

Pokiaľ sa tu vyskytuje tvar trpného prídavia na *-ný*, je doložený zväčša zo starších spisovateľov, inak z novej literatúry je doložený len z dennej tlače, prekladov a odbornej literatúry. Ide tu teda o rovnaké obmedzenie výskytu tvarov na *-ný*, aké sme videli už pri predchádzajúcich slovesách. Najčastejšie sa tu vyskytuje tvar *uzavrený*.

I pustil som ju radostne do svojej duše *privrených* dverí. (Krasko) — *Rozovrené* železo vsunieme do vlasov. (Kaderník) — Pred pohľadom široko *rozovrených* detských očí Marta dodala. (Nová žena) — Podobala sa vtáčaťu *uzavrenému* v zlatej kľietke. (Urbánek) — Chytil Samka za plece a chcel *vystrčiť* do *uzavrenej* chodby. (Tajovský) — Jej *uzavrenému* srdiečku bola viac priateľkou. (Vansová) — Pripojujeme súvahové účty, *uzavrené* dňa 7. XII. (Partyk) — Veď pomocou dobrej organizácie práce dosiahli šesť *uzavrených* cyklov. (Pravda) — Zvyšok sú zajatci, *uzavrení* v kruhu. (Čs. šport) — Ona *uzavrená*, lebo sa bojí, že ju obkradnú. (Kukučín) — Ty v srdca hradbách *uzavrená*. (Sládkovič) — Každý zhyb v tele je *uzavrený* väzivovou kapsičkou. (Hovorka) — Pre automobilových pretekárov je táto cena *uzavrená*. (Pravda) — Pozeral na vojnu z hľadiska *uzavreného* mieru. (Turňa prekl.) — Veď vo nadšení je vlastný život *zavrený*. (Hviezdoslav) — Komisia sa zišla za *zavrenými* dverami. (Pravda) — *zavrený* (Viest) — Ale tu — tu sme *zavrení*. (Pišút) — Svet môj je celý *zavrený*. (Sládkovič) — Ty si *zavrenú* bohom vypáčila priepasť. (Kuzmány) — Medzi *zavreným* kmeň, vychodiaci na spoluhlásku, a medzi príponu vsúva sa o. (Czambel) — Z ideovej stránky je najjasnejšia a z čiste formálnej — *zovrenejšia*. (Večerník) — Ústa mala *zovrené*. (Turňa prekl.) — Zničená tvár, *zovrené* pery. (Brandobur prekl.)

Inak — rovnako ako v predchádzajúcich prípadoch — naprosto prevažuje používanie prípony *-tý*. Novší spisovatelia používajú iba tvary na *-tý*. Nasledujúci stručný prehľad ukazuje na používanie tvarov na *-tý*, ako je doložené v našom materiáli.

Tvary *nedovretý, odovretý, privretý, rozovretý, uzavretý, zavretý, zovretý* sú doložené u týchto starších a novších spisovateľov: Kalinčiak, Hurban, Tomášik, Botto, Záturecký, Vajanský, Kukučín, Tajovský, Urbánek, Timrava, Šoltésová, Jesenský, Jégé, Krčméry, Vámoš, Ondrejov, Urban, Horák, Letz, Jilemnický, Hečko, Gabaj, Nižnánsky, Hlbina, Tatarka, Karvaš, Fr. Král, Rysuľa, Zúbek, Švantner, Červeň, Žáry, Mináč, Bodenek, Jančová, Krno, Volanská, Tallo, Tomaščík, Rúfus.

Používajú sa ďalej v Pravde, Práci, Lude, Smene, Večerníku, Slovenských pohľadoch, Kultúrnom živote, Mladej tvorbe, Slovensku, Dave, Technických novinách, Našej vede, Prírode a spoločnosti, ABC pionierov, Slovenskom rozhlase, Rozhlase a televízii, Štarte, Budovateli a Móde — textile.

Z prekladateľov beletrie sú v našom materiáli zastúpení: Zúbek, Rapoš, Pribus, Dočevská, Kostra, Jesenská, Ličko, Takáčová, Klačko, Prídavok, Ferenčík, Jaňušová, Švihran, Sedlák, Freistadtová, Dovalová, Hušková, Sitniansky, Brandobur, Felix, Kováč-Varga, Pažitka, Bednár, Bukvová-Daxnerová, Trachta, Šimo, Szathmáry-Vlčková, Javor, Vilikovský, Kýška, Chmelová, Ciger, Marčok, Spevák, Záľupský, Májeková, Ponická.

Tieto tvary sú aj vo vedeckých prácach, popularizačnej literatúre a iných dieľach: Filozofický zborník, Slovenský filozofický časopis, Bouše, Krysl, Verejná správa, Králiček, Takáč — Záturecký, Funczik, Trestný zákon správny, Slovenské dejiny, Historica Slovaca, Rapant, Dejiny KSSS, Informačný bulletin, Votánek — Mesjar, Zo sveta vedy a techniky, Zorkovský, Kršiak, Philadelphý, Kunc, Meluzín, Autoklub, Výstavba Slovenska, Gavora, Banický terminologický slovník, Bachtá, Šuška, Slovenský včelár, Slovenský ovocinár, Slovenské odborné názvoslovie, Pramník, Kuchen, Urbánek, Linguistica Slovaca, Za marxistickú jazykovedu, Slovník slovenského jazyka, Slovenská reč, Horecký, Jazykovedný časopis, Isačenko, Pašteta, Marták, Litteraria Historica Slovaca, Matuška, Pišút, Brtáň, Mráz, Slovenský národopis, Plicková, Godin — Palovčík, Fischer, Hoza, Dejiny slovenskej hudby, Šterba, Balogh, Okál, Kloc, Traub, Matejička, Chmel, Hajková.

Dokladový materiál jednoznačne ukazuje, že sa pri tvorení trpného prístavka od sloviel *privrieť, rozovrieť, uzavrieť, zavrieť* atď. používa prípona *-tý*, kým prípona *-ný* sa dnes používa veľmi zriedka.

zrieť

pozretý D5 290 — *uzrený* — *uzretý* D5 291

Doklady máme len na tvary na *-tý*.

prezretých ročníkoch Slovenský filozofický časopis, *objekt bol p.* Physiographica Slovaca, *p-om materiáli* Omanik, *autorom p-é vydania* Slovenská literatúra, *možno, že už má i vyzretého niekoho* Timrava

žriet

prežretý P53 94, 299, P57 101, 316; T2 490, Cz3 108, L 345; D5 290, PŠPŠ2 164; Z 160, Z2 162

Doklady máme len na tvar s príponou *-tý*.

spola prežreté, bojzlivé slová Fr. Král, *p-á potrava* Tome

III

Pristupujeme k záveru na základe podaného rozboru jednotlivých prípadov.

Pri slovese *mlieť* a *mrieť* a jeho odvodeninách je vždy trpné prídavné slovo na *-tý*. Pri slovesách *trieť* a *vrieť* je tvar na *-ný*. Pri ostatných slovesách tvary na *-ný* bývajú častejšie v staršej literatúre, kým v novšej literatúre sa vyskytujú zriedkavejšie. Absolútna prevaha tvarov na *-tý*, ktorá je v našom materiáli, najmä však pozorovanie, že tieto tvary sa vyskytujú takmer výlučne v novšej literatúre, dovoľuje urobiť záver, že v dnešnej spisovnej slovenčine pri vzore *trieť* je živé tvorenie trpného prídavného slova príponou *-tý*.

V prehľade literatúry sme poukázali na to, že v starších jazykových príručkách sa pri slovesách vzoru *trieť* hovorilo pri tvorení trpného prídavného slova o príponách *-tý* a *-ný*, kým v novších prácach sa hovorí takmer výlučne len o prípone *-tý*. Táto skutočnosť nie je úplne náhodná. Je to vlastne výraz pozorovania súčasného stavu tvorenia trpného prídavného slova tohto slovesného vzoru. Z hľadiska vývinu normy spisovnej slovenčiny ide takto o ústup tvarov na *-ný* a o expanziu tvarov na *-tý*. Istým nedostatkom novších prác je však zovšeobecnenie prípony *-tý* na všetky prípady, hoci napr. v prípade *trený* je pevná prípona *-ný*.

Výskum dáva nám teraz presnejší obraz o tvorení trpného prídavného slova sloves vzoru *trieť*, čo môžeme s prospechom využiť pri kodifikácii v normatívnych jazykových príručkách. Výskum ukazuje však nielen stav v súčasnom spisovnom jazyku, ale načrtáva aj tvorenie tohto slovesného tvaru v priebehu vývinu spisovnej slovenčiny.

Porovnanie tvorenia trpného prídavného slova sloves vzoru *trieť* s tvorením tohto tvaru od sloves vzorov *volať*, *rozumieť* a *brať* ukazuje na niektoré spoločné črty. Tak napr. pozorujeme istú zhodu so slovesami vzorov *volať* a *rozumieť* pri podobe trpného prídavného slova základných a príslušných odvodených predponových sloves: základné sloveso má tvar trpného prídavného slova na *-ný*, kým odvodené slovesá majú príponu *-ný* alebo *-tý*, napr. *hraný* — *nahraný/nahratý*, *braný* — *vybraný/vybratý*, *trený* *utrený/utretý*. Pre trpné prídavné slovo niektorých iných sloves je zas príznačná prítomnosť len

jednej prípony, napr. *oraný, vyoraný, odoraný* atď. (len prípona *-ný*), ale *mletý, odomletý, vymletý* (len prípona *-tý*).

Pri ďalších slovesách sme konštatovali rozdiel medzi stavom v staršom a novšom jazyku. Pri slovesách vzoru *brať* je tento rozdiel pomerne malý — týka sa tu trpného príchastia predponových slovies odvodených od slovesa *hnať*. Silnejšie sa tento rozdiel uplatňuje pri trpnom príchastí slovies vzoru *trieť*.

Pri niektorých slovesách sme nemohli povedať definitívne slovo o podobe trpného príchastia pre neúplnosť materiálu, ktorý sa neraz len veľmi ťažko získava. Niektoré slovesá tohto vzoru sa totiž v konkrétnych jazykových prejavoch vyskytujú pomerne zriedkavo, a tak sa ešte zriedkavejšie používajú príslušné tvary trpného príchastia. Možno očakávať, že v budúcnosti získame aj pre tieto „biele miesta“ materiál a na jeho základe budeme môcť spresniť tieto naše výklady. Nepôjde tu však o korektúru nášho obrazu vcelku, ale len o doplnenie v jednotlivostiach.

Príklad: *Prídeš zavčasu?* — *Prídeš zavčasu?* — *Prídeš zavčasu?*

O GRAMATICKÝCH PROSTRIEDKOCH EXPRESÍVNOSTI

Príklad:

Príklad: *Prídeš zavčasu?* — *Prídeš zavčasu?* — *Prídeš zavčasu?*

Príklad: *Prídeš zavčasu?* — *Prídeš zavčasu?* — *Prídeš zavčasu?*

Na vyjadrovanie postoja hovoriaceho k obsahu výpovede má každý jazyk osobitné výrazové prostriedky lexikálne i gramatické. Hovoriaci môže k vlastnej výpovedi uplatniť trojaký postoj.

Aby sme mohli ukázať, ako sa v jedinej výpovedi môže uplatniť trojaký moment, vyjdeme z konkrétnej vety.

a) Hovoriaci sa môže vyjadriť tak, že komunikovanú skutočnosť chápe ako známú, istú, alebo možnú (*Prídeš zavčasu.*), ďalej ako takú, ktorú len chce poznať (*Prídeš zavčasu?*), alebo ako takú, ktorej uskutočnenie si želá (*Príď zavčasu.*). Gramatické vyjadrenie takéhoto postoja ku skutočnosti nazývame zámerovou modálnosťou, ktorá je obsiahnutá v každej výpovedi.

b) Okrem toho môže hovoriaci svoj postoj uplatniť aj tým, že pomocou istých jazykových prostriedkov výpoveď subjektívne hodnotí: *Prídeš, chvalabohu, zavčasu.* — *Príď konečne zavčasu.* — *Je správne, že prídeš zavčasu.* — *Na o z a j prídeš zavčasu?* V týchto prípadoch išlo o hodnotiaci postoj podávateľa. Hodnotenie sa nemusí realizovať v každej výpovedi.

c) Konečne môže hovoriaci k výpovedi zaujať aj citový postoj. O tej istej skutočnosti sa môže vyjadriť s radosťou, žiaľom, hnevom, stra-

chor
včas
kov
strá
pove
Je
vého
javc
a v
P
je t
otáz
viet
hod
sa r
ktor
nem
na t
M
prít
vrst
dáv
pov
nej
inte
moc
vidi
vyj
1
vani
toho
stud
161-
163-
Rusl
2
ručn
zám
Mluv
3
cion
4
má
aj p
5

chom atď. Napríklad: *Veď prídeš zavčasu. — Ale že mi ho priď zavčasu!* — *A či naozaj zavčasu prídeš?* Pomocou jazykových prostriedkov tu dáva podávateľ najavo svoj citový pomer k výpovedi. Ani citová stránka — podobne ako hodnotenie — nemusí sa uplatniť v každej výpovedi.

Jazykové prostriedky na vyjadrovanie modálnosti, hodnotenia a citového vzťahu nemožno skúmať izolovane. Pri fungovaní v konkrétnych prejavoch sa systémy navzájom dopĺňajú, jazykové prostriedky supľujú a v systémoch interferujú.

Problematika modálnych a hodnotiacich vzťahov z jazykového hľadiska je u nás už dosť široko rozpracovaná¹. Menej pozornosti sa venovalo otázke expresívnosti prejavov². V súčasných gramatikách pri klasifikácii viet podľa postoja hovoriaceho k obsahu viet sa ešte neuplatňuje hľadisko hodnotiacich vzťahov ani hľadisko citovosti výpovede³. V tomto článku sa nemienime zaoberať klasifikáciou citových viet, ale iba prostredkami, ktorými sa citovosť v slovenčine vyjadruje. V súvislosti s tým, pravda, nemožno celkom obísť otázky jazykových prostriedkov, ktoré sa používajú na uplatňovanie postoja hovoriaceho k výpovedi vôbec⁴.

Modálnosť je subjektívno-objektívna kategória, ktorá je nevyhnutne prítomná v každej vete⁵. Hodnotiaci i citový postoj sa na modálnosť navrstvujú ako podstatne odlišné pohľady. Hodnotiaci a citový pomer podávateľa sa uplatňujú celkom autonómne, a tak potom sa môže vo výpovedi uplatniť jeden alebo druhý moment samostatne, ale aj oba v jedinej výpovedi vedľa seba. Hodnotenie na rozdiel od citovosti je postoj viac intelektuálny. V jednom i v druhom prípade však ide — na rozdiel od modálnosti — o čisto subjektívny postoj. Charakter subjektívnosti je očívidný aj z jazykových prostriedkov, ktorými sa hodnotiaci a citový vzťah vyjadruje.

¹ Pozri najmä monografiu L. Ďuroviča, *Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a v ruštine*, Bratislava 1956. Okrem toho sa tejto problematike dotýkajú: R. Mrázek, *Emocionálnosť sdělení*, Rusko-české studie (Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze, Jazyk a literatura II), Praha 1960, 161—172; F. Kopečný, *Ke gramatickým prostředkům afektivní řeči*, SaS 2, 1936, 163—166; J. Brym, *K mluvnickému vyjádření kvantity a kvality v citových větách*, Ruský jazyk 6, 1956, 423—432.

² Tejto problematike sa dotkli najmä: R. Mrázek, c. m.; J. Bauer a kol., *Příruční mluvnice ruštiny. Skladba*, Praha 1960 (stať R. Mrázka); J. Oravec, *Osobně záměná v podměte*, SR 26, 1961, 199; F. Trávníček, (Kap. *Věty podle citovosti*). Mluvnice spisovné češtiny II, Praha 1951, 650 n.

³ O rámcovú klasifikáciu citových viet sa u nás pokúsil R. Mrázek v cit. štúdiu o emocionálnosti.

⁴ Termíny *emocionálnosť* a *citovosť* tu pokladáme za synonymné. Termín *expresívnosť* má význam širší. Pri *emocionálnosti* máme na mysli čisto iba cit, ale pri *expresívnosti* aj procesy citovo-vôľové.

⁵ Pozri aj u L. Ďuroviča, c. d., 15 a 22.

Konkrétne predmety a javy, s ktorými sa stretávame, môžu v nás vyvolávať spokojnosť alebo nespokojnosť, istý vzťah, ktorý nazývame citom. Osobný vzťah k reálnej skutočnosti môže vyjadrovať človek mimicky (pohybmi tváre) a pantomimicky (pohybmi celého tela alebo jeho častí), ale i jazykovými prostriedkami. Pre jazykovedu sú dôležité iba jazykové prostriedky, ktorými hovoriaci vyjadruje svoj citový vzťah k výpovedi a objektívnej skutočnosti. Pomocou lexikálnych a gramatických prostriedkov môže podávateľ vyjadriť celý rad jemne diferencovaných citov. Jazykové prostriedky, ktorými dávame najavo svoj citový vzťah k výpovedi, nazývame prostriedkami citovosti čiže emocionálnosti alebo širšie — prostriedkami expresívnosti. Citový moment vo výpovedi sa môže manifestovať lexikálnymi aj gramatickými prostriedkami. Problematika skúmania prostriedkov expresívnosti prejavu je otázkou lexikológie i gramatiky — tam najmä syntaxe. Štylistiky sa dotýkajú tieto prostriedky vtedy, keď ide už o výber prvkov zo slovníkového alebo gramatického inventára pre aktuálny prejav. Stavba a funkcia expresívno-emocionálnych výrazov patrí do lexikológie, problematika výstavby syntaktických expresívno-emocionálnych konštrukcií do gramatiky.

Už sme hovorili o tom, že podávateľ nemusí v každom jazykovom prejave uplatniť svoj citový vzťah. Vety bez ohľadu na ich modálnosť môžu byť citové alebo necitové. Teda nielen pri oznamovacích, ale aj pri opytovacích a pri žiadacích vetách máme z tohto hľadiska dvojaké typy.

Expresívne vety, ako to ukazujú gramatické prostriedky používané na ich výstavbu, sú typickým prvkom hlavne hovorených prejavov. V písomných prejavoch sa vyskytujú len ojedinele. V umeleckom štýle sú najmä prostriedkom na výstavbu priamej, polopriamej a nevlastnej priamej reči.

Niektoré gramatické prvky, napríklad intonácia, slovesný spôsob, opytovacie zámená ap., môžu vo výpovedi fungovať raz ako prostriedky modálnosti alebo hodnotenia a inokedy ako prostriedky expresívnosti výpovede. Za základné modálne typy viet s vlastnou štruktúrou pokladáme oznamovacie vety, žiadacie vety a dva druhy opytovacích viet — zistovacie a doplňovacie. Takzvané zvolacie vety nemajú osobitnú gramatickú formu. Zvoláciami sa môžu stať všetky modálne typy viet. Zvolacie vety však nezahŕňujú všetky typy expresívnych viet. Pomenovanie „zvolacie vety“ nebudeme teda používať ako gramatický termín.

Pre výrazné odčlenenie citových viet od necitových stručne uvedieme, ktoré gramatické prostriedky sa zúčastňujú na výstavbe syntaktických štruktúr základných modálnych typov, t. j. oznamovacích, žiadacích a opytovacích viet.

Necitové oznamovacie vety majú prísudkové sloveso v indikatíve (*Vlak prišiel načas.*) a intonačne, mimo kontextu, sa končia konkluzívnou kadenciou. Slovesné tvary supľujúce indikatív (*A ona poď ho von ap.*),

ktoré si žiadajú osobitnú intonáciu, pokladáme už za prostriedky expresívnosti.

Necitové žiadacie vety majú prísudkové sloveso v imperatívne (Pošli nám list.), intonačne — mimo kontextu — sa končia konkluzívnou kadenciou. Dôraz na niektorom slove (*L i s t nám pošli!*) i využitie iného slovesného tvaru, ako je imperatív (*B u d e š ticho!* ap.), ktoré si žiadajú osobitnú intonáciu, tiež pokladáme za prostriedky expresívnosti.

Necitové opytovacie vety rozdeľujeme na zistovacie (*Sleduješ športovú rubriku?*) a doplňovacie (*Kedy sa stretneme?*). Obidva typy opytovacích viet majú prísudkové sloveso v indikatíve. Necitové opytovacie vety sa od oznamovacích viet odlišujú iba intonačnou antikadenciou. Necitové doplňovacie otázky majú na čele opytovacie zámeno. Intonáciu s antikadenciou alebo zvoláciu intonáciu pokladáme tu za prostriedok expresívnosti⁶.

Ak sa v jednej výpovedi vyskytne vedľa seba viacej prostriedkov vyjadrujúcich vzťah podávateľa, potom iba jeden z nich, event. spolu s dištinktívnou intonáciou — ako sme to uviedli v predchádzajúcich odsekoch — je prostriedkom modálnosti. Ostatné prvky sú prostriedkami na vyjadrenie hodnotiaceho vzťahu alebo expresívnosti. Mnohotvárnosť a zložitnosť citov človeka pripúšťa, ba dakedy žiada komplex citov vyjadriť celým komplexom jazykových prostriedkov. Hromadenie niekoľkých ukazovateľov expresívnosti v jedinej výpovedi je bežné.

S problematikou kladu a záporu sa tu z metodologických príčin osobitne nezaobráame.

Gramatické prostriedky expresívnosti možno rozdeliť do troch skupín podľa ich súčasnosti s intonáciou⁷.

Do prvej skupiny patria tie, ktoré sú schopné reprezentovať citovosť výpovede aj bez intonácie. I keď sa popri nich vyskytne vo výpovedi aj priliehavá intonácia, to pokladáme iba za nadbytočný, sprievodný jav. Sem patria niektoré kategórie slovies a mien, citové zámená, citové častice, medzivetné spojky, slovosled, prerušovanie stavby vety, opakovanie výrazov, asydetické pripájanie a pripájanie s využívaním deiktík.

Druhú skupinu tvoria tie, ktoré samy osebe, bez náležitej intonácie výpovede nie sú schopné vytvoriť expresívne syntaktické konštrukcie. Takými sú slovesný spôsob a opytovacie zámená, to jest tie prostriedky, ktoré sa využívajú aj na vyjadrovanie modalít vety.

⁶ Poznáváame, že toto chápanie nie je v rozpore s chápaním Ďurovičovým. E. Ďurovič v *Modálnosti* nepotreboval alebo nemienil rozlišovať citové a necitové vety; naše gramatické prostriedky expresívnosti sú eo ipso aj prostriedkami modálnosti.

⁷ S intonačnými podobami výpovedí sa v tomto článku širšie zaoberať nemôžeme.

Do tretej skupiny zaraďujeme tie prostriedky, pri ktorých dominuje intonácia. Sem patria citoslovné a zvolacie vety. Samotnú intonáciu ako jeden z hlavných prostriedkov expresívnosti zaraďujeme tiež do tejto skupiny.

1. Gramatickým výrazovým prostriedkom expresívnosti vety je kríženie gramatickej osoby, čísla a času so skutočnou osobou, číslom a časom. Na rozdiel od posunu pri slovesnom spôsobe emocionálna intonácia je tu nadbytočná. Kríženie a posun slovesnej osoby, čísla a času je zo situácie alebo z kontextu vždy zreteľný aj bez sprievodnej intonácie.

Veď čo z našich vrchov? ... Darmo, skál sa n e n a j e š! (Urban) — „Ale čo to vystrájaš?“ zavrúti Milinu rozmrzená mať. „Aké to robí šialenosti zas! Sk a z í sa celkom...“ (Timrava) — „Ale kde je? ... Nože sa o b z r i m e!“ (Kukučín) — Ty si sa mi vyhráždal... ty si chlapca odpratal! Ty zlý — zlý človek! Za úder palicou z m á r n i š dieťa. (Jégé) — Ty sa tu ešte b u d e š smiať? (úzus)

Na vyjadrenie citovosti v rozkazovacích a v opytovacích vetách sa používa nedokonavý vid. Ďalšie prostriedky sú nadbytočné.

No, Gofrit, v s t á v a j a p o d' v o n! (Jégé) — Páni moji, len n e s t r á c ať odvahu! (Urban) — Prečo si to len r o b i l? (= urobil) (úzus)

Z pádov sa ako prostriedok citovosti vyskytuje vokatív. I keď vokatív je samostatným ekvivalentom vety, stojí veľmi blízko pri výpovedi, ku ktorej sa významove prikláňa. Oslovenie je vždy prejavom citovosti. Oslovenie nemusí sprevádzať osobitná intonácia.

No čo povieť, š v a g r o v i a? (Lazarová) — Počuj, R u d o, vieš, koho som stretol? (Krno) — Š t e v k o, p o d' ty pozrieť aj moju ženu a deti. (Tatarka)

Svojskú konštrukciu citových viet utvára osobitné používanie citových a neurčitých zámen. Frekventovaný a veľmi výrazný prostriedok expresívnosti je výslovné uvedenie slovesnej osoby. Takéto syntaktické konštrukcie nemajú zvláštnu intonáciu a vyskytujú sa v oznamovacích, opytovacích i rozkazovacích vetách.

Či j a m ôžem za to, že ich posadol diabol zlata a striebra! (Jégé) — Nerobí nič, len si ho ty ešte raz poriadne obzri. (Plávka) — Jó, mamička moja, už vás j a viac nevidím. (Rázus) — Neverím j a takým ľuďom. (Vajanský) — A v y s a hneváte? (Kukučín) — Ešte v y p r i d e t e medzi nás, sváku. (Hečko) — Čo? M y s i dáme rozkazovať? (Tajovský)

Etický datív — bez osobitnej intonácie — má vo vete iba emocionálnu funkciu. Vyskytuje sa aj v singulárovej aj v plurálovej podobe. Slovosledne nemá svojské postavenie — stojí na mieste datívnej príklonky. Keď sa vyskytne popri necitovom zámene v datíve, vtedy sa kladie pred necitové zámeno.

A to vám je mor na ryby. (Moric) — Tie ti vedia skákať a utekať, to je zázrak. (Jégé) — Potajomky som sa ti obliekol a ufrkol som autom. (Lazarová) — Dnes ti mu to všetko povedala. (Jilemnický)

V citových syntaktických konštrukciách sa namiesto osobného zámena používa niekedy ukazovacie citové zámeno.

Nikdy ťa ten nepreháňal pre dlžobu. (Tajovský) — Okná vytlčené, dvere odtrhnuté, odvrchu tečie, neprežije tá už veľa. (Tajovský) — Skúsili ti už všeličo. (Jesenský)

V afektívnych vetách sa *prečo* a *načo* skrakuje na *čo*.

„Včera prišiel celý premenený...“ „Čo má ta chodiť!“ (Hečko) — „Čo ma biješ!“ vykrikuje študent. (Hečko)

Pri skúmaní štruktúry expresívnych viet, pochopiteľne, prichádzajú do úvahy citové častice. Citové častice stoja veľmi blízko pri citoslovciach. Citové častice sú napríklad *a, ale, ba, i, no, nuž, ono, tak, to, však; akoby, akože, azda, bár, bodaj, či, čo, kdeže, keby, keď, kież, nože, veď*. Tento typ častíc vo výpovedi reprezentuje pobádajúce city. Intonačne súvisia tieto častice s ostatnou vetou, nevyžadujú sprievodnú intonáciu. Majú pomerne pevné postavenie — uvádzajú výpoveď. Citové častice sa vyskytujú vo všetkých modálnych typoch viet. Nie je odôvodnené označovať niektoré za opytovacie (*či, var, čože, žeby...*), niektoré za žiadacie (*bár, bodaj, kież, nože, veďže, nechže...*) alebo za zvolacie (*čoby, kdeže, aleže, abyže, kieże, keď, len, že...*)⁸. Je pravda, že napríklad častice *či, var* najčastejšie uvádzajú opytovacie vety, *bár, bodaj, kież* žiadacie atď., no nie je to pravidlom. Vo vetách s citovými časticami je intonácia nadbytočná.

A ma nepoznáte? (Kukučín) — Azda pečiete? (Kukučín) — Ale takto skončiť? (Figuli) — Veď sa jej obetovala celá, roky, mladosť, všetko. (Figuli) — Len aby sa to už čím skôr skončilo. (Urban) — No, treba ísť! (Urban) — Či ma poznávaš? (Ondrejov) — Nuž a prečo ste ho vzali so sebou a mne o tom nič nepovedali. (Tajovský)

Iba citová častica *že* sa viaže na pevnú intonačnú štruktúru celej výpovede.

Že (= *či*) sa mu to chce peši sa trepať vyše pol hodiny! (Tajovský) — *Že* (= *prečo*) už tomu raz nedá pokoj! (úzus) — *Že* si nezlomí nohu! (= *Nech si nezlomí nohu*) (úzus)

Citové častice môžu stáť aj ako samostatné intonačné jednotky, na konci výpovede, s ktorou významovo súvisia. Sú to častice, ktoré pobádajú, vyvolávajú súhlas prijímateľa.

⁸ Pozri J. Mistrík, *K otázke častíc v slovenčine*, Jazykovedné štúdie IV, 1959, 214.

Stávaš sa známym, čo? Dôležitým? (Mínáč) — Veď nám vyhral partiu, či nie? (Karvaš) — Ale ostanete už tu, však? (Timrava) — Toto je just tak, ako keď sa chodievalo do Sklenárov. No, nie? (Kukučín) — No, zaujímavé zvieratko, čo? (Moric)

Častica *len* a nesamostatná častica *-že* sú expresívne prostriedky na vyjadrenie zdôraznenia. Patria k významovému centru výpovede. Je celkom prirodzené, že v doplnovacích opytovacích vetách patria k opytovacím zámenám (*akože, kdeže, kedy len, komu len...*) a v rozkazovacích vetách k imperatívne mu slovesu (*dajže, odíďže, počkaj len, pozri len...*). Charakterizujú silnú emocionálnosť prejavu, a preto sú najčastejšie spre-
vádzané nadbytočnou zvolacou intonáciou.

Čo ňe mu tam bude chýbať? (Jašík) — Ako ňe by to mohla Lina uhádnuť? (Figuli) — Komu ňe to na starosť nechám? (Tajovský) — Takéhoto suchotára vola j ňe do dačoho! (Tajovský) — Veď ňe počkajte, ešte chvíľočku, no... (Moric) — Kde som len mal oči, keď som si ňa bral. (Hečko) — Ako to len môžete! (Kukučín) — Kto to len bude? (Figuli)

V dialógoch odlišujeme vetné konštrukcie s jednoduchým záporom (*Dnes neprídem*, resp. *Nie*) od konštrukcií s násobeným záporom (*Nie, dnes neprídem*), podoby prítakávacie s jednoduchým prítakaním (*Bol som doma*, resp. *Áno*) od konštrukcií s násobeným prítakaním (*Áno, bol som doma*). Otázka vyjadrenia prostého kladu alebo záporu je už otázkou citovosti. Častice, ktorými sa vyjadruje násobený zápor, sú takmer vo všetkých jazykoch rozdielne: napríklad v slovenčine *nie... ne- (ni)*, v ruštine *net... ne*, v nemčine *nein... nicht*, v angličtine *no... not*, vo francúzštine *non... ne — pas* atď. Domnievame sa, že aj funkcia členov týchto dvojíc je dvojaká: prvá častica je citovo-hodnotiaca, druhá modálna. Časticu *áno* hodnotíme analogicky. Z toho by vychodilo, že vetné konštrukcie s násobeným, zdôrazneným kladom alebo záporom budeme pokladať za citové.

Nie, nenavykla mať na ňkanie. (Jašík) — Nie, predseda Beňo nemal pravdu! (Urban) — No? vari už nebudeme spinkať? Nie... Nehľad na mňa. (Králik) — Je to predsa poriadny, zámožný a vplyvný človek. „Ale hej, tým všetkým je. (Hečko)

Sila citu pri vyjadrovaní záporu sa môže vyjadriť viacnásobným záporom.

Nie, nie, nemohla by som, za nič na svete nie. I keď mám rozožraté plúca, rozum i srdce. Nie... nie... (Figuli) — Veď on aj tak nikdy ničomu a nikomu nežil, nikdy nikomu nič nedal, nič neporadil, nepomohol. (Tajovský)

Citovosť záporu sa vystupňuje aj tým, že sa záporná veta postaví oproti významove protikladnej. Protiklad tu má takú silu ako násobený zápor alebo klad.

Chceme, aby si bol náš, narodil si sa za pána, nie za kadejakého meštana, remeselníka. (Stodola) — To nie je Kamila, to je on. (Timrava) — Mne povedal Lubor, že sila je v hlave, a nie v rukách. (Jégé)

V opytovacích vetách sa ako prostriedok citovosti používa záporová častica *ne-*, *nie* na zdôraznenie významového centra. Sprievodná intonácia je nadbytočná.

„Vieme, kto hodil.“ „Vari nie ty?“ zdúpnie Zuza. (Hečko) — A čo sa nestalo? (Jégé)

Citovosť výpovede sa vyjadrí aj tým, že sa postaví na čelo vety spojka. Spojka na čele vety alebo súvetia (pracovne ju nazývame medzivetnou spojkou) svedčí o úzkej primknutosti novej vety k predchádzajúcemu kontextu. Pred takouto vetou sa bezpríznačková pauza zmenší na minimum a veta intonačne nadväzuje na predchádzajúcu ako pričlenená.

Po ceste, keď sa Tonko vše len do plaču pustil, pán otec povedal mu, že sám pristal, aby teraz neľnul. Alebo, ak sa mu páči, môžu sa vrátiť. (Tajovský) — „Prvý postrieľal človeka a mal by sedieť v žalári, druhý okradol obec o ťažké tisíce a sama neviem, prečo nesedí!“ „Lebo leží!“ odsekne Pavo a vydrme učiteľke jej zoznam. (Hečko) — Neboj sa. Nedozvie sa. A ja nezradím. (Králik) — My sme za družstvo a za pokrok. Ale sme proti tomu, aby sme bezhlavo budovali socializmus z jedného dňa na druhý. (Lazarová) — „Povedal, že Púplavovi jeho pšenica už nezakvitne a že v Stodolišti budú odteraz iné poriadky.“ „Že on ukáže komunistom!“ vstane Jurko. (Hečko)

Ako emočný prostriedok pri výstavbe vety sa využíva aj slovosled. Základné poradie psychologických členov objektívne členenej výpovede v oznamovacej, žiadacej a zisťovacej opytovacej vete je 1. východisko, 2. jadro. Obrátené poradie je výrazom zásahu subjektu. Autor výpovede môže z citových dôvodov posunúť dôrazové centrum dopredu. Čím bližšie je jadro k čelu výpovede, tým väčší je na ňom dôraz. Tak či tak, ide o prostriedok expresívnosti. Intonácia sa aktualizuje — dôraz je na jadre.

Veď vy i viete niečo! (Timrava) — A peniaze nikdy nepýtal. (Tajovský) — Pravdu ti vravím. (Ondrejov) — Teraz choď pekne. (Karvaš) — Ešte mi i pohľadnice polial! (Timrava) — Že on ukáže komunistom! (Hečko) — Lebo bude zle v tomto dome. (Jašík) — Ženiť sa mi treba! (Jašík) „Do temnice ho daj hodiť, aby sa nemohol vyhrážať!“ kričala Svatava a hrozila mrzákovi päsťami. (Jégé) — Nuž ale vari ich ona páčila!? (Hečko) — Domov to vziať? (Tajovský)

V doplňovacích opytovacích vetách stojí jadro na čele. Za expresívne konštrukcie pokladáme tie, čo majú opytovacie slovo na inom než na prvom mieste.

A na Bulevsi čo chcel, povedz! (Timrava) — Ty si mu čo na to povedala? (Jesenský) — A včera sa ako mal? (Jilemnický)

Princíp aktuálneho členenia platí aj pre súvetie. Preto súvetie s poradím jadro — východisko je tiež prvok emocionálnej výpovede.

A kto teda, ak vy nie? (Timrava) — A prečo neplačeš, keď ťa bolí. (Jégé) — Bude vzburá, ak ich rozoženieš, lebo nemajú kam ísť. (Jégé)

Náležitú postavu príkloniek je na druhom mieste po pauze. Postavenie enklitiky na čele rytmickej jednotky je prostriedok expresívnosti výpovede. Tento prostriedok sa vyskytuje vo všetkých typoch obsahových viet.

Si ty ale beťár, ako stvorený na Marinho muža! (Hečko) — „Sa ťa bojím,“ povedala suseda starým dobrým hlasom. (Tajovský) — Ti je ľúto? (Kukučín) — Hej, ti ho ja oddám! Len počkaj! Sa nahľadáš. (Tajovský) — A si nie hladný? (Hečko)

Pomocou slovosledu príkloniek ako prostriedku citovosti výpovede sa môže vysunúť zdôraznený vetný člen. Enklitika sa postaví tak, aby vynútila pauzu za zdôrazneným členom. Napríklad namiesto *Chlapci si prečítali vyhlášku*... povieme *Chlapci prečítali si vyhlášku*, čo predpokladá intonačne vysunutie citovo zdôrazneného člena *chlapci* tak, akoby sme povedali *Chlapci, tí si prečítali vyhlášku*.

Húfec zohnutých chlapcov v gatiach — pohl sa spreď školy. (Tatarka) — Na stenách chodieb a učebni / ide si Mišo oči vyočiť. (F. Král) — Až na štvrtý deň cez poludnie / ozval sa v zákrute pod Lehôtkou mocný sklený praskot. (Hečko)

Menné jednočlenné vety sa zvyčajne nečlenia na východisko a jadro. Východisko je vynechané, jadro sa intonačne i významovo prikláňa k známemu kontextu alebo sa zdôrazňuje tak silno, že existenciu východiska celkom zatlačí. Pokladáme ich tiež za výrazy expresívnosti.

Môj mach je jemný ako perie. Modrastý, zelenkastý! (Jašík) — „Zrelé hrušky!“ šepne Paľo. (Ondrejov) — „A Taliani?“ pohodil záľudne poslanec Čačko. (Urban) — Dobrý večer! (úzus) — Sedem bohov bohatých! (Ondrejov) — Sláva im! (úzus) — „Had!“ vykrikol naľakaný Paľko. (Čajak) — Ťmorné hrdlačenie! (Figuli)

Prerušujúcu stavbu vety by sme mohli pokladať i za defektnú štruktúru. No ak sa prerušenie uskutoční cieľavedome, organizovane alebo z dôvodov citového vzťahu k situácii alebo k výpovedi, potom tento jav patrí do oblasti expresívnosti vety. Za prerušenie vety pokladáme nielen prerývanie výpovede, ale aj pričleňovanie, vytýčený vetný člen, apoziopézu z vnútornej príčiny i elipsu. Vo všetkých prípadoch ide o porušenie pravidelného nadväzovania jednotiek pri vznikaní vety.

Prerývaná výpoveď je charakteristická tým, že sa nevypovie plynule, ale s prerušovaním. Typická je pre oznamovacie a opytovacie vety. Prerývaná výpoveď je významovo úplná a dokončená.

Prichodí jej ďalej sedieť v kancelárii a čakať. Čakať... a aké je to hrozné... čakať na vlastnú smrť. (Figuli) — Rozprávate... klamstvá o mne. (Gabaj) — Otvorili mi oči, naučili ma, ako sa dívať na seba... a vôbec... na všetko... (Volanská) — Eliška, prosím vás... choďte preč... veľmi vás prosím... (Mňačko)

Pričlenením⁹ sa nazýva tá časť výpovede, ktorú sme síce organizovane, ale neočakávane pripojili k významove úplnej a hotovej výpovedi. Svojskú podobu má len pokiaľ ide o intonáciu. Základná časť výpovede sa končí konkluzívnou kadenciou, pričlenenie je dôraznejšie.

I chôdza Adamava je taká — slepecká. (Jašík) — Radšej pôjdem do služby, do najhoršej. (Kukučín) — To mu práve pomáha uskutočňovať vzácnu jednotu umenia a didaktiky — to, čo je v detskej literatúre najtvrdším orieškom. (Klátik)

Vytýčený čiže vysunutý vetný člen¹⁰ je taký, ktorý je intonačne alebo aj pomocou deiktika vysunutý mimo rámca ostatnej vety tak, že si to prijímateľ nemôže nevšimnúť. Emocionálne konštrukcie s vytýčeným vetným členom sa vyskytujú v oznamovacích, opytovacích i žiadacích vetách.

Tie suchoty, tie ma do hrobu donesú. (Tajovský) — Navonok je tak, ako bývalo, ale dnu — tam je obnova. (Kukučín) — Nuž a kmotra, toho len treba náležite uctiť. (Čajak)

Apoziopéza¹¹ môže vzniknúť z vnútornej alebo z vonkajšej príčiny. Tá, ktorá vznikla z vonkajšej príčiny, je násilne deformovaná, nedokončená veta. Apoziopéza, ktorá vznikla pre vnútornú príčinu, je typ expresívnej syntaktickej konštrukcie. Vynechané je spravidla jadro, ktoré podávateľ nechcel alebo sa „neodvážil“ vypovedať. Intonačne je charakteristická násilným prerušením pravidelnej fónickej línie.

Posmech a potupa, bodaj sa tam...! (Tajovský) — Len tie kosy keby ste... (Krno) — Poznáte sa vy s akýmsi...? (Gabaj)

O elipse¹² sa u nás často hovorí v súvislosti s vetami s nepravidelnou stavbou. Eliptickú výpoveď však pokladáme za obsahovo úplnú. Eliptická výpoveď môže byť tiež syntaktickým prostriedkom na vyjadrovanie expresívnosti prejavu. Medzi elipsou a jednočlennou vetou je plynulý prechod.

⁹ O vetnom a členskom pričlenení pozri štúdiu V. Blanára *Vetné pričlenenie* — Jazykovedné štúdie I, 1956, 179 n.

¹⁰ O vytýčenom čiže vysunutom vetnom člene pozri: J. Ružička, *Vytýčený vetný člen*, SR 19, 1954, 269 n.; E. Paulíny, *Vysunutý vetný člen*, SR 20, 1955, str. 107 n.; J. Ružička, *O podstate vytýčeného vetného člena*, SR 26, 1961, 291 n.

¹¹ O apoziopéze pozri J. Ružička, *Apoziopéza čiže prerušená výpoveď*, SR 24, 1959, 133 n.

¹² O elipse pozri J. Mistrík, *Elipsa v diele M. Kukučina*, Jazykovedné štúdie V, 1960, 89 n. Tam je i ďalšia literatúra.

Na rozoznanie je často potrebný len kontext alebo situácia. V eliptickej vete chýbajú tie časti, bez ktorých je výpoveď v danej situácii dobre zrozumiteľná. Vypúšťajú sa napríklad gramatické slová, východiská výpovede, no aj vetné alebo súvetné členy. Vynechanie člena syntagmy sa nahrádza výrazným zdôraznením spravidla toho člena syntagmy, ktorý vo výpovedi ostal (*Slúžte si, komu chcete; mne s tým (dajte) pokoj. (Kukučín) — Sem nožik a píšťalu! (Ondrejov)*

Stromy staré, hrbaté. (Ondrejov) — Nevyškieraj sa, papuľu ti rozdrapím! (Jašík) — A ťažká to robota? (Hečko) — No ondatier nikde. (Moric) — Ja mladým zaťom, dom by bol preskočil. (Kukučín) — Len pokoj, pokoj svätý. (Tajovský)

Výrazným prostriedkom emocionálnosti prejavu je opakovanie výrazu alebo konštrukcie. Výraz sa môže opakovať nezmenený, ale aj gramaticky pozmenený.

Lampa, oblok, zrkadlo! Dost, dost, dost! (Timrava) — Som už blízko, Adam, celkom blízko. (Jašík) — Len nervy, nervy, nervy, lebo tie ešte budeme veľmi potrebovať. (Urban) — Koho to vyjedáš, komu si na krku? (Hečko) — Myslíš si, že nekoketuješ. Myslíš, že vieš, kde stojíš. Myslíš si, že si čestný a úprimný, a ešte bohviečo si myslíš. (Mináč)

Gramatickým prostriedkom expresívnosti je aj asyndetické pripájanie posledného člena syntagmy vo viacnásobnom vetnom člene alebo opakovanie tej istej spojky.

Bolo v nej toľko zúfalstva, beznádejnosti. (Figuli) — Museli sa pretĺkať horami, močiarmi, riekami bez mostov. (Jégé) — Stratíš všetko: dôveru, zdravie, slobodu. (Karvaš) — Všetko, všetko sa mu chrptom obrátilo, Zuzka, záhradka, dieťaťo. (Gabaj) — Nemá svoju čiapku, ani topánky, ani košeľu. (Tajovský)

Bezspojkové pripájanie súvetných členov, ktoré sa hodnotieva ako príznakové,¹³ pokladáme tiež za gramatický prostriedok expresívnosti.

Doista bol kedysi vtákom, cítil to. (Ondrejov) — Vták krúti hlavou, upiera na Jerguša splašené očka. (Ondrejov) — Utréla si pot z líca, načúva. (Kukučín) — Zabolelo ho v križoch, narovnal sa na chvíľu. (F. Král) — Uznávam, si veľký. (Stodola) — Zazreli oheň, presvital škárami koliby. (Ondrejov) — Dobrá mati, nevyhresila ho. (Ondrejov)

V súvetí sa deiktikum môže použiť z dvoch príčin. Jednak vtedy, keď naznačuje rekcii slovesa (napríklad *hľadať to, -tam, -preto, -vtedy, -tak...*), jednak ako intenzifikujúci, zdôrazňujúci element. Keď deiktikum ako intenzifikujúci prostriedok má funkciu zdôrazniť súvetný člen, môže stáť na ktoromkoľvek mieste v nadradenej vete. Zásadne však stojí

¹³ Pozri aj štúdiu A. Bujalku *K otázke bezspojkových súvetí*, Jazykovedné štúdie III, 1958, 357 n.

tam, kde by stála zdôraznená vedľajšia veta, ktorá nasleduje po hlavnej. Ak je vedľajšia veta deiktikom osobitne zdôraznená a deiktikum ukazuje na subjektívne členenie hlavnej vety, môžeme pokladať súvetie za expresívnu výpoveď.

Najviac ho to mátie, že krmia a napájajú, ale inšie nerobia. (Hečko) — To mu patrí zem, kto na nej statočne robí. (Gabaj) — To všetko sa tak zhŕklo, ani čoby človek dlaňou pleskol. (Bednár)

2. Rozkazovacie vety charakterizuje imperatív, oznamovacie a opytovacie indikatív. Križenie slovesnej formy s obsahom celej vety je prostriedok na vyjadrenie expresívnosti výpovede. Okrem indikatívu a imperatívu sa na vyjadrenie expresívnosti využíva ešte kondicionál a infinitív. Forma indikatívu sa používa v citových rozkazovacích vetách iba spolu so zvolacou intonáciou. Podobne sa používa aj infinitív a kondicionál.

„Nechámeho na pokoji,“ povie Jerguš, „aby sa neodsmútil.“ (Ondrejov) — Pôjdeme. (Ondrejov) — Prestaneš sa posmievať? (Moric) — Ideš ho! (Ondrejov) — Dať ľuďom, čo im patrí! (Urban) — Zamĺkol, a ukážuc na mriežky, doložil šepky: „Pred ňou ani spomenúť! (Timrava) — A zaniest' ich nie do Brodna notárovi, ale ísť s nimi — hoci do Prahy! (Hečko) — Ba ke bys' necigáni! (Kukučín)

Oznamovacie a zisťovacie opytovacie vety sa navzájom odlišujú len intonáciou. Zo spôsobov sloviess je im vlastný indikatív. A ako sa imperatív, infinitív a kondicionál využívajú na vyjadrenie expresívnosti oznamovacích viet, tak sa využívajú aj ako prostriedky citovosti v zisťovacích opytovacích vetách. Sprievodným prostriedkom je zvolacia intonácia.

Takého suchotinára volajže do dačoho! (Tajovský) — Poobzerajú vtáka, pohľadia, vypustia. „Sprobujme, či sa vráti,“ narádza Paľo. (Ondrejov) — Ako príklad uveďme toto: (tlač) — Priatelia buďme a dlhy si plaťme. (prísl.) — Veď nikdy sa neumárala za životom. Ale takto skončiť? (Figuli) (A svoje dieťa odtajiť — zvaliť všetku vinu na mňa? Či vám nebolo ľúto? (Kukučín)

Výrazné syntaktické konštrukcie na vyjadrenie afektov sú tie, v ktorých sa opytovacie zámená so sprievodnou intonáciou použijú na hyperbolizovanie. To sú vety, ktoré sa obyčajne označujú ako zvolacie. Ide o citové oznamovacie alebo citové opytovacie vety.¹⁴ Namiesto *veľmi* sa použije napríklad *ako (veľmi sa hnevá = ako sa hnevá!)*, namiesto *veľa* sa povie *koľko (veľa sa natrápil = koľko sa natrápil!)*; namiesto slov *nikto, nikoho, nič, nikde, nikdy...* spojených so záporným slovesom sa použijú zámená *kto, koho, čo, kde, kedy...* (*nikto to nepočul = kto to*

¹⁴ Pozri aj M. Urbančok, *Príspevok k triedeniu opytovacích viet*, Jazykovedné štúdie I, 1956, 223.

počul!, nikoho sme sem nepozvali = koho sme sem pozvali!, nič sa nestalo = čo sa stalo!, nikde sa neuplatnila = kde sa uplatnila!, nikdy sme sa nestretli = kedy sme sa stretli! ...). V takých prípadoch sa musí na výstavbe výpovede zúčastniť aj vedľajší činiteľ — intonácia alebo kontext. Bez intonácie alebo mimo kontextu by mohla každá z nich byť citovou opytovacou vetou, ale aj citovou oznamovacou (tzv. zvolacou) vetou.

Kto mi rozkáže?! (Kukučín) (= Nikto mi nerozkáže) — Aká (= veľká) to priepasť medzi nimi a týmto človekom! (Kukučín) — Bože, bože, ako (= rýchlo) tie roky utekajú! (Jašík) — Aká (= veľmi) som zabudlivá! (Jašík) (Akíže (= nijakí) sme my páni? (Urban) — Aký (= veľmi) krásny kus! (Moric) — Raz v živote bol som milosrdný a koľko (= veľa) trápenia som narobil chudákom pohorelcom! (Hečko) — Načo (= nanič) sú sýkorkám peniaze? (Ondrejov) — Aké (= veľké, hrozné) to robí šialenstvo zas! (Timrava)

3. V rozkazovacích, oznamovacích i opytovacích citových výpovediach býva ukazovateľom citovosti často citoslovce alebo iné citové slovo. Intonačne je citoslovce od ostatnej vety oddelené pauzou a hlasovým intervalom. Má samostatný dôraz, vlastnú intonáciu, ale významove i formálne sa zreteľne primkýna k novej výpovedi. Citoslovčia sú silno zakotvené do situácie alebo do kontextu a výpoveď, ktorú uvádzajú, je často iba explikáciou zložitého citu, ktorý je nimi v prejave reprezentovaný.

Ej, či len budeš krásavec, keď ti parožky narastú! (Moric) — Ach, keby tak mal peniaze, či by ich zahanbil. (Kukučín) — Oj, na moju vec sa hľadí! (Urban) — Všetk ešte nie je poľnoc, oj, jój! (Jašík)

Osobitným typom citových viet sú také menné zvolacie vety, ktoré sa významovo prikláňajú k novej výpovedi. To sú citové zvolania nielen citoslovcové, ale aj substantívne, adjektívne, zámenné atď. Intonačne sú samostatné, od ostatného textu oddelené najmä výraznou pauzou. Sú to akési citové výbuchy, prejavy intenzívnych a krátko trvajúcich citových vzplanutí — afektov. Pre afekty je príznačné, že oslabujú kontrolu intelektu. Preto pri týchto vetách nemožno predpokladať ani modálnosť ani hodnotenie. Zvolacie vety tohto typu stoja mimo ostatných obsahových viet. Konštituujuúcim syntaktickým prvkom je tu jedine intonácia. Mimo kontextu alebo situácie a bez svojskej intonácie nie sú vetami. Intonačne sú charakterizované tým, že majú veľký dôrazový interval medzi prvou a druhou slabikou. Prvá slabika z tohto hľadiska dominuje nad celým výrazom.

Ach! — Ójójó! — Hľa! — Bože! — Prekristapána! — Ježišmaria! — Čooo? — Hrozné!

K menným zvolacím vetám sa priradujú aj zvolacie vokatívne vety a nádvky. Pri týchto dôrazový vrchol prechádza dakedy na niektorú z vnútorných slabík výrazu. Intervalove sú tiež veľmi výrazné.

Fero! Deti moje! Mamička! Krutohlavec! (Ondrejov) — Ty bezočivec! (Rázus)
— Och, ty sedmospáč akýsi! (Moric)

Intonácia môže byť prostriedkom na vyjadrenie modálnosti, ale aj na vyjadrenie expresívnosti. Na vyjadrenie modálnosti — ako sekundárny činiteľ — sa využíva vo všetkých typoch viet. Totiž na vyjadrenie modálnosti výpovede, ako sa ukázalo, nevystačí iba spôsob slovies a opytovacie zámená, podobne nevystačí iba spôsob slovies ani na vyjadrenie expresívnosti. Ináč je intonácia pri vyjadrovaní expresívnosti prítomná takmer vždy. Pri spôsobe slovies a pri opytovacích zámenách ako spolučiniteľ, pri citoslovciach a pri zvolacích vetách ako hlavný, primárny činiteľ; inde ako nadbytočný prostriedok.

Tam, kde sa intonácia ukazuje ako nadbytočná, môže fungovať ako prostriedok násobiaci expresívnosť výpovede. Potom sa pomocou intonácie citovými môžu stať aj také výpovede, ktoré nemajú iný prostriedok na vyjadrenie expresívnosti. To znamená, že formálne necitové oznamovacie vety (napr. *Zajtra bude pršať*) môže intonácia zmeniť na citové a môže evidentne zvýšiť emocionálnosť alebo expresívnosť citových výpovedí. Citový vzťah možno jazykovými prostriedkami odstupňovať. Nie je zriedkavý prípad (ako ukázali doklady), že sa vo výpovedi popri sebe vyskytne viacej ukazovateľov citovosti. Uvedieme niekoľko dokladov, v ktorých citovosť môže reprezentovať viacej — až päť javov.

„Veď si ty len blázon!“ zvolala veselo. (Kukučín) (= častica *veď* + intenzifikujúce *len*; citové zámeno; zvolacia intonácia) — *Pán môj, a čomuže sa my máme tešiť?* (Urban) (= oslovenie; častica *a*; intenzifikujúce *-že*; citové zámeno *my*) — *Ale ako vám len mlel!* (Hečko) (= častica *ale* zvolacie *ako* namiesto *veľmi*; etický datív *vám*, intenzifikujúce *len*).

Okrem uvedených prostriedkov sprievodne fungovala vždy aj intonácia. Na rozdiel od modálnosti a hodnotenia prostriedkami expresívnosti možno silu citového vzťahu podávateľa stupňovať.

Ešte poznámka o intonácii citosloviac a zvolacích viet. Citoslovčia a menné zvolacie vety majú samostatnú, od ostatnej výpovede pauzou oddelenú intonáciu. Domnievame sa, že podobne ako sa na vyjadrovaní afektov podvedome zúčastňuje mimika a gestikulácia, tak funguje aj intonácia, ktorá popri citoslovciach a zvolacích vetách je nie iba sekundárna. Preto ju treba označiť za primárneho činiteľa a citoslovčia a zvolania ako prostriedok sekundárny.

No treba poznamenať, že v mnohých prípadoch sa citový vzťah realizuje iba pomocou nejazykových prostriedkov, ako je mimika a gestikulácia. Uvedieme doklad z Jégého, z ktorého vidieť, že v konkrétnom dialógu sa expresívnosť prejavila iba gestikuláciou.

„Keď ju nebudú môcť zohnať načas, bude ešte vždy dost času rozpúšťať baníkov,“ rozhodla Svatava, *dupnúc nohou a myknúc hlavou*.

Sledovali sme gramatické prostriedky, ktorými sa v slovenčine vyjadruje expresívnosť výpovede. Doklady ukazujú, že slovenčina je bohatá na gramatické javy charakterizujúce citovosť prejavu. Výrazové prostriedky expresívnosti sú významotvorné a tvoria osobitné gramatické konštrukcie.

Výskum prostriedkov expresívnosti patrí nesporne do gramatiky. Nie je správne pokladať gramatické jednotky, v ktorých fungujú prostriedky expresívnosti, za štruktúrne defektné a exkluzívne. Ak by to bolo tak, potom by sa musel neemocionálny prejav pokladať za štylisticky nepríznakový, za akýsi neutrálny a iba emocionálny za štylisticky motivovaný, ktorý na svoju motivovanosť využíva „neobyčajné“ jazykové prostriedky. A tak to nie je. Ako je napríklad emocionálny prostriedok príznakový v intelektuálnom texte, tak je použitie necitového prostriedku príznakové v emocionálnom prejave. A preto pri triedení týchto gramatických prostriedkov neuplatňujeme hľadisko príznakovosti a nepríznakovosti, resp. pravidelnosti a nepravidelnosti, ale z gramatických výrazových prostriedkov vynímame tie, ktoré hovoriaci používa na vyjadrenie subjektívneho, citového vzťahu.

Domnievame sa, že pomocou jazykových prostriedkov sa dá vyjadriť hlavne sila citu. Na vyjadrovanie druhu citu (hnevu, žiaľu, radosti...) sa často musia využiť aj nejazykové prostriedky, ako je mimika a gestikulácia; iba do istej miery tu možno využiť aj intonáciu. Intenzita citu podávateľa sa môže vyjadriť hromadením výrazových prostriedkov. Najbežnejším prostriedkom na vyjadrovanie sily citu je intonácia. Prítomnosť intonácie je záväzná pri homonymických výrazových prostriedkoch a primárnym činiteľom je pri vyjadrovaní afektov. Vo väčšine prípadov je javom konvenčným. Intonácia je tým potrebnjšia, čím je jazykový prejav koncentrovanejší, zjednodušene povedané — kratší: najvýraznejšia je v jednoslabičných a jednoslovných prejavoch (citoslovciach a zvolaniach); čím dlhšia je veta, ktorá vyjadruje vzťah podávateľa k výpovedi, tým je intonácia skrytejšia. Preto je bežné, že kategorické apely, rozkazovacie a citové vety sú vo všeobecnosti veľmi krátke.

Výkričník je grafický prostriedok na vyjadrovanie intonácie, no nie na vyjadrovanie modálnosti vety a nepatrí tam, kde je intonácia bez funkcie. V žiadacích vetách sa píše iba pri dôraznom rozkaze, ktorý sa v hovorenom prejave vyjadruje aj intonačne.

Poznať prostriedky expresívnosti je dôležité pre výskum hovorených a publicistických prejavov, pre rozbor umeleckej a detskej reči. To sú oblasti, kde sa s prostriedkami expresívnosti stretávame najčastejšie.

Keby sme expresívnosť výpovede skúmali v súvislosti so širším kontextom alebo situáciou, repertoár komplexných výrazových prostriedkov by sa, pochopiteľne, podstatne rozšíril. To by sme sa dostali už do oblasti štylistiky. Ukazuje sa však potreba hlbšieho rozboru citovej intonácie, potreba rozboru synonymických prostriedkov najmä v súvislosti s hodnotiacimi a modalitnými prvkami a konečne potreba doplniť klasifikáciu viet podľa postoja hovoriaceho k obsahu výpovede aj z hľadiska hodnotiaceho a citového postoja podávateľa.

NIEKOLKO ZNAKOV POPULARIZAČNEJ LITERATÚRY

Ján H o r e c k ý

Pri úvahách o štylistickej diferenciacii dnešnej slovenčiny sa spravidla uvádza hovorový, umelecký, odborný a publicistický štýl a pritom sa pridáva poznámka, že tieto jazykové štýly sa ďalej členia podľa žánrov, podľa účelu a pod. Odborný jazykový štýl sa tak člení na teoretický a praktický. Zabúda sa však, že odborný jazykový štýl dostáva osobitnú podobu v prácach popularizačného charakteru.

Nemožno tvrdiť, že by jestvoval osobitný popularizačný štýl. Ale nemožno ani nevidieť, že popularizačné práce majú niektoré osobitné znaky. Najnápadnejšie sú názornosť a živosť výkladu. Na tieto znaky chceme upozorniť aspoň niekoľkými príkladmi z rodiaceho sa popularizačného „žánru“ v slovenskej odbornej literatúre.

Pre dosiahnutie a zvýšenie názornosti výkladu sa všeobecne predpokladá, že treba vychádzať z jednoduchých a známych faktov k zložitejším a menej známym. Všetky pojmy, s ktorými sa narába, najmä základné odborné pojmy a názvy sa vysvetľujú, vymedzujú, definujú.

Vymedzenie pojmu možno podať predvšetkým klasickou formou:

Penovité ľahčené látky možno prakticky pripraviť z väčšiny termosetov a termoplastov. (Termoplasty sú plastické látky, ktoré pôsobením tepla mäknú a chemicky sa pritom menia. Termosety sú plastické látky, ktoré pôsobením tepla tvrdnú a stávajú sa nerozpustnými a netaviteľnými v dôsledku chemickej premeny.)

Naša veda 8, 159

Niekedy je dosť názorné stručné vysvetlenie v zátvorke. Takýto spôsob má výhodu, že vymedzenie sa podáva len akoby v druhom pásme a hlavný výklad sa ním nenarušuje:

Krídla dravcov, vyznačujúcich sa prudkým priamočiarym letom, sú končisté, s dlhými ručnými letkami (perá nasadajúce na kostru ruky) a relatívne menším počtom kratších, predlaktových letiek (perá nasadajúce na predlaktie).

Príroda a spoločnosť 9, 24, 24

Možné a správne je podať vymedzenie v podobe voľného prístavku uvedeného časticou *tzv.*:

Ako ukazujú pozorovania, ramená špirálnych galaxií sú tvorené predovšetkým *tzv.* modernými obrami a nadobrami, teda veľmi horúcimi hviezdami spektrálneho typu V a B.

Naša veda 8, 139

Najmenšie čiastočky spalín sa totiž štiepia na elektricky nabité ióny. Z fyziky vieme, že pohyb nabitých častíc v priečnom magnetickom poli indukuje elektrinu. Spojme oba poznatky v jeden celok a máme tu nový spôsob, *tzv.* hydromagnetickú výrobu elektriny v tepelných elektrárňach.

Príroda a spoločnosť 9, 24, 4

Voľný prístavok býva často uvedený aj skratkou *t. j.*:

Stimulačný účinok chladu môže ísť tak ďaleko, že sa ním vyvolá vývoj panenského vajíčka, *t. j.* partenogenéza. Abortívna partenogenéza, *t. j.* taká, pri ktorej nedôjde k úplnému vývoju potomstva, dosiahla sa prvý raz na asteroidoch a na žabách.

Naša veda 8, 149

Vzbudzuje vajíčko k partenogenetickému deleniu a okrem toho vyvoláva v ňom zdvojnásobenie jeho chromozómov, *t. j.* nosičov dedičných vlastností.

Naša veda 8, 149

Bielkovinové makromolekuly enzýmov sú koloidnej povahy, *t. j.* sú veľmi rozptýlené vo vodnom prostredí a ich molekuly sú obalené vodnými plášťami.

Naša veda 7, 70

Pravda, vymedzenie pojmu môže byť aj súčasťou vlastného výkladu. Vtedy sa dospieva k odbornému termínu až napr. v závere odseku:

Pri astronomických pozorovaniach je nevyhnutné (najmä pri fotografovaní oblohy), aby obraz napr. hviezdy bol počas expozície na tom istom mieste fotografickej dosky. To znamená, že je potrebné neustále pohybovať ďalekohľadom za oblohou, ktorá sa točí okolo pólov raz za niečo viac ako $23^{\circ}56'$. Zariadenie, ktoré obstaráva tento pohyb jednoduchým spôsobom (pomocou dvoch navzájom kolmých os (!), z ktorých jedna je rovnobežná s rotačnou osou Zeme, sa nazýva paralaktická montáž.

Príroda a spoločnosť 9, 22, 34

Možný je však aj opačný postup, *t. j.* že sa uvedie pojem i názov preň a potom sa v ďalšom rozvíjaní odseku vysvetľuje:

Rozhodujúci pokrok tu priniesla tzv. elektroencefalografia. Je oddávna známe, že každé živé tkanivo produkuje pri svojej činnosti slabé elektrické napätie, ktoré možno po zosilnení špeciálnymi aparátmi zachytiť a zapísať. Encefalografia sa zaoberá práve štúdiom takýchto činnostných napätí mozgu.

Naša veda 7, 80

Vymedzenie pojmu je vkomponované do opisu napr. v tomto odseku:

Mozog je zložený z dvoch druhov hmoty, ktoré sa líšia od seba už pri prostom pohľade svojou farbou. Ich podstatu odhalí mikroskop. Šedá hmota, pokrývajúca ako mozgová kôra celý jeho povrch, je zložená z nervových buniek. Biela hmota, uložená pod kôrou, pozostáva zo spleti výbežkov týchto buniek, ktoré sa skladajú do zväzkov, tvoriac tzv. nervové dráhy. Nervové dráhy opúšťajú mozog, alebo vstupujú doň v podobe bielych zväzčkov rôznej hrúbky — nervov.

Naša veda 7, 76

Pochopiť význam pojmu pomôže aj to, keď sa uvedie jeho etymológia (najmä pri cudzích slovách) alebo keď sa pojem vymedzí číselne:

Podľa panteizmu boh je totožný so svetom (pan- = všetko, theos = boh) a mimo neho niet ničoho.

Naša veda 8, 173

Moderné elektrónové mikroskopy dosahujú rozlišovaciu schopnosť 10 Å (1 Å [angström] — 10^{-7} m) a spolu s novými preparačnými metódami umožňujú podrobný výskum vírusových častíc.

Naša veda 8, 166

Názornosť sa ďalej dosahuje používaním známych slov (resp. ich vysvetlením, ako sme ukázali vyššie), ale najmä uvedením dobrých príkladov a porovnaní, často z denného života.

Osobitný problém z hľadiska názornosti tvoria číselné údaje. Sotva kto pochopí, čo znamená milimikrón, ktorým sa meria veľkosť výtrusov. Málo pomôžu aj údaje, že mikrón je mm^{-3} a milimikrón je mm^{-6} . Náزرnejšie tu pôsobí prirovnanie k nejakej známej veci, ako vidieť z tohto príkladu:

Molekuly voľným okom nevidíme. Pri zvyčajnej teplote a zvyčajnom tlaku je v kocke vzduchu s hranami dlhými 1 cm spolu 27 000 000 000 000 000 000 molekúl.

Číslo čítame: 27 triliónov. Správnu predstavu o tomto čísle si môžeme utvoriť takto: Na zemeguli žije približne dve a pol miliardy ľudí. Bolo by treba jedenásť miliárd zemegúl takisto obývaných, ako je naša, aby na nich žilo 27 triliónov ľudí. Stačí však kocka rozmerov $1 \times 1 \times 1$ cm, aby sa do nej zmestilo 27 triliónov molekúl vzduchu.

Divy vedy a techniky 151—152

Atóm uránu váži 0,000 000 000 000 000 000 000 392 gramu, teda 392 kvadrilióntin gramu. Kvadrilióntina je čiastka nepredstaviteľne malá: keby sme prešli cestu medzi Zemou a Slnkom 7 miliárd ráz, potom úsek trate dlhý 1 milimeter by predstavoval kvadrilióntinu prejdenej trate.

Divy vedy a techniky 153

Prírodné, že číselné údaje sa sprístupňujú a robia názornejšími aj použitím grafov a obrázkov (tabuľky sú menej vhodné, lebo ľudia ich nevedia správne čítať).

Menej názorné, ale predsa dosť svieže je napr. takéto opísanie veľkého množstva:

Jeden samček a štyri samičky krysy splodia v priebehu mesiaca asi tridsať mláďat... Vybraté samičky odchovávajú tri vrhy mláďat a potom sa vyradujú. Pri takejto plodnosti nám naozaj nestačí malá násobilka na to, aby sme mohli rýchlo porátať všetko obyvateľstvo tohto pavilónu za rok.

Naša veda 7, 47

Z hľadiska názornosti treba posudzovať aj výber slov a stavbu vety.

Zrozumiteľnejší je taký výklad alebo opis, pri ktorom sa používajú tzv. celonárodné slová, slová známe v spisovnom jazyku i vo väčšine nárečí. Nebude jasný výklad, v ktorom sa používajú slová nárečové a slangové alebo príliš odborné cudzie slová:

Biokatalytická funkcia enzymatických bielkovín a kontrolná a regulačná funkcia ribonukleových kyselín je podmienená vysokou špecificitou ich stavby.

Naša veda 7, 70

Posledné desaťročie prinieslo veľký pokrok v liečbe vrodených a získaných chýb srdca. Do r. 1948 boli chirurgickej liečbe prístupné len tri vrodené srdcové chyby, a to otvorený ductus arteriosus, coarctatio aorty a anastomóza pľúcnice s aortou alebo s tepnou podklúčovou pre Fallotovu tetralógiu. Vnútro srdca bolo veľkou prekážkou pokroku; bola to posledná anatomická hranica, ktorú mali srdcoví chirurgovia dobyť.

Zhoršením diagnostických možností, katetrizáciou srdca, angiokardiografiou a pod. začínajú pribúdať rozličné typy srdcových chýb...

Naša veda 8, 134

O cudzích slovách platí, že sa nemajú zneužívať. To však neznamená, že by sme mali za každú cenu nahradzovať cudzie slová domácimi. Často to nejde už preto, že domácich slov za také slová ako *komunizmus*, *socializmus*, *demokracia*, *revolúcia*, *motor*, *traktor* ani nemáme. No keď použijeme menej známe cudzie slovo, treba jeho význam vysvetliť krátkou definíciou, alebo aspoň poukazom na význam jeho zložiek. Napr. slovo *utópia* možno vysvetliť poznámkou, že v ňom je grécke slovo *topos*, ktoré značí miesto, a slovíčko *ú-*, čo vyjadruje zápor. Okrem toho možno upozorniť na príbuzné slová, napr. *topografia*. Pri slove *monizmus* možno uviesť, že v základe je grécke slovo *monos* (= jeden), také isté ako v slovách *monológ*, *monografia*.

Pri stavbe vety by malo byť zásadou nepoužívať zložité súvetia tam, kde sa majú vyjadriť jednoduché myšlienky. Uvedieme jeden príklad:

V prípade, že by sa ultrazvuk i nezaviedol v takom rozsahu ako do potravinárskej technológie, ako sú pre to teoretické predpoklady, predsa len vidno, aké užitočné môže byť prenášanie nových poznatkov z jedného odvetvia na ďalšie odvetvie. Splňa sa tým skutočnosť, ktorú naznačil člen akadémie vied SSSR A. N. Nesmejanov, keď hovoril o tzv. skrížení vedeckých poznatkov, čím rozumel to, že vedecké objavy sa majú preberať aj z iných odvetví a že sa majú uplatňovať na kvalitatívne i kvantitatívne zveladenie výroby.

Naša veda 7, 473

V podstate jednoduchú myšlienku o prenášaní výsledkov jednej vedy do inej by bolo možno oveľa jednoduchšie vyjadriť bez podmienkových a iných vedľajších viet asi takto:

V potravinárskej technológii sa azda nebude môcť používať ultrazvuk v takej miere, ako by vyplývalo z teórie. Ale aj takéto obmedzené využitie ultrazvuku ukazuje na plodnosť prenášania nových poznatkov z jedného vedného odboru do iného, resp. aj do výroby. Je to zásada tzv. skríženia vedeckých poznatkov, ktorú zdôraznil akademik A. N. Nesmejanov.

Pravda, nemožno tu ani vulgarizovať a zásadne sa vyhýbať zložitejším súvetiam. Zložité logické a vecné súvislosti si často vyžadujú aj zložitejšie vyjadrovanie, ale aj tu má byť hlavnou zásadou zrozumiteľnosť a nevyumelkovanosť jazykového prejavu.

V popularizačných článkoch z ktoréhokoľvek odboru možno oživiť výklad aj niektorými syntaktickými prvkami. Účinné je napr. opakovanie rovnakej syntaktickej konštrukcie, syntaktický paralelizmus:

Automatizácia — slovo, ktoré v predstavách človeka vykreslí krásny obraz budúcnosti ľudstva. Očakávame od nej skrátenie pracovného času, odstránenie namáhavej fyzickej, ba i duševnej práce, pokiaľ sa dá uskutočňovať podľa určitých vopred stanovených pravidiel. Automatizácia nám musí zabezpečiť materiálne predpoklady komunistickej spoločnosti. Automatizácia tieto požiadavky môže splniť. Žiada si však, aby jej bola venovaná väčšia pozornosť. Žiada si viac umu, viac času a viac investičných prostriedkov.

Naša veda 8, 213

Tieto požiadavky zdali sa utopickými a grotesknými. Srdce, symbol životnej sily od čias, čo ľudstvo obýva zem, má byť otvorené. Srdce, ktorého neúnavná práca znamená život a jeho zastavenie odjakživa smrť. Toto srdce, aby sa mohlo narieť do jeho vnútra, má byť izolované od cirkulácie a má byť bez krvi.

Naša veda 8, 134

Záujem čitateľa sa zvyšuje použitím 1. os. množ. čísla. Týmto tvarom akoby autor vyzýval čitateľa spoločne s nami robiť istú činnosť:

Venujme pozornosť aspoň jednej bájke o stvorení sveta, ktorá prešla zo židovského do kresťanského náboženstva v posvätnnej knihe biblii a stala sa vlastne základom kresťanskej teológie vôbec.

Príroda a spoločnosť 9, 24

Znásobený účinok zemskej priťažlivosti znamená práve také znásobenie váhy hmoty. Presvedčíme sa o tom jednoduchým spôsobom. Ak zavesíme jednogramové závažie na pružnú kovovú špirálu, špirála sa trochu pretiahne. Ak špirálu so závažím vyzdvihneme kolmo nahor, zistíme, že sa nám v momente prudkého trhnutia — zrýchlenia — predĺžila o ďalší úsek.

Naša veda 8, 202

Podobne možno využiť aj priame oslovenie v 2. os. množ. čísla:

Ako iste viete, na výrobu hliníka sa používajú látky, ktoré obsahujú zlúčeniny fluóru...

Naša veda 8, 219

Predstavte si, že krájate kus bieleho chleba a v tom zbadáte, že sú na ňom krvavo červené škvrny. Ak sa na ne lepšie pozriete, javia sa vlastne ako kvapky. Zarazilo by vás to? Myslím, že áno. Azda aj vy, vzdelaný človek dvadsiateho storočia, si budete v takomto prípade myslieť, že chlieb je postriekaný krvou...

Priroda a spoločnosť 9, 24, 4

Jednotvárnu intonačnú líniu možno oživiť opytovacou vetou, ktorá má však aj ďalšiu funkciu: často uvádza do nového problému. Napr.

Aký je stav automatizácie v jednotlivých odvetviach nášho národného hospodárstva? Hneď na začiatku treba povedať, že u nás komplexne automatizovaná výroba v žiadnom odvetví dosiaľ neexistuje.

Naša veda 8, 214

Cirkulácia, najmä prívod krvi do mozgu, musí sa bezpodmienečne udržiavať. Nemôže túto úlohu vykonať aj elektrická pumpa, ak do nej dáme krv? A tu sa to začalo. Začalo sa intenzívne pracovať na rozličných pumpách — čerpadlách.

Naša veda 8, 135

Uvedené príklady nevyčerpávajú všetky znaky popularizačnej literatúry. Skôr iba ukazujú, čím sa popularizačná literatúra odlišuje od teoretického i praktického odborného štýlu, a naznačujú cestu, ako by bolo treba skúmať štylistickú diferenciaciu slovenčiny aj v tejto oblasti.

DISKUSIE

K PRÍDAVNÉMU MENU *DUDKOVIE* U RUDA MORICA

Gejza H o r á k

Privlastňovacie prídavné mená utvorené príponou *-ovie* poznáme z ľudovej reči a stretáme ich aj ako prvky hovorového štýlu v krásnej literatúre. Odvodzujú sa z priezvisk a niektorých všeobecných osobných podstatných mien, napr. *Kršiak — Kršiak-ovie*, *Zvara — Zvar-ovie*; *sused — sused-ovie*, *richtár — richtár-ovie*, *kováč — kováč-ovie*. Pretože sa používajú ako bližšie určenie osôb, ktoré sa začleňujú do istej rodiny, a ďalej ako bližšie určenia zvierat i vecí, ktoré patria príslušnej rodine, možno ich označiť názvom *r o d i n n é* privlastňovacie prídavné mená.

Našu pozornosť nedávno zaujal osobitný prípad rodinného privlastňovacieho prídavného mena odvodeného od zvieracieho mena *dudok* (*dudkovie* rodina) v diele spisovateľa Ruda Morica. Prídavné meno *dudkovie* použil Moric vo svojej známej knižke horárskych spomienkových rozprávok *Z poľovníckej kapsy*, ktorá lanského roku vyšla v rozšírenom vydaní. Prídavné meno *dudkovie* v spojení *dudkovie rodina* nachádzame v druhej časti knihy, ktorá ako celok má názov *Slnko svieta na Májov*, a to v rozprávke *Radostník u dudkov*.

Už nadpis rozprávky naznačuje, že ide o personifikujúci prístup k radostnej udalosti víťania mláďat v istej konkrétnej vtáčej rodine. Spojenie *Radostník u dudkov* možno porovnať s paralelnými spojeniami „radostník u Kršiakov“, „radostník u horárov“. Personifikujúci pohľad na dudčiu dvojicu — samca a samicu, ktorá sa pod žičlivým dohľadom uja Bohdana (horára na Kysuciach) chystá privítať mladé, dovolil autorovi použiť prídavné meno, ktoré sa ináč používa len v okruhu osôb, aj vo vzťahu k zvieratám. Preto mohol Rudo Moric uviesť slová uja Bohdana v takomto znení: *Nedalo mi zabudnúť na d u d k o v i e rodinu, o dva dni som bol opäť na jamách.* (196)

Samotná personifikácia — použitie výrazu, ktorý sa bežne používa v súvislosti s človekom, na zviera — nebola by vyvolala našu pozornosť. No pri použití rodinného privlastňovacieho prídavného mena *dudkovie* v knihe Ruda Morica vzniká pozoruhodný vzťah medzi prídavnými menami typu *orlí* a týmto prídavným menom, a práve pre tento vzťah si prídavné meno *dudkovie* osobitne všímame. V danom prípade možno totiž v istom zmysle hovoriť o substitúcii prvého typu druhým.

Najprv venujeme trocha pozornosti rodinným prívlastňovacím prídavným menám v ich bežnom používaní. Treba podotknúť, že prípona *-ovie*, ktorou sa tieto prídavné mená tvoria, má v nárečiach niekoľko variantov, napr. *-ovie/-ove/-oje/-eje/-e*. Základná podoba prípony je *-ovie* a ňou utvorené prídavné mená sa začleňujú do spisovnej slovenčiny ako jej hovorový prvok. Rodinné prívlastňovacie prídavné mená utvorené ostatnými variantmi pociťujeme ako nárečové. (Pre našu tému nepokladáme za potrebné zapodievať sa genézou týchto príd. mien.)

Niekoľko príkladov z literatúry.

Zuza obráti sa ku Katře: „Pozri, Meran Žofke Miháľkovie sa zalieča.“ (Kukučín) — Dora (zaliečavo): Tak ja poviem, že Váš syn si aj inakšie dievča môže vybrať ako je Anča Javorovie. (Tajovský) — Náš Martin s jarým Jankom Zvalovie sediac dymky nadúvajú. (A. Sládkovič) — Pod Ripánovie pod stenou stojí všetkých osem chlapov. (Timrava) — Tu sú tetka Krutišoje svedkom, že som len Anču Šovdoje chcel. (Timrava) — Ja ti dám radu, choď za Kováčeje Janka. (S. Czambel, Rozprávky) — Čože je richtáreje Katuša vari nie poriadne dievča? (Tajovský) — Toť aj Ondro Krnáče, aj Beta Vráble — a kolíkí — vzali aj dnes chlebíka. (Tajovský)

Z Tajovského divadelných hier poznáme rodinné prívlastňovacie príd. mená aj ako označenie manželskej dvojice, napr. Števkovo v hre *Ženský zákon* hovorí: „*Kalinovie idú k nám*.“ V takomto použití príd. meno *Kalinovie*, i keď je utvorené základným variantom prípony rodinných prívlastňovacích prídavných mien, má už nespisovný (ľudový) ráz. Zodpovedá mu spisovná podoba s príponou *-ovci*, *Kalinovci*.

Na doplnenie pripojím niekoľko spojení s prídavným menom na *-ove*, a to z nárečia severovýchodného Novohradu: *Jožo Petrikove, Kata Garajove, Brnčove pajta, Bakšove pes, Strungove don* (= dom).¹

Vo všetkých prípadoch ide o nezhodné (nekongruentné) prídavné meno, ktoré má rovnakú podobu bez ohľadu na rod, číslo a pád podstatného mena, ktoré je ním bližšie určené, napr. *mlynárovie chlapec, mlynárovie záhrada, mlynárovie humno; pri mlynárovie dievke, s mlynárovie dievkou*.²

Od tohto krátkeho poukazu na rodinné prívlastňovacie prídavné meno a jeho nárečové varianty vo vzťahu k osobe môžeme už prejsť k problému prídavného mena toho istého typu použitého vo vzťahu k zvieratu.

Personifikáciu, ktorá umožnila spisovateľovi Moricovi použiť prídavné

¹ Doklady sú z nárečia Turičok; ďakujem za ne spolupracovníkovi z ÚSJ, Milanovi Urbančokovi.

² Porov. J. Vachek, *K problematice českých posesivních adjektiv*, Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, 171—189.

meno *dudkovie*, ukazujú okrem nadpisu rozprávky (*Radostník u dudkov*) aj tieto jej miesta:

Nože, keď sme tu, pozrime sa do *dudkov*. (196; do *dudkov* ako „do mlynárov“) — Hodnú chvíľu sme pozorovali, či je v nej [v diere] život. Potom ujo hodil rukou: „Poďme, nemám toľko času. Páni *dudkovci* (ako „páni mlynárovci“) alebo nie sú doma, alebo sa odsťahovali.“ (196) — „... potom som *dudkovcom* (ako „k mlynárovcom“) dlhší čas chodieval na návštevu.“ (196) — „Tak sa teda robí u *dudkov*“ (197; = v rodinách vtáka dudka, a teda aj v tejto konkrétnej). — Denne som aspoň na chvíľu zaskočil v tieto strany; niekedy som musel kusisko obchádzať, ale nedalo mi obísť *dudkov*. (197) — Až jedného dňa prídem — a stienka zborená. Z otvoru neďaleko vanie štiplavý zápach. A obidvaja rodičia opreteký znášajú chrobač do hniezda, idú sa potrhať. Ach jaj, hneď som vedel, že u *dudkov* majú radostník. (197)

Výrazy *do dudkov*, *u dudkov*, *páni dudkovci*, *k dudkovcom* sú na tej istej štylistickej rovine ako výraz *dudkovie rodina* vo vete: *Nedalo mi zabudnúť na dudkovie rodinu*. (197) Východiskom pre nás je práve posledný výraz, a to ako taký, ktorý — predpokladáme — zastupuje takzvané druhové privlastňovacie prídavné meno *dudči*.

V knihe *Z poľovníckej kapsy*, ako je to vzhľadom na jej tematiku celkom prirodzené, je totiž celý rad zvieracích prídavných mien utvorených príponou *-i* (*-ia*, *-ie*) — takmer od mena každého zvieraťa, o ktorom sa v knihe hovorí; len pri zvieracom podstatnom mene *dudok* sa stretáme s jeho náhradou, resp. zámerným obídením. Pravdže, ako sme spomenuli, použitie rodinného privlastňovacieho prídavného mena *dudkovie* zodpovedá familiárnemu prístupu k opisovanej situácii. V niekoľkých príkladoch naznačíme veľkú frekvenciu zvieracích prídavných mien v Moricovej knižke. Na ich pozadí vypuklejšie vystúpi podoba *dudkovie* vo výraze *dudkovie rodina*.

Na všetkých štyroch stenách visia poľovnícke trofeje: jelenie a srnčie parohy, kaňčie kly, lýry holniakov, ba i celý vypchatý hlucháň a kuna s bielym podbradníčkom. (11) — Z opačnej strany vyšla ďalšia srnčia rodinka aj so srncom. (52) — Prezerám parohy, diviачie kly a zrazu zastanem pred vypchatou kunou. (80) — *Kun*ia koža je vzácna vec! (84) — Medzi štyrmi vršiakmi na smreku krčí sa *drozd*ie hniezdo. (104) — No najviac ma zaujali tri obrázky. Na jednom sedí *jastrab*ia samica v hniezde, na druhom kŕmi mladé a na treťom už stoja pekne vyperení *jastrab*í mládenci. (124) — Raz sme s horárom Krížom našli *muflón*iu ovcu aj s mladými. (142) — Bača celý šťastný, že sa dočkal pomoci, čo ho oslobodí od vlčej pliahy, začal nás častovať čistým. (177) — Ja som bol svedkom, ako divá kačica vysedela mladé v *krahulč*om hniezde na jedľovom vrcholci. (184) — Osem ráz zletela *kačič*ia matka z jedle k potoku, až hniezdo ostalo prázdne. (186)

V knihe nájdeme napríklad ešte aj tieto spojenia prídavných mien odvođených od zvieracích mien príponou *-i* (*-ia*, *-ie*): *jelenia ruja*, *rysia*

leбка, myšacia diera, liščia mať, vtáčie hniezdo, kapria matka, orlie oči (pazúry), vraní zobák, jazvečie sadlo, vranie oko, medvedie zimovisko, medvedia poľovačka (= na medvede), diviáčia črieda, včelie krídlo, vlčie prepady (= vlky prepadávajú košiare), veвериčie hniezdo, kačacie hniezdo, slučia mať, tchoria história (= o tchorovi). Ako vidieť, v Moricovej knihe je bohatý inventár zvieracích prídavných mien. Medzi nimi nájdeme príklady takmer na každú spoluhláskovú alternáciu na slovotvornom šviku, ktorá je možná pri odvodzovaní zvieracích prídavných mien.³

Ako je to s tvorením takzvaného druhového privlastňovacieho prídavného mena od podstatného mena dudok? — Kmeňovú spoluhlásku *k* pred príponou *-i* (*-ia, -ie*) má vystriedať spoluhláska *č* (takisto ako *vták — vtáči, rak — rači*) a pohyblivá samohláska *o* má vypadnúť ako pri skloňovaní (*dudok — dudka*).⁴ Takto utvorené predpokladané prídavné meno by malo podobu *dudči*, podobne ako je od *škrečok — škrečči, kuvičok — kuvičči*.⁵ Pozoruhodné je, že slovo *dudči* neuvádzajú ani Pravidlá slovenského pravopisu ani Slovník slovenského jazyka (I. diel). Možno sa domnievať, že u autora vznikla istá nedôvera k doteraz nepoužitému (?) tvaru, a preto siahol radšej po jeho výhodnej náhrade — najmä, keď sa mu priam núkala v štylisticky primeranej personifikácii. Možno pôjde o zhodu okolností. Lenže pozorný čitateľ si pri čítaní sviežich Moricových rozprávok hneď kladie otázku: Prečo *srnčia rodina, liščia rodina*, ale už *dudkovie rodina*? Neujde mu, že rodinné privlastňovacie prídavné meno sa použilo práve od toho zvieracieho podstatného mena, pri ktorom sa doteraz nezaužívalo prídavné meno s príponou *-i* (*-ia, -ie*) a budí isté váhanie, ba vari aj pochybnosť.⁶

Na zakončenie zopakujeme hlavnú myšlienku tohto diskusného článku. Spojenie *dudkovie rodina* pri konfrontovaní s bohatým radom spojení typov *srnčia rodina, diviáčia črieda, jastrabia samica, kapria mať* v diele Ruda Morica *Z poľovníckej kapsy* vyvoláva domnienku, že prídavným menom *dudkovie* (rodinné privlastňovacie prídavné meno) autor vedome

³ Pozri L. Dvonč, *O príponách -i a -aci v druhových privlastňovacích prídavných menách*, SR 26, 1961, 84—96.

⁴ Podobne vypadáva pohyblivé *o* v prípadoch *kapor — kapri, bobor — bobri, orol — orlí* a pohyblivé *e* v prípade *pes — psi*; ale *lev — leví*.

⁵ Pozri J. Ružička, *Škrečtie, či škrečacie sérum?*, SR 25, 1960, 187—188.

⁶ Váhanie badať aj pri alternácii *g/dž*. Porov. L. Dvonč, *O druhovom privlastňovacím prídavnom mene od slova bulldog*, SR 26, 1961, 165—167. — Autor na základe jedného dokladu z prekladovej literatúry je ochotný uznať a normovať alternáciu *g/č* v prípade *buldog/„buldoči“*, i keď naproti tomu uvádza *striga — stridži, doga — dodži, dingo — dindži, flamengo — flamendži*. Pritom sa chce oprieť o výslovnostnú podobu „buldok“. Pravdaže, to je len vysvetlenie, prečo vznikla odchýlka proti pravidelnej (v tomto okruhu) alternácii *g/dž*. — I v tomto prípade treba normovať podobu s alternáciou *g/dž*, teda *buldodži*.

obišiel doteraz nezaužívané a „nevyskúšané“ prídavné meno *dudčiči*. Prítom použitie prídavného mena *dudkovie* je v súlade s humorno-familiárnym spracovaním témy príslušnej rozprávky (*Radostník u dudkov*). Prídavné meno *dudčiči* okrem svojej nezaužívanosti nevyhovovalo autorovi azda ani zvukovo; ako prichladné bolo by mu narúšalo celkový citovo kladne zainteresovaný prístup k téme. Obídienie systémového odvodeného prídavného mena (*dudčiči*) bolo teda v súlade s umeleckým zámerom.

Pravdaže, k tomuto nášmu predpokladu by sa mohol najprimeranejšie vysloviť sám autor.

DVA SPORNÉ TVARY DRUHOVÝCH PRIVLASTŇOVACÍCH PRÍDAVNÝCH MIEN

Ladislav Dvonč

I. O druhovom privlastňovacom prídavnom mene od slova *škrečok* písal J. Ružička.¹ Autor uvádza, že je tu možné tvorenie príponou *-i*, *-ia*, *-ie* alebo príponou *-aci*, *-acia*, *-acie*. Pri tvorení príponou *-i*, *-ia*, *-ie* sa koncová spoluhláska *k* mení na *č*, pričom pohyblivá samohláska *o* vypadáva. Tak dostávame tvar *škrečiči*. Pri odvodzovaní príponou *-aci*, *-acia*, *-acie* vzniká tvar *škrečáci*. Ružička hovorí, že pri obidvoch tvaroch sú isté výhody aj nevýhody. Tvar *škrečiči* sa zle vyslovuje, a preto sa vyslovuje s jednoduchou spoluhláskou *č* ako *škrečiči*. Tým sa však podľa neho stiera úzka spätosť s podst. menom *škrečok*. Tvar *škrečáci* je zas podľa Ružičku hláskovo expresívny, takže je málo vhodný na terminologické využitie. Autor odporúča pripustiť obidva tvary, t. j. *škrečiči* aj *škrečáci*. Inak sa však nazdáva, že už azda aj dnes možno predvídať, že zvíťazí tvar *škrečiči* ako tvar utvorený častejšie využívanou príponou *-i*.

Tvarov *škrečiči* a *škrečáci* sme sa dotkli v príspevku o druhových privlastňovacích prídavných menách v spisovnej slovenčine.² Ukázali sme, že podobu *škrečáci* netreba zavádzať ani len ako dubletu, pretože takéto tvorenie nezodpovedá zistenej tendencii v spisovnom jazyku. Ostáva takto len tvar s príponou *-i*. Tu treba podľa nášho náhľadu ešte dostatočne zvážiť, či máme prijať podobu *škrečiči*, alebo podobu *škrečiči*, ktorú J. Ružička s poukazom na zotretie úzkej spätosti s východiskovým podst. menom

¹ J. Ružička, *Škrečičie, či škrečacie sérum*, SR 25, 1960, 187—188.

² L. Dvonč, *O príponách -i a -aci v druhových privlastňovacích prídavných menách*, SR 26, 1961, 84—96.

škrečok odmieta. My sa však nazdávame, že by sa mala používať podoba *škreči*.

Pozrime sa, ako sa tvoria druhové privl. príd. mená na *-i* od iných podst. mien, ktorých odvodzovací základ sa končí na *čk*, teda na rovnaké spojenie spoluhlások, aké máme pri odvodzovaní od slova *škrečok* (*škrečk-*). Ide o podst. mená na *-ok* a *-ka* s predchádzajúcim *č*.

Z podst. mien muž. rodu, od ktorých sa odvodzujú takéto prídavné mená, treba spomenúť v prvom rade podst. meno *svrčok*. V slovníkovom materiáli Ústavu slovenského jazyka SAV sa nachádza jeden doklad na druhové privl. príd. meno od slova *svrčok*. Je to podoba *svrči*, doložená z Rázusovho diela. Pri slove *svrčok* je dôležité pripomenúť, že skupina *čk* tu nie je na konci odvodzovacieho základu v nom. sg., ale vzniká po vynechaní samohlásky *o* v ostatných pádoch, takže ide o rovnaký prípad, ako je pri slove *škrečok*. Ďalším slovom tohto typu je *chrček*, ktoré zaznamenávajú Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1957 (str. 196). Derivát na *-i* sa tu však nespomína. Možno predpokladať, že sa prakticky dosiaľ ani nepoužil. Rovnako ani pri slove *strečok*, ktoré tiež sem patrí, sme nezistili doklad na tvar druhového privl. príd. mena na *-i*.

K slovám na *-ka* s predchádzajúcou spoluhláskou *č* patrí napr. slovo *korytnačka*, od ktorého je odvodené druhové privl. príd. meno *korytnači*. Tento tvar zaznamenáva Slovník slovenského jazyka.³ V tvare *korytnači* je len jedno *č*. Uvedme ďalej slovo *kukučka*, pri ktorom máme príd. meno *kukuči*.⁴ Patria sem vlastne aj druhové privl. prídavné mená *hrdliči* a *lastoviči*. V slovníku A. Jánošíka a E. Jóna⁵ sa uvádza, že slovo *hrdliči* je odvodené od slova *hrdlica*, čo by znamenalo, že nejde o derivát od slova *hrdlička*. Inak sa vec podáva v Slovníku slovenského jazyka. Tu sa uvádza jednak podst. meno *hrdlica* ako básnický výraz, jednak slovo *hrdlička*, pri ktorom sa hniezduje príd. meno *hrdliči*.⁶ Tento slovník teda spôsobom hniezdovania slova *hrdliči* pri podst. mene *hrdlička* (a nie pri podst. mene *hrdlica*) ukazuje na jeho dnešné chápanie z hľadiska odvodzovania. V tvare *hrdliči* je teda spoluhláska *č* proti skupine spoluhlások *čk* v slove *hrdlička*. Podľa toho ide o rovnaký prípad ako pri *kukučka* — *kukuči*, *korytnačka* — *korytnači*. Rovnako slovo *lastovička* sa v SSJ nehniezduje pri slove *lastovica* (ktoré sa charakterizuje ako knižný výraz), ale pri slove *lastovička*.⁷ Aj tu je v slove *lastoviči* jedno *č*.

³ Slovník slovenského jazyka I, Bratislava 1959, 750.

⁴ SSJ I, 789.

⁵ A. Jánošík — E. Jóna, Slovník spisovného jazyka slovenského I, Martin 1946—1949, 782.

⁶ SSJ I, 522.

⁷ Slovník slovenského jazyka II, Bratislava 1960, 20.

Iná je situácia pri podst. menách na *-ok* alebo *-ka*, ak predchádza nejaká iná spoluhláska než č. V takomto prípade sa tvorí druhové privl. príd. meno od celého podst. mena, napr. *dobytok* — *dobyťči*, *škovránok* — *škovránči*, *lumok* — *lumči*, *norok* — *norči*, *dudok* — *dudči*,⁸ *volavka* — *volavči*, *sojka* — *sojči*, *liška* — *lišči*, *kavka* — *kavči*, *treska* — *trešči* a pod. Nie sú tu možné a ani neexistujú podoby „dobyťí“, „škovráni“, „lumí“, „volaví“ atď.

Nazdávame sa, že prinesené doklady na odvodzovanie druhových privl. príd. mien od podst. mien s derivačným základom na *čk* zreteľne dokazujú, že od slova *škrečok* máme mať tvar druhového privl. príd. mena *škreči*, a nie *škrečči*.

Pri akceptovaní podoby *škreči* je na prekážku azda skutočnosť, ktorú uvádza J. Ružička, že by sa totiž stratila súvislosť s podst. menom *škrečok*. Nazdávame sa však, že tento moment neslobodno preceňovať. Ide tu skôr o nezvyklosť, ktorú obyčajne pozorujeme pri utvorení každého nového prostriedku v jazyku. Jazykový prostriedok neraz pôsobí nezvyčajne, kým nie sme ešte navyknutí ho používať. Častejším používaním sa však aj nové jazykové prostriedky stávajú bežnými a nič nezvyklého na nich nepozorujeme. Aj podoba druhového privl. príd. mena od slova *škrečok* — a to akákoľvek podoba — pôsobí na nás nezvyklým dojmom, lebo je nová a nie sme privyknutí ju používať.⁹ Obavy zo strany súvislosti tvaru *škreči* s podst. menom *škrečok* možno vyvrátiť práve poukazom na tvary *korytnači*, *kukuči*, v ktorých sa tiež do určitej miery zotiera podoba odvodzovacieho základu slov *korytnačka*, *kukučka*. Jednako nám to nebráni používať tieto podoby a ani nebadáme snahu používať namiesto podôb *korytnači*, *kukuči* podoby „korytnačči“ a „kukučči“.

Na záver navrhujeme, aby sa k podst. menu *škrečok* používala podoba druhového privl. príd. mena *škreči*. Tvorenie *škrečok* — *škreči* zodpovedá tvoreniu derivátov *korytnači*, *kukuči*, *lastoviči*, *hrdliči*, *svrči* od podst. mien *korytnačka*, *kukučka*, *lastovička*, *hrdlička*, *svrčok*.

II. Ďalším sporným prípadom je podoba druhového privl. príd. mena od slova *prasa*.

Od str. podst. mien vzoru *dievča* sa privl. príd. mená tvoria príponou *-aci*, napr. *kozľa* — *kozľaci*, *teľa* — *teľaci*, *knieža* — *kniežaci*.¹⁰ Podľa toho k podst. menu *prasa* je privl. príd. meno *prasaci*.

Pravidlá slovenského pravopisu výslovne neuvádzajú tvar druhového privl. príd. mena od slova *prasa*. Tvar *prasaci* však zaznamenávajú nie-

⁸ Pozri G. Horák, *K prídavnému menu dudkovie u Ruda Morica*, SR 27, 1962, 168.

⁹ Niekedy z obavy pred novým tvarom, ktorý sa vždy nejaký čas pociťuje ako „nezvyčajný“, sa autori vyhýbajú jeho použitiu, ako na to ukazuje G. Horák (pozri str. 169).

¹⁰ Pozri J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 148—149.

ktoré iné jazykové príručky.¹¹ Tento tvar uvádza pri výpočte tvarov na *-áci* od str. podst. mien vzoru *dievča* aj J. Horecký v cit. knižnej práci.¹² Uvádza ho aj J. Ružička v príspevku o tvaroch *škreččí* a *škrečáci*.¹³

Prehľad literatúry by nasvedčoval, že tu niet nijakého problému. Na tej istej strane Horeckého Slovotvornej sústavy slovenčiny, kde sa uvádza tvar *prasáci*, čítame však aj tvar *prasači*, v ktorom je namiesto spoluhlásky *c* spoluhláska *č*. Horecký uvádza spojenia *prasačia hlava* a *prasači krk*, ktoré cituje z príručky Š. Hörmána — P. Žikavského — L. Landaua — J. Gabriša — E. Sulgana — Z. Svobodu *Chov koní*, Bratislava 1957. Pretože sa tvar *prasači* nespomína v žiadnej doterajšej jazykovej príručke, treba preskúmať jeho oprávnenosť v spis. slovenčine a odpovedať na otázku, či sa má používať len tvar *prasáci*, alebo je prípustný aj tvar *prasači*.

Ponajprv treba uviesť, že tvar *prasači* sa zaznamenáva nielen v cit. práci J. Horeckého (vlastne v publikácii *Chov koní*), ale ho máme doložený aj od iných autorov.

Najprv sa pozrieme do slovníkového materiálu ÚSJ SAV. V tomto materiáli sú doklady na podobu *prasáci* aj *prasači*.

Doklady na tvar *prasáci*:

p. kvik Jesenský, *p. pysk* Jesenský, *p-ia očká* Mináč, *p. chvost* Gabaj, *p. mozog* Krno, *p-ie ucho* Gabaj

Doklady na tvar *prasači*:

p. chliev Hájničan, *p-ia črieda* Vámoš, *p-ie vólavy* Budovateľ, *p-ie oči* Tomaščik, *p-ie chvostíky* Gráf, *p-ie očká* Kultúrny život 1958, *p-ie náhľady* Jesenský, *p-ia hlava* Jesenský, *p-ia fyziognómia* Rypáček prekl., *p-ia hlava* E. B. Štefan

V materiáli ÚSJ SAV podľa toho prevažuje podoba *prasači*. Tvar *prasači* je živý, ako ukazuje jeho používanie u niektorých novších a súčasných autorov (Vámoš, Gráf, Štefan, Tomaščik).

Z vlastného dokladového materiálu tiež môžeme uviesť doklady na podobu *prasači*.

Podobu *prasači* sme našli v próze J. Šrámkovej (Slovenské pohľady 1961), u Z. Zgurišky, ďalej v časopise ABC pionierov (roč. 1960), v Zúbkovom preklade

¹¹ P. Tvrď, *Slovenský frazeologický slovník*, 2. vyd., Praha — Prešov 1933, 470; B. Letz, *Kmeňoslovné úvahy*, Martin 1943, 139; tenže, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 192; E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, Martin 1953, 115, 2., 3. vyd., Martin 1955, 177; E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská*, Bratislava 1960, 68.

¹² *Slovotvorná sústava slovenčiny*, 149.

¹³ C. m., 188.

Schultzovho románu *Kameň a bolesť* (vyšiel r. 1959), v Trachtovom preklade cestopisu T. Heyerdahla *Ako-aku*, ktorý vyšiel r. 1960, a v Ušákovom preklade Verneovho románu *Deti kapitána Granta* (vyd. z r. 1960) a u F. Hečku.

Doklady ukazujú, že podoba *prasači* je v spis. slovenčine živá, že sa používa rovnako, alebo snáď aj častejšie než podoba *prasaci*. To ukazuje na potrebu normovať tvar v spis. slovenčine.

Dobre je pozrieť sa aj na ďalšie odvodeniny od slova *prasa*. Ponajprv ide o dvojicu *prasacina* — *prasačina*. Všetky vydania *Pravidiel slovenského pravopisu*¹⁴ uvádzajú len podobu *prasacina*. Túto podobu uvádza aj *Tvrďý* vo svojom slovníku.¹⁵ Slovníkový materiál ÚSJ SAV ukazuje sa používanie oboch podôb.

Podoba *prasacina* je tu doložená z Jesenského, Šoltésovej, Stodolu, Vansovej, zdrobnený derivát *prasacinka* je doložený z Kukučina, Vansovej a Felixovho prekladu. Podoba *prasačina* je doložená z Tataruku a Hečku. Ďalej je tu derivát *prasačinec* (len táto podoba), ktorý je doložený zo Skalku, Hájničana a Kostolného.

Tvar *prasači* (s č) neobmedzuje sa len na slovenčinu, ale ho nachádzame aj v češtine. V slovníku P. Vášu a F. Trávníčka sa spomína podoba *praseči*.¹⁶ F. Trávníček¹⁷ sa vo svojej gramatike zmieňuje o niektorých prípadoch, v ktorých je č namiesto predpokladaného c. Uvádza, že *jehněči* je namiesto *jehněci* vplyvom slova *jehněci* a *jehněc* (= jehně), ktoré zaniklo. Podobne je *kůzleči* podľa *kozleči* k slovu *kozlec*. O tvare *praseči* sa však Trávníček vo svojej gramatike výslovne nezmiňuje. Podobne aj gramatika B. Havránek a A. Jedlička¹⁸ hovorí o odchylných tvaroch *jehněči* a *kozleči*, pričom ani tu niet zmienky o podobe *praseči*.

Tvar so spoluhláskou č je aj v ruštine: *porosiacij*. V ruštine sú však vôbec prídavné mená na *-acij*, *-jačij*, napr. *perepeľacij*, *teľacij*, *uľacij*. V ruštine ide totiž o striednicu č za staré *tj* proti západoslovanskému c. Je to teda iný prípad než slovenské *prasači* a české *praseči*.

Prítomnosť spoluhlásky č v tvare *prasači* nie je prekvapujúca, ak sa pozrieme na podoby druhových privlastňovacích prídavných mien na *-i*. Pri odvodzovaní týchto príd. mien sú početné alternácie spoluhlások, napr. *t/ṭ, l/ḷ, n/ṇ, d/ḍ, ḍ/dz, k/č* atď.¹⁹ Početne sú zastúpené alternácie, pri kto-

¹⁴ Pozri vydania z r. 1931, 1940, 1953 a 1957.

¹⁵ C. d., 470.

¹⁶ P. Váša — F. Trávníček, *Slovník jazyka českého*, 4. vyd., Praha 1952, 1234.

¹⁷ F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny I*, Praha 1951, 331.

¹⁸ B. Havránek — A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1960, 156.

¹⁹ Zhrnutie všetkých alternácií pri tvorení druhových privlastňovacích prídavných mien je v mojom príspevku *O druhovom privlastňovacom prídavnom mene od slova buldog*, SR 26, 1961, 165.

rých druhým členom alternácie je práve spoluhláska č. Ponajprv ide o alternáciu *k/č*, ktorá je najčastejšia, napr. *vták — vtáči*, *býk — býči*, *rak — rači*, *škouránok — škouránči*, *kolibrík — kolibriči*, *kamzík — kamziči*, *trpaslík — trpasličí*, *drak — drači*, *slimák — slimáci*, *koník — koniči*, *kuvík — kuviči*, *vlk — vlči*, *sláviči*, *človeči*, *bujači*, *žraloči*, *štuči*, *pavúči*, *králičí*, *stehličí*, *sojči*, *volávči* atď. Ďalej sem patrí alternácia *g/č*: *buldog — buldoči*.²⁰ Sem patrí aj alternácia *sk/šč*, ktorú máme pri slove *treska — trešči*. Konečne spoluhláska č je aj v alternácii *c/č*, napr. *zajac — zajači*, *vrabec — vrabči*, *ovca — ovči*, *opica — opiči*, *dravec — dravči*, *krkavec — krkavči*, *umrlac — umrlči*, *cicavec — cicavči*, *krahulec — krahulči* a pod.

Podoba *prasači* sa takto opiera najmä o podoby druhových prívl. príd. mien, ako sú napr. *zajači*, *bujači*, *rači*, *drači*, *žraloči*, *štuči*, *sepači* a pod.

Na základe literatúry aj dokladov, ktoré sme tu priniesli, môžeme urobiť záver, že v druhovom prívl. príd. mene *prasací* popri podobe *prasací*, ktorá sa uvádza v niektorých doterajších normatívnych jazykových príručkách a iných prácach, treba v spisovnej slovenčine uznať za rovnako správnu aj podobu *prasači*, ktorá sa v doterajších príručkách nespomína.

O NIEKTORÝCH DVOJTVAROCH V PRAXI

Vlado Uhlár

Pri poslednej väčšej úprave slovenského pravopisu r. 1953 bolo treba viesť tvrdý boj o priznanie spisovnosti tvarom *vlákien*, *výhier*, *výziev*, *sídiel*, *pásiem*, *krídiel*, *osídiel*, *čísiel* ap., popri tvaroch 2. p. množ. čísla *vláken*, *výher* ap. Tieto živé druhotvary (*vlákien* ap.) boli uvedené i do pravopisného a gramatického slovníka Pravidiel slovenského pravopisu, a tak sa stali súčasťou spisovnej normy.

Uvedené dvojtvary typu *vlákien* ap. sa neuviedli v § 36 Pravidiel (medzi výnimkami z rytmického krátenia), ale iba v § 35 v bode 4e, kde sa uvádza, že rytmické krátenie nastáva v 2. p. mn. č. vzorov *žena* a *mesto*, keď po dlhej slabike sa vkladá obyčajne krátke *o* (napr. *čiapok*, *sviečok*; *lýtok*, *krosienok* ap.), a iba v novom odseku sa uvádza, že pred spoluhláskami *m*, *n*, *l*, *r*, *v* sa vkladá po krátkej slabike *ie*, ale po dlhej *e* aj *ie*, napr. *debien*, *svetiel*, *rebier*, ale potom sa iba prasto uvádza: „ale *výher* — *výhier* (k *výhra*), *výzev* — *výziev* (k *výzva*), *húzev* — *húziev* (k *húzva*); *sídel* — *sídiel* (k *sídlo*), *pásem* — *pásiem* (k *pásmo*), *krídel* — *krídiel* (ku *krídlo*),

²⁰ Pozri m ô j príspevok, citovaný v predchádzajúcej poznámke (str. 165—167).

osidel — *osídiel* (k *osídlo*), *čisel* — *čísiel* (k *číslo*), *vláken* — *vlákien* (k *vlákno*) a pod.“

Tým, že sa tvary s vkladným *ie* po dlhej slabike v uvedených prípadoch osobitne neuvádzajú medzi výnimkami z rytmického krátenia, kde majú byť uvedené v ďalšom, a to už v 12. bode, ako by sa im do istej miery uberala rovnoprávnosť s tvarmi s vkladným *e* od tých istých slov.

Pri jednotlivých heslách v slovníku Pravidiel sa však vždy uvádzajú oba tvary, napr. *číslo*, *-sel/-siel*; *vlákno*, *-ken/-kien* ap. Tak isto sa uvádzajú tieto dvojtvary aj v Slovníku slovenského jazyka.

Je pochopiteľné, že sa tvary s vkladným *ie* uvádzajú na druhom mieste za tvarmi s vkladným *e* s uplatnením rytmického krátenia. Ide totiž o tvary novšie, ktoré sa po prvý raz normovali ako spisovné, hoci sú živé a oveľa častejšie ako tvary s vkladným *e*.

Na tomto mieste netreba rozvádzať, že uvedené dvojtvary s vkladným *ie* aj po dlhšej kmeňovej slabike majú v slovenčine svoje oprávnenie, dané ich bohatým výskytom v stredoslovenských nárečiach, ale i v spisovnom jazyku. Treba však pripomenúť, že tvary s vkladným *e* podľa rytmického zákona predstavujú výsledok staršej zákonitosti v našom jazyku. Ale práve neobvyklosť vkladného *e* proti zvyčajnému vkladnému *o* v ostatných prípadoch uviedla do pohybu vkladnú samohlásku v uvedených prípadoch a napokon privodila prenikanie tvarov s vkladným *ie*, keď vkladné *e* sa pociťovalo ako istá výnimka a vkladné *o* v týchto polohách sa neuplatnilo.¹

Vôbec dvojhlasiky sa svojským spôsobom uplatňujú v spisovnej slovenčine a slabiky s nimi sa často nepociťujú ako dlhé.² Preto je toľko „výnimiek“ z rytmického krátenia, keďže ho slabiky s dvojhlasikami, najmä v koncovkách, pôsobením novej zákonitosti a pôsobením analógie často porušujú.

V súvislosti s tvarmi *vlákien*, *výchier*, *čísiel* treba uviesť, že v pohybe sú i tvary s vkladným *o* po dlhej kmeňovej slabike, lebo popri spisovných tvaroch *túžob* (k *túžba*), *súžob* (k *súžba*) v hovorovom štýle je častý tvar *túžieb*, *súžieb*, u Lajčiaka nachádzame *úderníciok* a podobne sú veľmi časté v hovorovom štýle tvary *úradníciok*, *pracovníciok*, hoci nie sú spisovné.

Nová zákonitosť v spisovnej slovenčine je taká, že tvary s vkladným *ie* gen. pl. žen. a str. rodu sú príznačné nielen pre slová, kde je prvá slabika

¹ Z Pažite poznám 2. p. pl. *pásom* od podst. mena *pásmo* (dĺžková miera, šnúra alebo reťaz), kým od podst. mena *pasmo* (určitý počet niti v pradene) je gen. pl. „pasuon“, v Hubovej v Liptove „pasán“.

² Túto problematiku zachycuje a spracúva L. Dvonč v knihe *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine*, Bratislava 1955. — Porovnaj môj článok *Rytmické krátenie...*, SR IX, 1941/42, str. 234—242 a článok Š. Peciara *Slovenská kvantita a rytmický zákon*, SR XII, 1946, 137—152, 217—224. Ostatná literatúra je v uvedenej Dvončovej knihe.

krátka (*debien, oviec; jasiel, rebier* ap.), ale vkladné *ie* sa urputne tlačí do gen. pl. aj v takých slovách, kde je doteraz po predchádzajúcej dlhej slabike náležité iba vkladné *o*, ako sme vyššie uviedli. Vďaka svojmu veľkému rozšíreniu v hovorovom štýle prenikli už do spisovného jazyka tvary *vlákien, výhier, čísiel* ap.

Opätovne zdôrazňujem, že popri starších tvaroch *výher, vláken, čísel* ap. sú tvary *výhier, vlákien, čísiel*... plnoprávne spisovné, nie iba dočasne trpené. Preto sa iba v spisovnom prejave písomnom (a tým menej ústnom) nikomu nemôže predpisovať, či má písať a hovoriť *vláken* a či *vlákien* ap. Básnik môže s úspechom používať z rýmových dôvodov oba tvary hneď za sebou. Ináč sa v redaktorskej praxi vytvorila zásada, že ten istý autor má používať dôsledne buď tvary s vkladným *e* alebo živé tvary s vkladným *ie*.

Podnet k tomuto článku dala práve prax slovenských vydavateľstiev. Ich jazykovi redaktori niekedy prekračujú svoju kompetenciu a usilovne zjednocujú dvojtvary, takže jeden z nich dôsledne potláčajú, a to nie iba ten, ktorý sa, povedzme, náhodou vyšmykol autorovi alebo prekladateľovi, ale uprednostňujú podľa svojej sympatie a či zásady niektoré z dvojtvarov i proti autorovmu alebo prekladateľovmu zámeru.

Konkrétne ide o gen. pl. slov *vlákno, súkno, číslo, pásmo, krídlo*, ktoré sú veľmi frekventované v praktickom odbornom štýle (textilný a odevný priemysel a distribúcia). Tu sa veľmi často stretávame s tvarmi gen. pl., napr. *vlákien/vláken* ap.

Do r. 1953, keď Pravidlá nepripúšťali v uvedených prípadoch tvary s vkladným *ie*, nevedeli sme sa obohrať proti nim, lebo živé tvary *vlákien, čísiel, súkien, krídiel, pásiem* sa plným prúdom predierali do ústnych i písomných prejavov žiakov i vyučujúcich, do obežníkov a hlásení, do úradných spisov, na tabule, do nápisov ap. Pravidlá z r. 1953 pomohli, nebolo už treba bojovať proti tomu, čo je v reči živé a víťazné.

Vráťme sa k praxi jazykových redaktorov niektorých našich vydavateľstiev.

Jazykový redaktor knihy *Náuka o textilných materiáloch* od Williho Vopršala (slovenský originál vyšiel v Slovenskom vydavateľstve technickej literatúry r. 1958) uznal autorove i moje argumenty, že treba rešpektovať živé tvary *vlákien, čísiel, pásiem* ap. a tieto tvary s vkladným *ie* sa dôsledne uplatnili v tejto odbornej publikácii. Hoci je autor knihy českej národnosti, sám sa domáhal ich zachovania podľa rukopisu i v tlači ako živých, pre slovenčinu príznačných.

V tomto čase je v tlači kniha iného učiteľa odbornej textilnej školy v Ružomberku Ludovíta Beťku *Skúšanie textílií* (Slov. vyd. techn. literatúry). Hoci autor mal v rukopise vždy *vlákien*, s prekvapením zistil

pri stípcovej korektúre, že všetky tieto tvary, a je ich sila, boli odstránené a nahradené staršími tvarmi *vláken*. Autor bránil živý tvar *vlákien*, lebo ho dobre pozná z učiteľskej praxe, veď sám učí celých dvadsať rokov na tejto škole a vie, prečo píše *vlákien*. Jazykový redaktor Slovenského vydavateľstva technickej literatúry však bráni svoje opravy, dôvodiac, že „iba jedna publikácia u nich vyšla s tvarmi *vlákien*“.

Tvary *vlákien* bolo treba prebojovať prekladateľovi publikácie *Náuka o rozličnom priemyselnom tovare pre 1. roč. učňovských škôl*, ktorá vyšla r. 1960 v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve. Pri stípcovej korektúre prekladateľ zistil, že všetky tvary *vlákien* boli dôsledne „opravené“ na *vláken*. Jazykový redaktor v tomto prípade dodatočne rešpektoval požiadavku prekladateľa, aby sa dôsledne v učebnici používali živé tvary *vlákien*.

Majú právo jazykoví redaktori takých dvoch veľkých vydavateľstiev, ako je Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry a Slovenské pedagogické nakladateľstvo vytvárať úzus vydavateľstiev v zmysle jednostranného uprednostňovania tvarov *vláken*, *čísel* ap. proti živým tvarom *vlákien*, *čísiel* ap. i proti zámerom autorov a prekladateľov? Majú tieto vydavateľstvá, z ktorých vychodia všetky naše učebnice všeobecných i odborných predmetov, právo na vlastný úzus? Zaiste nie. Jazykoví redaktori vydavateľstiev musia dbať na správnosť jazyka, na dobrú terminológiu, na správny a dobrý štýl kníh a učebníc, ale nesmú presahovať svoju kompetenciu na úkor autorov a prekladateľov, ba sú povinní rešpektovať ich úzus.

Treba napísať, že pre slovenčinu nášho obdobia živé tvary gen. pl. s vkladnou dvojhláskou *ie* typu *vlákien*, *čísiel*, *krídiel*, *výhier* ap. neslobodno vymetať zo slovenských kníh, z učebníc. Ani takýmito neúnosnými zásahmi sa vývin jazyka nezastaví a živé tvary sa nedajú potlačiť staršími tvarmi *vláken* ap., ktoré sú v slovenčine vlastne už archaické, a tak ich možno aj štylisticky využívať. No aj odborný štýl má byť svieži a živý.

BYŤ SI VERNÝ ČI VERNÍ?

František M i k o

Jazykový prostriedok vznikne obyčajne tak, že sa spočiatku nepočíta s jeho všestranným použitím. Preto sa nepredvídajú okrajové, kritické situácie a podmienky, v ktorých sa výraz dostáva na hranice svojich možností a v ktorých sa temer nedá rozhodnúť, či je alebo nie je namieste

ho použiť. Spomeňme si len na známu školskú slovnú hračku s výrom a vírom, ktoré sa obidva krútia. Tu akoby sa homonymita dostala do úzkych. Chyták je v tom, že sa tu dovoľuje tvoriť jeden plurálový tvar od dvoch rozličných podstatných mien. Je proti mysli predstaviť si nejaký spoločný plurál od slov *jablko* a *hruška*; to je možné iba pomocou slova, ktoré vyjadruje obidvom nadradený pojem (*plody*). Z toho istého dôvodu nemožno tvoriť jeden plurál od slov *družba* (na svadbe) a *družba* (priateľstvo), od slov *kura* (sliepka) a *kura* (kurča). Pokusy o niečo také sú len hrou so zvukovou zhodou.

Do paradoxnej situácie sa dostávame aj s prídavným menom, keď ho použijeme tak, že nemožno na prvý raz rozhodnúť, či má byť v jednotnom alebo množnom čísle. Prídavné meno je slovo, ktoré spravidla predpokladá nadradené podstatné meno, s ktorým by sa zhodovalo, a to nielen v prívlastkovej, ale aj v prísudkovej a doplnkovej platnosti. V prísudkovom postavení sa viaže prídavné meno na nadradené substantívum prostredníctvom sponového slovesa. Spojenie adjektíva so sponovým *byť* však možno odtrhnúť od podstatného mena a chápať samostatne. Máme na to osobitný tvar, neurčitok: *byť verný*.¹ Čo teraz s tvarom prídavného mena, keď niet nadradeného substantíva, ktoré by bolo pre zhodu ukazovateľom? Máme tu nejakú zhodu alebo nie?

Podobné otázky však môžu vzniknúť aj vtedy, keď použijeme bez substantíva holé adjektívum (napr. vo vete *Verný ešte neznamená dôverný*; alebo možno brať do úvahy i holé adjektívum, ako ho uvádza slovník: *verný*). Vzťah k substantívu je pre prídavné meno podstatným znakom. Pri izolovanom adjektíve sa myslí tento vzťah k podstatnému menu všeobecne, takže zhoda nemôže nadobudnúť určitú podobu. Preto treba použiť taký tvar, ktorý má — pokiaľ ide o zhodu — všeobecnú platnosť, t. j. tzv. bezpríznakový tvar. Pri adjektívach bezpríznakovou podobou je nominatív jednotného čísla mužského rodu.² Bezpríznakový tvar nič nehovorí o počte osôb alebo vecí, na ktoré sa adjektívum implicitne, mlčky vzťahuje (t. j. netvrdí, že ide o jednu vec, ani nevylučuje, že môže ísť o viacej vecí). Hovoríme, že zhoda je tu neutralizovaná. Neutralizácia zhody však

¹ Použitie adjektíva so sponovým neurčitkom *byť* nemusí byť motivované odtrhnutím od podstatného mena a tzv. absolútnym postavením. Sponové sloveso kladieme do neurčitku aj vtedy, keď pre toto sloveso treba vyjadriť modálny alebo fázový význam: *Skúmanka musí byť čistá. — Nálada prestáva byť príjemná.*

² Pri životných podstatných menách je mužský názov bezpríznakovým rodovým pomenovaním. Môže zahrnúť tak mužské, ako aj ženské osoby (napr. vo vete: *Učiteľ je vedúcim činiteľom výchovy*; t. j. tak učiteľ, ako učiteľka: učiteľia vôbec). Prirodzene, mužský názov môže mať aj užší, špecifický význam, t. j. môže označovať len mužskú osobu. Aj tvar *pekný* pri adjektívach môže mať (a to je jeho hlavná platnosť) dosah pre zhodu s nominatívom jednotného čísla mužského podstatného mena.

neznačená úplné popretie vzťahu adjektíva k podstatnému menu. Je to len popretie vzťahu k nejakému konkrétnemu podstatnému menu.

To platí aj pre spojenie adjektíva s neurčitkom sponového slovesa. V absolútnom použití tohto spojenia má prídavné meno tiež bezpríznačový tvar: *Byť pripravený!* — *Naše heslo: byť ostrážitý!*

Kritická situácia nastáva, keď sa vo vete vyskytne výraz, ktorý výslovne naznačuje, že osôb (vecí), ktorým vlastnosť patrí, je viac: *Sľúbili si pevne: byť nepoddajný.* — *Ostáva nám už len jedno: byť pripravený.* — *Kráčať bok po boku v slastiach i strastiach života: byť si verný.*

Zdá sa, akoby sa tu žiadal pri prídavnom mene plurálový tvar. V skutočnosti je aj singulárová podoba. Singulár ako bezpríznačový tvar neodporuje tomu, že ho vzťahujeme (pravda, len nepriamo: o zhodu tu nejde) na nejaký plurálový výraz. *Byť nepoddajný, byť pripravený, byť verný* platí všeobecne, t. j. pre každú z osôb, ktoré prichádzajú do úvahy.³

Pravda, je tu možné aj vyjadrenie, v ktorom budeme mať zhodu podľa zmyslu: *Sľúbili si pevne: byť nepoddajní!* — *Ostáva nám už len jedno: byť pripravení.* — *Kráčať bok po boku v slastiach i strastiach života: byť si verní.* To je vyjadrovanie príznakové.

Pre štylistickú stránku rozoberaného prípadu by sa dalo povedať, že prvé, bezpríznačové vyjadrenie ako všeobecnejšie je viac abstraktné, druhé, príznakové je viac konkrétne, zážitkové.

Pravda, je tu možné aj vyjadrenie, v ktorom budeme mať zhodu podľa zmyslu: *Sľúbili si pevne: byť nepoddajní!* — *Ostáva nám už len jedno: byť pripravení.* — *Kráčať bok po boku v slastiach i strastiach života: byť si verní.* To je vyjadrovanie príznakové.

³ Proti jednotnému číslu v spojení *byť si verný* by bolo možné namietat, že singulár tu môže navodiť iný zmysel: „byť verný sebe samému“ proti správnej interpretácii: „byť verný jeden druhému, navzájom“. To je pravda, ale v danom kontexte túto možnosť vylučuje výraz *bok po boku*, ktorý naznačuje, že nemôže ísť o jednu osobu. Homonymita tu nie je svedectvom proti bezpríznačovosti tvaru jednotného čísla.

V. BLANÁR, *ZO SLOVENSKEJ HISTORICKEJ LEXIKOLÓGIE*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1961, str. 335, Kčs 31,50.

Výskum slovnej zásoby nemá ešte v jazykovede takú tradíciu a preto ani tak vypracovanú metodiku ako napr. skúmanie zvukovej stránky. Preto aj v slovenčine je veľmi málo prác o slovnej zásobe v súčasnosti a ešte menej o vývine slovnej zásoby. Prácu V. Blanára treba teda uvítať ako veľmi záslužnú.

Pracovne vychádza V. Blanár z rozboru slovnej zásoby v jednej konkrétnej pamiatke, v počtových knihách zemianskeho banského súdu na Boci z rokov 1588—1591, 1593—1598, 1600—1602, ale svoju pozornosť zameriava aj na stav v iných pamiatkach a výskumy vedie aj do iných storočí.

Z takéhoto postupu nevynhnutne vyplýva, že v celej práci je akoby niekoľko osobitných častí so špeciálnou problematikou.

Základnú časť tvorí rozbor slovnej zásoby počtových kníh. Z povahy tejto pamiatky vyplýva, že jej slovná zásoba je pomerne chudobná, preto sa dá ľahko rozdeliť do niekoľkých skupín. Za základné kritérium berie si V. Blanár vecné okruhy a tak člení slovnú zásobu počtových kníh do týchto skupín: banícka terminológia, administratívna terminológia, miery a váhy, feudálne vlastnícke vzťahy (pracovná činnosť, mená zamestnania), človek a domácnosť, príroda (živočíchy, rastliny), vlastnosti predmetov, časti celku (počet a poradie vecí, slová zastupujúce mená (zámená), jednotlivé pomenovania činnosti a stavu, synsémantické slová. Pravda, takéto triedenie ešte nič nehovorí o jazykovej povahe skúmaných slov, ak nemáme na mysli delenie na podstatné mená a ostatné slovné druhy. Preto vlastný jazykovedný rozbor skúmaných slov sa začína až v kapitole o štylistickej a slovotvornej charakteristike slovnej zásoby počtových kníh.

Štylistická charakteristika však vychádza pomerne skúpo. Je to prirodzené, lebo v počtových knihách sú expresívne slová nemiestne. V. Blanár tu uvádza jedinou vetu, okrajovú poznámku, v ktorej sú expresívne výrazy *beštelélek*, *kurvej matera syn*, *mrcha*. Nevidíme však dôvod, prečo by sa mal vidieť expresívny odtienok aj v zdôrazňovacích časticiach *že*, *i také*, *ješte*, *již* (s. 135) — ide skôr o znaky administratívneho štýlu práve tak aj pri tzv. citátových slovách z latinčiny (*summa summarum*, *anno Domini*) a z nemčiny (*empfang*, *ausgab*). V. Blanár správne hodnotí úlohu takýchto slov ako ustálených klišé. Za podobné klišé by bolo možné pokladať aj mnohé bohemizmy (*oznamujice*, *zepsáno stojí*), hoci nemožno nevidieť rozdiel medzi preberaním z nemčiny a češtiny, ako to správne zdôrazňuje V. Blanár na str. 172. Nemožno však pokladať za nesporné jeho zistenie, že slová ako *srovnati*, *právo stálo* sa prevzali do slovenčiny ako sémantické kalky. Práve tak mohli vzniknúť aj na domácej pôde. Túto otázku však bude možno riešiť až na základe bohatšieho dokladového materiálu.

V súvislosti so slovnou zásobou počtových kníh rieši V. Blanár aj dôležitú otázku kritérií, podľa ktorých možno odlíšiť bohemizmy od slovakizmov (160—173). Správne ukazuje, že na každý prípad treba súčasne aplikovať kritériá hláskoslovné, tvaroslovné i lexikálne a pritom ešte posudzovať ho v celkovom systéme. Systémové zaradenie vyzdvihuje V. Blanár správne najmä v takých prípa-

doch, ktoré by bolo možno interpretovať dvojako. Napr. *držel* možno čítať ako *držäl* i ako *držel* — V. Blanár sa tu správne rozhoduje pre tvar *držäl* práve zo systémových dôvodov.

Osobitnú pozornosť venuje V. Blanár — a to je najzáslužnejšia stránka jeho práce — skúmaniu významových vzťahov medzi jednotlivými slovami. Pokiaľ ide o slovnú zásobu počtových kníh, uspokojuje sa iba súpisom synonymných i antonymných radov (často sú to len dvojice) a dublet, poukazom na používanie slova v niekoľkých významoch a súpisom slov utvorených z rovnakého základu.

Z týchto súpisov však veľmi jasne vidieť obmedzenosť slovnej zásoby počtových kníh, preto je nevyhnutné siahnuť po širšej slovnej zásobe, ako je známa z celej vtedajšej slovenčiny. Na slove *robotník* sa napr. ukazuje, že v počtových knihách je osihotené, no v iných pamiatkach možno k nemu nájsť synonymá *pracovník*, *nájomník*, *delník*, *nádenník*, *úplatník*, *tovarichár*. Iné slová, napr. *sedemnásť*, nemajú synonym ani v súčasnej slovnej zásobe. Na slove *držať* sa zase ukazuje, že v počtových knihách sa vyskytuje iba jeden jeho význam (obšahovať), ktorý je iba jedným z desiatich významov tohto slovesa.

Takýto pohľad — výskum polylexie a polysémie — nevyhnutne vedie k požiadavke skúmať nie osihotené slová, ale isté skupiny slov navzájom viazaných. Táto požiadavka nie je celkom nová a realizuje sa predovšetkým skúmaním sémantických polí. V. Blanár však chápe sémantické pole trochu širšie, než je to obvyklé v západnej jazykovede. Do sémantického poľa zahrnuje nielen slová vyjadrujúce rovnaké alebo príbuzné pojmy, ale aj slová súvisiace homonymnými, antonymnými a slovotvornými vzťahmi. Takéto chápanie lepšie vystihuje skutočné vzťahy medzi členmi slovnej zásoby, popri kritériách pojmových vnáša aj hľadiská čisto jazykovedné. Treba však pripomenúť, že najmä slovotvorné rady vnášajú do „sémantického“ poľa prvky významovo vzdialené. Preto by azda bolo lepšie používať na označenie takto chápaných útvarov názov lexikálneho alebo lexikálna sústava.

Ako „lexikálne sondy“, ktorými možno skúmať stavbu slovnej zásoby, skúma V. Blanár niekoľko slov z počtových kníh, a to takých, ktorých osudy možno sledovať aj v neskorších obdobiach a na ktorých možno ukázať jednotlivé lexikálne vzťahy. Tak slová *krčma*, *krčmár*, *hospodár* patria do lexikálneho poľa organizovaného synonymnými vzťahmi. Pri skúmaní slova *handel* — bankský závod a jeho okruh treba brať do úvahy aj homonymné slovo *handel* — obchod, slová *duchodok*, *vynaložení* (a ich synonymá) sú viazané antonymnými vzťahmi, mnohé slová sú viazané iba čiastkovými významami (*dobytok*, *statok*, *rováš*, *dľh*).

Rozbor každého lexikálneho poľa predstavuje osobitnú štúdiu, hojne doloženú z literárnych pamiatok, z nárečí i z češtiny. Napr. pri výklade o slovách *hostinec* — *krčma* sa na základe dotazníkovej akcie i terénneho výskumu podáva celý zemepis hostincov rozličných typov. Ale práve preto, že ide o pomerne samostatné štúdie, bolo by výhodnejšie spojiť výklady o jednom poli v 16. storočí s výkladmi o novšom vývine.

Z blízkeho vzťahu češtiny a slovenčiny vyplýva aj pozornosť, ktorú venuje V. Blanár porovnávaniu slovnej zásoby slovenčiny so stavom v češtine. Napr. rozborom významovej stavby slovo *vino* v slovenčine a češtine a sledovaním vývinu zo starej slovienčiny ukazuje, že v slovenčine nastalo zúženie významovej stavby, v češtine nie. Preto v 16. storočí bol v oboch jazykoch spoločný iba význam „nápoj“, kým v češtine bol aj význam „hrozen“ a „vínna réva“. Podobne rozborom poľa *práca* — *pracovať* — *pracovník* sa ukazuje, že v slovenčine už v 16. stor. sloveso *robiť* rozšírilo svoj význam aj o význam vyjadrovaný v češ-

tine slovesom *dělat* a tak sa toto sloveso (*delat*) vysunulo zo slovnej zásoby slovenčiny. Ukazuje sa tak, že dnešné vzťahy medzi slovnou zásobou slovenčiny a češtiny nemožno skúmať bez ohľadu na historický vývin nielen jednotlivých slov, ale celých lexikálnych sústav. Ba nie neodôvodnene dochádza V. Blanár dokonca k záveru (292), že slovenčina mala aktívnejšiu účasť pri formovaní obrodenskej češtiny. Pravda, túto otázku treba ešte osobitne skúmať.

Vcelku možno povedať, že i keď jednotlivé čiastkové závery V. Blanára môžu byť diskutabilné (najmä preto, že chýba spoľahlivý a hojnejší materiál), celkový postup je správny. Treba na ňom budovať široko založený výskum vývinu slovnej zásoby slovenčiny.

Napokon poznámka: Nedeliteľnú súčasť Blanárovej práce tvorí diplomatický prepis textu počtových kníh (31—100) a výklad P. Ratkoša o vzniku, dochovaní a význame týchto kníh, ako aj o ich pravopisnej sústave.

J. Horecký

J. MISTRÍK, *PRAKTICKÁ SLOVENSKÁ ŠTYLISTIKA*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1961, str. 200, viaz. Kčs 14,10.

Vydaním praktickej štylistiky spisovnej slovenčiny zaplňa sa konečne medzera v oblasti jednej jazykovednej disciplíny. Štylistika je dosiaľ popoluškou popri ostatných jazykovedných disciplínach, ktoré sa v dôsledku dlhších tradícií pestujú sústavnejšie. Preto je vydanie praktickej štylistiky pre širokú verejnosť a pre školských pracovníkov veľmi vítané.

Celkové rozvrhnutie a náplň praktickej štylistiky daného jazyka môže byť rôzna. Uvedieme si aspoň tri základné typy praktických štylistík: (1) autorovi môže ísť o sprístupnenie súčasných teoretických poznatkov popularizačnou formou a o ich aplikáciu na konkrétny jazykový materiál (ako príklad by sme mohli uviesť *Kapitoly z praktickej štylistiky*, Praha 1955); (2) autor môže k teoretickej štylistike pripojiť praktickú časť, v ktorej sa sústreďuje na praktické cvičenia tých javov, ktoré sa rozoberajú v teoretickej časti (takto urobil Ch. Bally vo francúzskej štylistike *Traité de stylistique française*, Paríž—Ženeva 1951); (3) autor môže vidieť svoju hlavnú úlohu v tom, že upozorní na najčastejšie slohové, gramatické a lexikálne chyby a dá praktické návody a rady pre štylizovanie (tu by sme mohli uviesť nemeckú praktickú štylistiku E. Koelwela *Ratschläge zu einem guten Deutsch*, Berlín 1956). Ku ktorému z týchto troch typov patrí recenzovaná štylistika J. Mistríka? Ide o zámernú kombináciu prvého a tretieho typu. Pretože autorovi ide hlavne o komplexné zvládnutie materiálu v celej šírke, prevláda v Praktickej slovenskej štylistike prvý typ. No fakt, že autor striedavo inklinuje k prvému a tretiemu typu, spôsobuje, že úvodnú teoretickú časť zámerne obmedzuje a v druhej časti má najviac príkladov na bežné nedostatky týkajúce sa ani nie natoľko slohovej, ako gramatickej (najmä tvaroslovnej a slovo tvornej) stránky javov. Za najväčší prínos Mistríkovej štylistiky považujeme to, že sa pokúsil podať úplný obraz o otázkach praktickej štylistiky.

Jedinou prácou, o ktorú sa mohol autor oprieť, boli vysokoškolské učebné texty *Sloh* od F. M i k a (Bratislava 1955). Starších prác takrečeno nemáme. Skromné, ale na naše pomery vzácné je dielko L. Š e n š e l a *Slovenská štylistika* (Liptovský Mikuláš 1921)

S nedostatkom tradícií v tomto odbore súvisí nevyhranenosť a nejednoznačnosť v chápaní štylistickej problematiky u nás. Okrem toho je štylistická problematika veľmi zložitá, takže nás nemôže prekvapiť fakt, že sa dvaja bádatelia dívajú na ten istý jav odlišne. Chceme tým podčiarknuť len to, že bez opory o staršie práce nebola úloha, na ktorú sa podobral J. Mistrík, ľahká.

Autor si rozvrhol celú prácu na tri časti. V úvodnej časti rozoberá stručne teoretické problémy. V druhej časti, ktorá má názov štylistika (str. 45 n.), rozoberá slovníkové prostriedky z hľadiska štylistiky; v tretej časti, pomenovanej štylistika a gramatika, rozoberá morfológické a syntaktické prostriedky z hľadiska štylistického využívania.

Pri rozoberaní teoretických otázok opiera sa J. Mistrík o súčasný stav bádania v českej, slovenskej a ruskej štylistike, že v niektorých názoroch sa autor odklonil od bežného chápania, čo nemožno vždy hodnotiť ako plus. Tak napr. subjektívne slohotvorné činitele zužuje na emocionálnosť a intelektuálnosť, charakteristiku umeleckého štýlu odsúva do teórie literatúry, vyprávania a opis začleňuje medzi slohové žánre náukového štýlu atď. Pri celkovom triedení štýlov spisovnej slovenčiny vychádza autor z triedenia, ktoré u nás zaviedol E. Pauliny.

Štýly spisovného jazyka rozdeľuje autor takto: a) štýly súkromného styku, b) štýly verejného styku, c) umelecké štýly. Autor síce zaraďuje umelecké štýly do sústavy štýlov spisovnej slovenčiny, ale charakteristiku — ako sme uviedli — ponecháva literárnym vedcom. Ak považujeme kategóriu funkčného jazykového štýlu za kategóriu jazykovú, ak lingvistika má skúmať tieto štýly, potom ťažko možno súhlasiť s takým postupom, aký si volil J. Mistrík v praktickej štylistike. Ide o zásadný prístup k danej problematike i o závažnosť umeleckého štýlu, akú má v sústave štýlov spisovnej slovenčiny. Bez umeleckého štýlu by bola charakteristika objektívnych, funkčných, jazykových štýlov neúplná. Autor sám popiera správnosť vlastného postupu, keď v ďalších častiach nevyhnutne rozoberá jednotlivé lexikálne a gramatické prostriedky príznačné pre umelecký štýl. Rovnako sa J. Mistrík i pri charakteristike publicistického štýlu odvoláva na znaky umeleckého štýlu. Z prostriedkov typických pre umelecký štýl rozoberá napr. poetizmy (46, 56), trópy (73 n.), infinitív v umeleckých prejavoch (125) atď. Aj pri zaraďovaní vyprávania a opisu medzi žánre náukového štýlu si autor uvedomuje rozpornosť svojho postupu, pretože sám konštatuje, že opis i vyprávanie môžu mať „toľko podôb, koľko je funkčných štýlov“ (30, 31). Vyprávania i opis sú špecifickými slohovými postupmi, ležia na inej rovine ako žánrové útvary, nemožno ich preto dobre priradiť k rozprave, kritike, recenzii ap., ako to urobil J. Mistrík. Nie je to možné preto, že slohový žáner tvorí relatívne pevný, uzavretý celok, predstavujúci štruktúrny celok s hierarchicky usporiadanými zložkami.

V druhej časti rozoberá J. Mistrík slohové rozvrstvenie slovnej zásoby. V úvode (44) konštatuje, že „význam slova je základný štylistický prostriedok“, ale ďalej nerozpracúva teóriu na tomto poznatku. Celú slovnú zásobu delí na základe štylistického príznaku na dve vrstvy, na vrstvu slov štylisticky bezpríznakových (sem patria predovšetkým gramatické slová, predložky, spojky a slová základného slovného fondu, napr. *stôl, belasý, stroj, sklo* ap.) a na vrstvu slov štylisticky príznakových. Slová štylisticky príznakové delí ďalej na spisovné, hoci ide o štýly spisovného jazyka, takže kritérium spisovnosti či nespisovnosti tu možno použiť. S neujasnením základných kritérií, ktoré treba použiť pri triedení slovnej zásoby spisovného jazyka z hľadiska štýlov, súvisí aj zaraďenie hovorových slov do vrstvy nespisovných slov. Tu sa autor rozchádza aj s triedením slovnej zásoby v súčasnom najväčšom diele o slovnej zásobe slovenčiny, so *Slovníkom*

slovenského jazyka, ktorý uvádza množstvo slov s charakteristikou *hovor*. a zaraďuje ich do rámca spisovnej slovnnej zásoby. Podobne napr. vnútri vrstvy hovorových slov uvádza autor delenie podľa pôvodu slov, hoci takéto kritérium možno použiť pri delení celej slovnnej zásoby, spisovnej i nespisovnej a v rámci všetkých jazykových štýlov. Z uvedeného vidno, že sa autorovi pri triedení slovnnej zásoby krížia jednotlivé kritériá, keď základné delenie podľa štylistického príznaku striedavo pretína kritérium spisovnosti (nespisovnosti), historické kritérium (uvádza neologizmy, ale archaizmy vypadli), kritérium pôvodu (slová domáce, cudzie), emocionalnosti — nociónálnosti ap. Pri delení frazeologických jednotiek sa autor opiera o delenie V. V. Vinogradova. Ďalej delí frazeologické jednotky na príznakové a bezpríznakové, no príklady, ktoré uvádza, majú všetky štylistický príznak. Poznámky o epitetách by bolo vari lepšie zaradiť do ďalšej časti štylistiky, a to k adjektívu, čím by nadobudlo adjektívum zo stránky štylistickej väčšiu výraznosť. O kritériách triedenia slovnnej zásoby sa v našej odbornej literatúre už písalo (na stránkach Slovenskej reči i v Slove a slovesnosti), takže sa autor mohol o príslušné štúdie oprieť.

V tejto časti knihy prináša autor bohatý materiál a podáva jeho charakteristiku. Tak charakterizuje vo vrstve nespisovných slov dialektizmy, familiarizmy, slangové, žargónové a argotové slová. Vo vrstve štylisticky zafarbených spisovných slov venuje pozornosť týmto skupinám: skupine expresívno-emocionálnych slov, v ktorej rozoberá eufemizmy, deminutíva, hypokoristiká, onomatopoické výrazy, pejoratíva, vulgarizmy, disfemizmy. Vypadla pomerne veľká skupina augmentatív. Otázkou je, či možno slová príznačné pre detskú reč (typ slov utvorených reduplikáciou, ako napr. *papať, čača*) zaradiť jednoznačne medzi formálne deminutíva typu *domček, stromček* atď. Ďalšiu vrstvu tvoria intelektuálne slová. Sem radí autor odborné slová, knižné slová, cudzie slová(!), neologizmy(!), kancelarizmy, biblizmy(!). Ešte rôznorodejšia je skupina posledná, ktorú tvorí vrstva poetizmov. Autor chápe poetizmy veľmi široko, keď sem zaraďuje okrem vlastných poetizmov aj zastarané slová, archaizmy a historizmy. Okrem toho sa bolo treba vyhnúť zjednodušujúcim a nepresvedčivým charakteristikám, ako napr.: „Tzv. poetizmy už dávno celkom stratili svoju umeleckú hodnotu“ (56). Problém vyzerá v praxi inak. Poetizmy sú poetizmami v pravom slova zmysle a v súčasnej poézii sa vyskytujú iba zriedkavejšie v porovnaní s inými básnickými školami (symbolizmom, surrealizmom), v ktorých sa používali častejšie. Zaradenie zastaraných slov k poetizmom sa v praktickej štylistike zdôvodňuje takto: „Zastarané slová sme zaradili do skupiny poetizmov preto, lebo sa už vyskytujú takmer iba v umeleckých dielach, aj to iba veľmi zriedka.“ Takáto argumentácia neobstojí, pretože práve v umeleckom štýle pre základnú estetickú funkciu možno použiť slová zo všetkých lexikálnych vrstiev, zo všetkých štýlov, slová spisovné i nespisovné, ba aj cudzie.

Najrozsiahlejšia je tretia časť štylistiky, týkajúca sa gramatických prostriedkov (80—196). Najprv sa rozoberajú štylistické prostriedky podľa slovných druhov (podst. mená, príď. mená, zámená, číslovky, slovesá, príslovky, predložky, spojky, častice, citoslovčia); potom nasledujú kapitoly zaoberajúce sa štylistickou stránkou syntaktických javov. Pri problematike v morfológickej časti sa autor hodne venuje otázkam tvorenia slov. Rozoberá, pravda, iba daktoré typy, najčastejšie tie, pri ktorých býva dajaký problém z hľadiska tvorenia slov, príp. ak sa dvojice blízkyh slov líšia významovo. Autor dáva týmto kapitolám pre ich úryvkovitý ráz názov Poznámky (napr. Poznámky k tvoreniu niektorých podstatných mien, 80 n.; Poznámky k tvoreniu niektorých príď. mien, 90 n.). S ohľa-

dom na otázky jazykovej správnosti umiestňujú sa do praktickej štylistiky aj poznámky o používaní privlastňovacieho zámena *svoj* (100), písaní čísloviek (111) ap. V takýchto prípadoch bude treba zvážiť dôvody, pre ktoré sa jednotlivé problémy jazykovej správnosti a jazykovej praxe umiestňujú do praktickej štylistiky.

Zo syntaktických javov si autor všima štylistické vlastnosti jednoduchej vety, jednotlivých vetných členov a súvetia. Všetky otázky štylistickej syntaxe rozoberá autor zhustene, takže čitateľ dostane základné ponaučenie o spomínaných javoch. Pri daktorých javoch prevláda gramatické vysvetľovanie, napr. pri slovoslede v jednoduchej vete, pri príklonkách atď. Pravda, v týchto častiach štylistiky sa autor vôbec nemal o čo oprieť, pretože v slovenskej odbornej literatúre nemáme nijaké štúdie, ktoré by sa touto problematikou zaoberali.

J. Mistrík zahrnul do praktickej štylistiky aj nadvetné výstavbové kontextové útvary, ako priama reč, nepriama reč, polopriama reč a nevlastná priama reč. Záver diela tvoria poznámky k slovosledu, vetosledu a praktické návody, ako štylizovať.

Z jednotlivostí, ktoré bude možno v prípadnom ďalšom vydaní ľahko odstrániť, spomenieme aspoň daktoré: *preslov* (39) treba nahradiť termínom *príhovor*, *prívet*; pri termíne *knížný prejav* (40) treba vysvetliť, čo autor myslí týmto termínom, rovnako sa žiada spresniť aj spojenia *spoločenský štýl* (16), *voľný výber slov* (15) atď.

I keď sme spomenuli daktoré nedostatky Praktickej slovenskej štylistiky, ni-jako tým nechceme znížovať priekopnícku prácu, ktorú vykonal J. Mistrík. Patrí mu zásluha o to, že máme konečne prvú praktickú štylistiku spisovnej slovenčiny.

Kniha bude dobrou pomôckou pracovníkom vo vydavateľstvách, v tlačiarňach, redakciách denníkov a hlavne učiteľom a vyučujúcim materinský jazyk.

M. Šalingová

NOVÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS

Mesačník Slovenské odborné názvoslovie bol od r. 1933 orgánom terminologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka SAV a terminologických komisií, ktoré pracovali pri tomto ústave. Preto sa v ňom uverejňovali jednak teoretické úvahy a diskusné príspevky pracovníkov terminologického oddelenia ako aj iných pracovníkov, zväčša členov terminologických komisií, jednak výsledky práce v jednotlivých terminologických komisiách. Pre mnohé komisie, ktoré nezhrnuli svoju prácu v podobe samostatných terminologických slovníkov, bolo Slovenské odborné názvoslovie jedinou formou publikovania terminológie aspoň menších oblastí. Táto terminologická časť Slovenského odborného názvoslovía mala značný ohlas u pracovníkov vydavateľstiev a prekladateľov.

Zriadením Československej ústrednej terminologickej komisie pri Prezidiu Československej akadémie vied nastala v terminologickej práci nová fáza, fáza koordinovania pri ustáľovaní a dotváraní slovenskej a českej terminológie. To malo vplyv aj na vydávanie terminologického časopisu. Slovenské odborné názvoslovie zmenilo svoj charakter, stalo sa orgánom Československej ústrednej terminologickej komisie a dostalo aj nový názov. Pod názvom Československý ter-

Vietor severných smerov? — V meteorologických hláseniach nášho rozhlasu a tlače sa udáva druh vetra dvojakou: zhodným adjektívnym prívlastkom (*severný vietor, južný vietor* atď.) alebo rozvitým nezhodným prívlastkom (*vietor severných smerov, vietor južných smerov* atď.). Prvý z týchto údajov je celkom jasný. Prídavné meno tu vyjadruje pôvod vetra: severný vietor je vietor, ktorý fúka od severu. Spojenie typu *vietor severných smerov* však poslucháča alebo čitateľa mátie. Toto spojenie je, ako ukážem, významovo protirečivé.

Podstatné meno *smer* značí v svojom základnom význame orientáciu, zameranie v priestore. Smer dávame do súvislosti s pohybom nejakého predmetu. Pohyb predmetu je určený východiskom a cieľom. Hovoríme, že pohybujúci sa predmet má istý smer. Tento smer udávame východiskovým a cieľovým bodom (*vlak ide z Košíc do Bratislavy, ide smerom z Košíc do Bratislavy: smer do Bratislavy, smer Bratislava*). Niekedy býva smer zdanlivo určený len východiskom, napr. v spojení *smerom od Žiliny prichádza vlak*. V tomto spojení je však v skutočnosti udaný aj cieľový bod: z predpony *pri-* v slovese *prichádza* a zo situácie vyplýva, že vlak sa pohybuje k miestu hlásenia (*smerom od Žiliny k nám*).

Aký zmysel má údaj pri podstatnom mene *smer*, najlepšie ukazujú spojenia tohto podstatného mena so zhodným prívlastkom: *severný smer, južný smer* ap. Keď povieme *pustili sa južným smerom, idú južným smerom*, nemôže to značiť nič iné ako „smerom na juh“, teda „na juh“, v nijakom prípade nie „smerom od juhu“.

Prívlastok *severný* v spojení *severný smer* môže teda vyjadrovať len cieľový bod pohybu. Určenie *severný smer* možno preto použiť len pri takom pohybe nejakého predmetu, ktorý sa deje smerom na sever.

Názvom *vietor severných smerov* by sa dal označiť vietor, ktorý fúka na sever. Avšak vetrom rozumieme pohyb vzduchu k nám. Len takto totiž vietor pociťujeme. Pri určovaní smeru vetra je potom rozhodujúce východisko a nie cieľ. Keď však na vyjadrenie tohto smeru použijeme priamo slovo *smer* (s príslušným prívlastkom), dostaneme protirečivé spojenie slov *vietor* a *smer*. Prvé z nich vyžaduje určenie pomocou východiskového bodu, druhé si žiada určenie pomocou cieľového bodu. Adjektívum *severný* v spojení *vietor severných smerov* značí pre podstatné meno *vietor* východisko a pre podstatné meno *smer* cieľ. Pretože je prívlastkom slova *smer* (*severného smeru*), platí vlastne len jeho druhý význam, udáva cieľ smeru, značí teda „na sever“ („smerom na sever“). Spojenie „severného smeru“ je zase nezhodným prívlastkom slova *vietor*, takže logicky by tu malo ísť o vietor, ktorý fúka severným smerom, smerom na sever. Takéto určenie však protirečí významu slova *vietor*, ktoré si žiada nie údaj cieľa, ale označenie východiska. Na pozadí kratšieho výrazu *severný vietor* berieme aj širšie vyjadrenie *vietor severných smerov* vo význame „vietor, ktorý fúka zo severu“. Zo samého spojenia však tento význam nijako nevychodí.

V tom je teda protirečenie. Na určenie smeru vetra nemožno použiť priamo slovo *smer* (s pripojeným prívlastkom), lebo slová *vietor* a *smer* si žiadajú protichodné určenia. Preto odporúčame používať kratšie jednoznačné označenie *severný vietor, južný vietor, východný vietor* ap., ktoré sú bežné v hovorovej reči.

Širšie vyjadrenie pomocou slova *smar* by mohlo viesť k nedorozumeniu a v leteckej navigácii i vo vojenských hláseniach by mohlo mať toto nedorozumenie vážne následky.

F. Miko

O slovenčine *Zemplínskych novín*. — Jeden z čitateľov Slovenskej reči zaslal nám do redakcie exemplár *Zemplínskych novín*, a to č. 51 z 13. dec. 1961. *Zemplínske noviny* vydáva OV KSS a rada ONV v Michalovciach. Náš čitateľ nám odporúča, aby sme si preštudovali ich jazykovú stránku. Sám sa o ich jazykovej úrovni vyjadruje veľmi ironicky. Musíme konštatovať, že náš čitateľ sa takto vyjadruje celkom oprávnené. Aj zbežný pohľad do týchto novín presvedčí čitateľa o tom, že jazykovej stránke sa v *Zemplínskych novínach* nevenuje prakticky nijaká pozornosť (súdime podľa čísla, ktoré máme poruke). Inak si totiž nemožno vysvetliť množstvo jazykových chýb, ktorými sa hemží doslova každý riadok v týchto novinách. Mnohé z týchto chýb možno celkom dobromyseľne pripísať na účet obvyklých tlačiarских chýb (napr. *hospodársko-tehnickej*), ale ani tak sa nevyčerpávajú všetky chyby, ktoré sme zistili len v jednom čísle. Aby sme však ukázali konkrétnejšie, o aké chyby ide (a zároveň pomohli redakcii, aby ich mohla odstrániť), rozoberieme si aspoň ich typy.

Prvým kameňom úrazu je v týchto novinách kvantita. V uvedenom čísle čítame takéto tvary (niektoré sa vyskytujú aj viackrát): *následovníkov, nerádo, vyhlbil, rádi, jednorázová, vrtania, kvoli* (= kvôli), *štruktúrneho, pochváňnych, sudruhom, z mechanických dielni. dýmom, zošíroká, tonoch, kvapik, saka* (= ak. pl. subst. *sako*), *nerádo, kusala, následovať, suverenný, prebranili* (= *prebránili*), *pre-vážnej, zmylil sa, premyšľanie, nad svojim činom, hospodariaci, umrlčimi, svojimi lúčmi, uškľaboku*. Zväčša ide o prípady, že sa náležitá kvantita nezaznačuje. Menej časté sú prípady nenáležitej dĺžky samohlások, ako napr. *následovníkov, nerádo* atď.

Ďalším nedostatkom je písanie čiarky. Čiarka sa v týchto novinách zväčša nepoužíva, alebo sa zas kladie nenáležite, ako ukazujú prípady: *Titul bude, ak sa príčinia aj ostatní; Dovoľte, aby som v mene nášho kolektívu poďakoval za zverejnenú kritiku, ktorá je pre nás ponaučením(,) ako aj ubezpečil, že podobné nedostatky sa zo strany nášho závodu, (!) už vyskytovať nebudú; Stručný priezrez tohoročnej divadelnej sezóny videný očami obvodových kol (!), vyvrcholením ktorých bola celookresná súťaž vo Vranove (,) dáva viacero podnetov na zamyslenie; Treba si je (!) uvedomiť práve teraz na prahu zimného obdobia (,) kedy (!) sú najpriaznivejšie podmienky pre návrik hier do novej sezóny; Skutočnosť, že na okresnom kole zápolilo o prvenstvo iba šesť súborov (,) nenasvedčuje tomu, žeby (!) sa ochotnícke divadelné krúžky v našom okrese za posledné obdobie rozrástli.*

Ďalej je to rozdeľovanie slov. Nachádzame tu neraz prípady celkom svojvoľného rozdeľovania slov, napr. *poz-natky, op-rávnené*. Niekde rozdeľovacie znamienko chýba, napr. *nako niec*, čo môže byť však len čisto technický nedostatok.

Predložka *u* sa píše spolu s nasledujúcim slovom: *urámci dobrovoľných brigád*. Ale to snáď je zase len tlačová chyba (hoci, ako vidíme, aj tých je už povážlivo množstvo), lebo nemožno predpokladať, že by azda dnešní redaktori chceli písať predložky spolu s nasledujúcim slovom a tak nasledovať spôsob písania predložiek, ktorý je u pisárov zo starších období nášho jazyka.

Zo skloňovania spomeňme aspoň tvar *uškľaboku* (*uhýbala víťazoslávnenému uškľaboku*) a tvar *úrokami* (= úrokmí).

Z podaných ukážok je zrejmé, že tu ide o akúsi svojráznu podobu spisovnej slovenčiny. Je na mieste celkom oprávnená požiadavka, aby sa Zemplínske noviny pridržovali pravopisnej a gramatickej normy, ktorá je ustálená v našich Pravidlách slovenského pravopisu, v Slovníku slovenského jazyka a v ostatných jazykových príručkách nášho spisovného jazyka.

Chápeme ťažkosti, s ktorými neraz zápasia okresné noviny. Musia sa starať — viac než iné noviny — aby získali dobrých spolupracovníkov, prispievateľov, rozširovateľov, odkázané sú neraz na tlačiarne, ktoré plne nevyhovujú potrebám rozvoja týchto novín aj po grafickej stránke atď. Nároky dnešného socialistického človeka stúpajú takrečeno zo dňa na deň. Čo vyhovovalo včera, zdá sa nám dnes už málo. Stúpajúca kultúrna úroveň nášho ľudu prejavuje sa aj vo zvýšenej požiadavkách na správnosť jazykových prejavov vo všetkých oblastiach používania spisovného jazyka. Našu dennú tlač charakterizuje v posledných rokoch veľmi výrazne snaha neustále zlepšovať úroveň; ide o pohotovosť v podávaní informácií o najnovších udalostiach, o pestrosť a príťažlivosť príspevkov, ide o zlepšovanie tlače a na neposlednom mieste aj o dobrú jazykovú stránku. Takéto ciele si zaiste kladú aj okresné noviny. Sme presvedčení, že otázka jazykovej správnosti nie je ľahostajná ani zodpovedným pracovníkom Zemplínskych novín a že sa na ňu trochu pozabudlo len v návale iných každodenných starostí a povinností. A veríme tiež, že nedostatky, na ktoré sme tu upozornili, redakcia v krátkom čase odstráni, takže čitatelia Zemplínskych novín budú spokojní aj s ich jazykom.

L. Dvorč

Samo osebe. — Slovo *osebe* je príslovkové zámeno zreteľa. Častejšie sa vyskytuje len v odbornom, resp. knižnom vyjadrovaní, vzniklo zrazením zmeraveného predložkového výrazu *o sebe*. Pôvodné zvrätané zámeno *sebe* tu naznačuje, že dej sa v istom zmysle dotýka podmetu. Zámeno *osebe* zdôrazňuje, že subjekt koná dej sám alebo že ho koná pre seba, prípadne že dej platí v istom zmysle pre subjekt: *Žena nabrala si osebe z misky na tanierik.* (Kukučín) — *Osebe nestojíš za nič.* — Z tohto významu vyplýva, že slovo *osebe* možno v istých prípadoch nahradiť zámerom *sám*: *Sám nestojíš za nič.* Pleonasticky sa potom používajú obidva výrazy vedľa seba z umocneným významom: *Každý z tých kvetov je krásny sám osebe.* (Chrobák) — *Sami osebe nestojíte za nič.* (Jége)

Spojenia *sám osebe*, *sama osebe*, *sami osebe* majú ako celok jednotný význam a to vedie k takému chápaniu, akoby tu išlo o jedno slovo. Stretli sme sa s tým v Kultúrnom živote: *Vystúpenie víťazov z celoštátnej súťaže samoosebe dávalo tušiť, že by sa tu ťažko ustálilo poradie výkonov.*

Oporou pre takéto chápanie bol by jednak celostný význam tohto zloženého výrazu a jednak to, že príslovkové zámeno *osebe* má pri zámene *sám* pevné postavenie. Ich poradie nemožno meniť ani sa nedajú od seba oddeliť iným slovom. Takýto výraz však možno pokladať za zrazeninu len vtedy, keď obidve zložky sú zmeravené. Zámeno *sám* je tu ohybné a je citlivé na gramatickú zhodu (*sám*, *sama*, *samo*, *sami*, *samy*, *osebe*). To ukazuje, že v uvedenom spojení má toto zámeno ešte samostatné postavenie. Nemožno ho preto písať so zámenom *osebe* ako jedno slovo.

Pri tom všetkom však treba pri hodnotení týchto spojení prihliadať na skutočnosť, že majú významový a konštrukčný jednotiaci prvok (je tu jeden význam a ustálený slovosled). Vzhľadom na to možno tu hovoriť o príslovkových zámenných výrazoch.

F. Miko

Skóre. — V našej športovej tlači sa často vyskytuje prevzaté slovo anglického pôvodu *skóre*, ktorým sa označuje vzájomný pomer vstrelených a prijatých gólov v rozličných kolektívnych športových hrách, napr. vo futbale, hokeji, hádzanej atď. V novinách možno čítať, že sa zápas skončil 2 : 1 víťazstvom Slovana. Číslice 2 : 1 značia skóre. Pri rovnakom počte bodov dvoch alebo viacerých mužstiev rozhoduje v tabuľkách práve skóre o víťazstve alebo lepšom umiestnení.

Spomenuté slovo poznáme aj v slovesných tvaroch: *skórovať*, *skóroval*, *skórovala*, *skórovali*, *zaskóroval* ap. Napr. *Obrana nášho majstra bola však vždy na mieste a nedovolila súperovi s kórovať*. (Pravda, 8. 12. 60) — *Skóroval obranca Smith...* (Smena, 15. 3. 61) — *Mužtvá presilovku náležite využili, keď ČH skórovala 3 razy...* (Pravda, 19. 12. 60) — *V záverečnej tretine skórovali Zábojník a Golonka...* (Práca, 21. 12. 60)

Vzniká otázka, či sa slovo *skóre*, u nás vžitá a, ako sme videli, v slovesnej forme ohýbatelné, skloňuje alebo nie a či sú jeho slovesné tvary správne.

Podľa *Pravidiel slovenského pravopisu* (Bratislava 1957, str. 345) je slovo *skóre* nesklonné a jeho slovesné tvary náležité. V takomto zmysle stretáme sa s nimi aj v tlači: *Len také skóre im pomohlo bližšie k titulu*. (Smena, 15. 3. 61) — *Domáci sa ujali vedenia gólom Poba, ale Heim stanovil skóre zápasu*. (Pravda, 19. 12. 60) — *Keď Kanadanom tieklo do topánok a išlo napr. o skóre...* (Smena, 15. 3. 61) — ...ostatné mužtvá si na ňom robili skóre. (Práca, 6. 1. 61)

Tvar *skórom*, napr.: *V skupine „B“ vedú Vítkovice s náskokom štyroch bodov pred Ostravou s oveľa lepším skórom*. (Práca 3. 2. 61) — *V „A“ skupine vedú Litoměřice len (?) skórom pred Motorletom*. (Práca, 10. 1. 61) treba v zmysle Pravidiel považovať za nesprávny.

V druhom citovanom doklade treba použiť aj prívlastok *lepší*.

Môžeme uzavrieť upozornením, že aj keď je slovo *skóre* nesklonné, pre zrozumiteľnosť možno vyjadriť rozličné jeho vzťahy pádom prívlastku (napr. *lepším skóre* = 7. p. j. č.).

E. Turdoň

Domov dôchodcov. — C. P. z Lučenca: „Ťtivo Vás prosím o láskavé vysvetlenie, čo je správne dom dôchodcov, a či domov dôchodcov; kronika domu dôchodcov, a či kronika domova dôchodcov.“

Odpoveď: Pri riešení tohto problému nám pomôže Slovník slovenského jazyka. V ňom nájdeme určenie významu oboch slov. Po krátkom rozbere ich významu ľahko bude rozhodnúť, či treba hovoriť a písať „dom dôchodcov“, alebo *domov dôchodcov* a podľa toho, či „kronika domu dôchodcov“, alebo *kronika domova dôchodcov*.

V prvom zväzku Slovníka slovenského jazyka sa uvádza, že slovom *dom* sa označuje stavenie, budova. Potom sa dokladajú rozličné charakteristické spojenia, napríklad: *obytný dom, rodinný dom, prízemný dom, poschodový dom, kamenný dom, drevený dom, obchodný dom, dom smútku* (v ktorom niekto zomrel). Toto je základný význam slova *dom* a pre náš problém je závažný práve len ten. Naproti tomu pri slove *domov* treba prihliadať na oba významy. Podstatné meno *domov* označuje po prvé „miesto, kde sme sa narodili, kde žijeme a bývame; rodinný dom, príbytok, rodinný kruh, obec, kraj, vlasť“ a po druhé sa ním označuje „inštitúcia, v ktorej sa poskytuje ubytovanie a strava“. Práve tento druhý význam nás zaujíma, a pri ňom najmä doklady na spojenia *detský domov, učňovský domov, vysokoškolský domov*. Medzi nimi sa síce spojenie *domov dôchodcov neuvádza*, ale — ako sa ukazuje — veľmi dobre by medzi ne zapadlo.

Z uvedeného základného významu slova *dom* a dvoch významov slova *domov* nám jasne vychodí, že treba hovoriť a písať *domov dôchodcov*, a nie „dom dôchodcov“. Ide totiž o takú inštitúciu, v ktorej sa dôchodcom poskytuje celé zaopatrenie (byt, strava, pranie, lekárska starostlivosť atď.) ako d o m a. Dôchodca je v príslušnom domove dôchodcov ako doma; ba nielen „ako doma“, ale naozaj doma.

Napokon ešte uvedieme spojenia typu *dom pionierov, dom spisovateľov*. Ani ony neodporujú našej odpovedi. V príslušných domoch (nie „domovoch“) pionieri, spisovatelia atď. nebývajú, ale len prechodne sa v nich stretávajú na rozličných spoločných záujmových podujatiach.

Teda domy, v ktorých sa dôchodcom poskytuje celé zaopatrenie, majú byť označené nápisom *Domov dôchodcov* (mnohé z nich tak označené aj sú.) Ak sa o nich píše kronika, potom je to *kronika domova dôchodcov*.

Fuška. — M. F-ová z Medzilaboriec: „Poradte mi, či fuška je dobré slovo, a kedy sa dá upotrebiť.“

Odpoveď: Treba uviesť celý rad príbuzných slov: *fušovať, fušer, fušerská robota, fuška*. Súvisia s nemeckým slovesom *pfuschen*, čo značí „neodborne robiť, babrať, kaziť“. Slová *fušovať, fušer* a spojenie *fušerská robota* sú v hovorovej slovenčine známe a rozšírené už dávnejšie, naproti tomu slovo *fuška* ako pomenovanie roboty mimo pracovného času sa rozšírilo až v novších časoch. Všetky uvedené slová sú hovorové a majú zväčša pejoratívny (hanlivý) ráz.

Pri nadhodenej otázke stačí porovnať význam spojenia *fušerská robot*a (*práca*) s významom slova *fuška*. — Fušerská robota je robota vykonaná (vykonávaná) neodborne, netrváčne, babrácky. V kapitalistickom zriadení fušerské roboty zväčša remeselníckeho rázu vykonávali nedoučení ľudia, tovariši (pomocníci) bez výučného listu, ktorí pokútne konkurovali svojim bývalým učiteľom (majstrom). No spojením *fušerská robot*a možno ďalej nazvať aj každú nedokonalú, nedôkladnú, nedbanlivo spravenú robotu bez ohľadu na to, kto ju vykonal. Naproti tomu novším slovom *fuška* sa dnes volá práca vykonávaná súkromne, zväčša po pracovnom čase (napr. v dňoch pracovného voľna) a taká, od ktorej vykonávateľ neplatí zárobkovú daň. Fuška môže byť aj taká robota, čo je dobre vykonaná, no častejšie máva takáto práca znaky zlej (fušerskej) roboty, lebo sa pri nej používa nekvalitný materiál a býva vykonávaná napochytre, po úkradky, neraz aj z „vypožičaného“. Slovom *fuška* sa niekedy označuje práca mimo pracovného okruhu príslušného pracovníka, práca mimo plánu, i keď ináč spoločensky užitočná a potrebná. — Kde-tu sa slovom *fuška* označuje aj robota, na ktorú treba veľa času i námahy a trpezlivosti („To ale bola fuška!“); ba niekedy i práca, na ktorej sa dobre zarobí.

Konanie takej práce, ktorá sa označuje názvom *fuška*, sa vyjadruje slovesným spojením *mať fušku*. Možno povedať, že medzi výrazom *fušerská robot*a a slovom *fuška* je ten rozdiel, že slovo *fuška* nemusí označovať nekvalitnú robotu. Podobný je aj rozdiel medzi slovesom *fušovať* a slovesným spojením *mať fušku*.

Teraz ešte odpoveď, či *fuška* je dobré slovo. Možno povedať, že je v istom zmysle dobré, lebo je výstižné. Má totiž (okrem posledného významu, ktorý sme tu uviedli) hanlivú príchuť, tak ako sa spoločensky odsudzuje to, čo sa ním označuje. Medzi stylistickým postavením slova *fuška* a prácou, ktorú ono označuje, je vnútorný súlad. Vec i slovo, ktoré ju označuje, sa hodnotia ako priznakové, mimoriadne, exkluzívne. Slovo *fuška* je hovorového rázu. Podobne ako ho zaznamenávame teraz tu my, podáva ho aj Slovník slovenského jazyka (porov. I. zv., str. 421—422).

G. Horák

Kolektív

Z DEJÍN ČESKOSLOVENSKO-SOVIETSKYCH VZŤAHOV

SLOVANSKÉ ŠTÚDIE V

Slovanské štúdie V predstavujú zborník štúdií a článkov, venovaný významnej tematike našich najnovších dejín — otázkam československo-sovietskych vzťahov od roku 1945 po súčasnosť. Základnou charakteristickou črtou súčasných československo-sovietskych vzťahov je skutočnosť, že sa rozvíjajú v podmienkach rozvinutej socialistickej spoločnosti u nás a v podmienkach mocného nástupu k rozvinutej komunistickej spoločnosti v SSSR. Československo-sovietske vzťahy možno charakterizovať ako vzťahy dvoch krajín, ktoré idú spoločnou cestou k jednému cieľu k vybudovaniu komunistickej spoločnosti.

Bohatosťou a mnohostrannosťou československo-sovietskych vzťahov od oslobodenia sa takmer vylučuje možnosť vložiť do jedného monotematického zborníka celú túto bohatú tematickú oblasť. Preto boli do zborníka zaradené štúdie a články z jednotlivých oblastí nášho života, na nich možno ukázať celú šírku a intenzitu československo-sovietskych vzťahov od oslobodenia po súčasnosť. Štúdie a články v zborníku sú rozčlenené do dvoch tematických skupín: problematika ekonomicko-politických vzťahov a problematika kultúrnych vzťahov.

Uvedené skutočnosti jasne svedčia o veľkom politickom význame publikácie Slovanské štúdie V, ktorú autori a zostavovatelia pripisujú ako príspevok k 40. výročiu KSČ. Publikácia je určená poslucháčom vysokých škôl, vedeckým a odborným pracovníkom, lektorom všetkých stupňov školenia a širokej čitateľskej verejnosti.

VSAV 1962, str. 224, viz. KĽs 27,—.

Július Noge

MARTIN KUKUČÍN — TRADICIONALISTA A NOVÁTOR

Literárnohistorická monografia J. Nogueho analyticky spracúva život a dielo Martina Kukučina v rokoch 1860—1907. V tomto období Kukučín vytvoril všetky svoje poviedky a román Dom v stráni. Je to uzavreté obdobie jeho tvorby. Autor monografie analýzou diela a jeho častou konfrontáciou s Kukučinovou korešpondenciou a iným dosiaľ málo známym rukopisným materiálom zisťuje proces, v akom sa utváral typ Kukučinovej realistickej poviedky. Zdôrazňuje Kukučinovu cestu od pozorovania a žánrových obrázkov k preniknutiu do podstaty dobových spoločenských problémov. Zároveň ukazuje, aký veľký podiel na charaktere Kukučinovej prózy má autorovo sebaujadrenie, prenášanie vnútorných osobných konfliktov a problémov do prózy. Týmto súčasným „zospoločenštením“ i „zosubjektivizovaním“ svojej tvorby položil Kukučín základy modernej slovenskej prózy. Nogueho interpretácia najdôležitejšej a dodnes živej časti Kukučinovho diela je nová, často postavená i polemicky proti starším literárnohistorickým výkladom. Zdôrazňuje aktuálnu stránku ideovej i literárnej problematiky Kukučinovho diela.

Monografia o Kukučinovom predprevratovom diele je určená predovšetkým pracovníkom v oblasti literárnej vedy, kultúry, učiteľom literatúry i poslucháčom slovenčiny. Písaná je však tak, že si ju môže prečítať každý záujemca o literatúru a najmä o Kukučinovo dielo.

VSAV 1962, str. 348, viz. KĽs 30,50.

K ZAČIATKOM SOCIALISTICKEJ LITERATÚRY NA SLOVENSKU

V poslednom čase siaha literárna história čoraz viac po neznámych prameňoch, sústreďuje sa na štúdium materiálov, ktoré boli donedávna z neznalosti a na druhej strane aj zámerne obchádzané. Výsledkom takéhoto záujmu a štúdia je aj kniha „K začiatkom socialistickej literatúry na Slovensku“. Autor v nej rozoberá problematiku prvých krokov socialistickej literatúry na Slovensku na začiatku 20. rokov (od založenia KSČ do roku 1925). Vychádza pritom predovšetkým zo štúdiá komunistických časopisov (Pravda chudoby, Hlas ľudu, Spartakus, Proletárka), ale aj z ostatných súvčasných časopisov (Slovenské pohľady, Prúdy, Mladé Slovensko atď.).

Publikácia má charakter materiálovej práce, jej prvoradou úlohou a cieľom je oboznámiť odborníkov, učiteľov a širokú verejnosť s dosiaľ neznámymi faktami a dokumentami, ktoré nám v novom svetle približujú dôležitú etapu vývinu našej literatúry. Materiál je rozvrhnutý do 6 kapitol: K niektorým otázkam vzniku socialistickej literatúry na Slovensku, Zápas o „domovské právo“ socialistickej literatúry na Slovensku, Sovietska literatúra na Slovensku v prvej polovici 20. rokov, Strana a literatúra (Niekoľko údajov a dát o kultúrnej politike KSČ na začiatku 20. rokov), K začiatkom socialistickej literatúry pre deti a mládež, K začiatkom socialistickeho divadla na Slovensku.

Skutočnosť, že kniha vychádza v jubilejnom 40. roku KSČ, ešte väčšmi vyzdvihuje jej aktuálnosť. Publikácia aspoň čiastočne zaplňa medzeru v danej oblasti výskumu. Je určená širokému okruhu záujemcov o literatúru. Ako pracovnú príručku ju potrebujú všetci pedagogickí, osvetoví a politickí pracovníci. Patrí do každej ľudovej a školskej knižnice.

VSAV 1961, str. 128, brož. Kčs 10,—.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník 27, 1962, číslo 3

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč

Redaktor časopisu: Andrej Keder

Technický redaktor: Vladimír Štefanovič

Vychádza šesťkrát za rok

Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé číslo Kčs 4,—

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II 3 — V-06*21104

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma Poštový novinový úrad — ústredná administrácia PNS, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje Poštový novinový úrad — vývoz tlače, Praha 1, Jindřišská ul. 14.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962.